

УКРАЇНСЬКА
ДИВІЗІЯ

«ГАЛИЧИНА»

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»

Історико-публіцистичний збірник

Упорядник
Михайло Слабошпицький

Третє видання

Київ
«Ярославів Вал»
2008

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ І МИ

Українська повстанська армія (УПА) та Українська дивізія «Галичина» – ті сторінки Другої світової війни, якими чи не найбільше спекулювали. Лише через п'ять десятиліть після створення Дивізії відбулися в Україні масштабні заходи, які закликали вчених, публіцистів і громадських діячів до діалогу на тему «1-ша Дивізія Української армії: українська історія і сучасність». Українці нарешті мали змогу осмислити моменти власної історії. Поряд із науковими доповідями прозвучали й пристрасні слова про надії та болісні розчарування тодішніх юних патріотів, які в далекому 43-му записувалися до Дивізії сподіваючись прислужитися Україні.

Матеріали пропонованого збірника розкривають цікаві подробиці з історії Української дивізії «Галичина».

Для широкого кола читачів.

- © Слабошпицький М.Ф.,
передмова та упорядкування, 2007
© Слабошпицький М.Ф.,
передмова та упорядкування, 2008

Будь-яка історія — поле бою її інтерпретаторів. І що ближчі до нас у часі її події, то непримиренніші між собою інтерпретатори.

Війна, названа радянськими та пострадянськими істориками Великою Вітчизняною, особливо позначена різними рецепціями та інтерпретаціями. Звідти все ще лунають команди, там рвуться снаряди й вибухають міни. Звідти в наше суспільство й далі йде політична напруга, яка поляризує людей.

Українська повстанська армія та Українська дивізія «Галичина» — ті сторінки Другої світової, які викликають чи не найбільше спекуляцій ліво-червоних істориків, які розглядають події з погляду імперських інтересів, нині особливо емоційно оркестрованих ностальгією за комуністичною імперією. В доктринах цих авторів аніякої спроби ревізії положень, висловлених ще в середині сорокових років, де все інтерпретовано під потрібним для інтересів СРСР кутом зору (ось де хрестоматійно виразно збулося відоме: історію диктують переможці!). Динамічний час жодною мірою не вплинув на цих історіософів, не дав нових поглядів на ті події, нових підходів до матеріалу. «Нам потрібна саме така історія і саме з такими в ній оцінками», — нещодавно прочитав я в одній статті на сторінках московської газети. І ця директивність тону ще раз потвердила: в імперських державах історію просто призначають. Не що і як було, а як на те треба дивитися, як вигідно для себе те подати для наступних поколінь.

Отже, Українська дивізія «Галичина»...

Чого тільки їй не інкриміновано!

Й розстріл євреїв у Бабиному Яру в Києві. Й охорону

концентраційних таборів, і поліційні акції проти мирного населення, й інші подібні гріхи.

І нема ніякого клопоту пропагандистам-історикам до того, що, скажімо, Дивізії «Галичина» навіть у природі не існувало тоді, коли фашисти знищували в Бабиному Яру євреїв. Що дивізія не мала аніякогісінького стосунку до концтаборів чи до поліційних акцій проти мирного населення, бо це була звичайна загальновійськова формація (те, що називають гарматним м'ясом); творена вона була для фронту, а не для тилу. І в той час, — задумаймося над цим! — коли в ході Другої світової війни настав той момент, який наводив кожную людину реалістичного бачення на думку про те, що Німеччина може програти війну (вже відбулася Сталінградська битва, яка відчутно підірвала сили реймахту). Є над чим поміркувати тим, хто хоче без спекуляцій та упереджень осмислити тему Дивізії «Галичина» в контексті Другої світової війни й українських визвольних змагань.

І сьогодні маємо для цього змогу, бо всі необхідні матеріали тепер не за сімома замками. Можемо простежити все, пов'язане з Дивізією «Галичина», починаючи від зародження ідеї її створення й закінчуючи відлунням цієї військової формації в західній історичній літературі та публіцистиці.

Та — передовсім потрібно було, щоб Україна, ставши незалежною державою, визволилася з-під московського диктату в оцінці подій своєї і не своєї історії. Щоб дозволила собі для цього свою, суто українську, призму бачення. Бачити щось на власні очі й чути про те від іншого — зовсім різні речі. Не випадково ж мовиться: які очі — такий і світ.

Аж через п'ять десятиліть після створення Дивізії відбулися в Україні масштабні заходи, які закликали учених, публіцистів та громадських діячів до діалогу на тему: «1-ша Дивізія Української національної армії: українська історія і сучасність». Це справді дуже важливо, адже зацентровувалося саме на українському.

Українці осмислювали моменти власної історії. І — ніякої методологічної «допомоги» від «старшого брата» з Москви чи вишколених у потрібному дусі компартійних історієзнавців.

Отоді поряд із суто науковими доповідями прозвучали й пристрасні слова про надії та болісні розчарування тодішніх юних патріотів, які в далекому 43-му записувалися до Дивізії зі

сподіваннями прислужитися Україні. Про високий героїзм і трагедію поразок. Про полоненські дні і холод ностальгії. Про радість повернення в уже незалежну Україну і про пронизливий холод довголітньої ностальгії...

Одне слово, були гарячі слова живих людей, які зі сповідальною щирістю мовили про своє життя, де особливої логіки надавали служінню українській ідеї.

А все починалося в ті дні, коли вони — молоді, життєрадісні, чисті в помислах, відчувши себе духовними спадкоємцями справи українських січових стрільців — пішли до Дивізії, аби вибороти для України волю і державність. Здебільшого вчорашні студенти й гімназисти, книжники й мрійники, «люди ідеї» — усі вони були реалістами в головному: без регулярної армії Україна ніколи не зможе навіть претендувати на своє законне місце в колі вільних народів. Адже то був час, коли говорила зброя і найвичерпнішим аргументом ставала саме її безжална сила. Інших голосів епоха, на жаль, не чула.

Отож вони взялися до зброї. Одягли на українські душі чужинецькі мундири, насталили рішучістю серця й понесли свої життя на страшну косовицю смерті під Бродами. Такий екзамен поставила перед ними доля. І вони його витримали. Вони не схитнулися, не полишили поле бою — вони сповна оплатили вірність патріотичним ідеалам своєю молодою кров'ю. Відтоді Броди й закарбувалися у нашій історії поряд з Крутами, де в роки громадянської війни супроти ворога вийшли юнаки, щоб скласти найтяжчий у житті екзамен. В історії багато що повторюється з незначними відмінностями. Надто ж — у нашій, багатій на трагічні колізії, на драматичні перегуки. Як і в цьому разі: Крути — Броди...

Та вояки змушені були випити гірку чашу поразки і несправджених надій: до прогнозованого конфлікту між Радянським Союзом та його західними альянтами по Другій світовій війні не дійшло. Такий сподіваний для Української дивізії «Галичина» шанс вступити в боротьбу за державну незалежність України помаревів на політичному обрії і щез.

Книжникам і мрійникам випали різні дороги: одні пішли до Української Повстанської Армії, другі — часто поранені — потрапили в радянський полон і звідали гулагівського хліба, треті здалися союзникам і після перебування в таборах інтернованих

полинули, мов сумні журавлі, до чужих берегів. Вони жили у країнах західного світу з оберненими на Україну очима, з відкритими для неї серцями.

А тут, удома, їх вважали зрадниками, колаборантами і взагалі тими страхітливими монстрами, якими лякали дітей у школі: дивіться, мовляв, до чого дійшли — стали поплічниками фашистів! Випробуваний спосіб компрометації, накладення на обличчя похмурого ідеологічного гриму. І хтось справді вірив, що вони — зрадники, колаборанти, чужинецькі поплічники, хоч вони були — і є — тільки українськими патріотами, що брали на себе обов'язок здобути Україні волю.

Сам час відкинув усі ті спекулятивні ідеологічні схеми. Випрозорив правду й показав, хто є хто і що є що. Десяток років тому вони вперше по довгій розлуці ступили на рідну землю. І вперше вдома офіційно, з авторитетних трибун говорилося про чистоту їхніх патріотичних намірів, про шлях 1-ї Української дивізії Української Національної Армії, про все те, що становило суть їхньої боротьби.

Отоді й зародилася ідея цієї книги.

За десять років після появи книги «Українська дивізія «Галичина» в Україні з'явилося чимало видань, присвячених цій темі. Є серед них серйозні монографії і є популярні нариси, а також спогади ветеранів. Уже немає того дефіциту інформації, який був наприпочатку нашої незалежності. Цю літературу читають, вона виконує свою позитивну роль — відкриває важливі сторінки нашої історії.

Ми вирішили перевидати головні матеріали з книжки десятирічної давності — вони анітрохи не застаріли й не втратили своєї актуальності. А до них додали кілька нових публікацій — які збагатили видання цікавими подробицями з історії Дивізії «Галичина». Появу книжки в світ уможливила фінансова підтримка славного подружжя українських меценатів з Австралії Марії та Михайла Гоянів, за що принагідно складаємо їм щире подяку.

Певнимосся в сподіваннях, що книжка матиме зацікавленого читача. Особливо — з-поміж молоді, яка прагне не розминутися з національною історією.

Примітка. Правопис першодруку у книжці збережено.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Дивізія «Галичина» — 1-ша дивізія Української Національної Армії. Українська військова частина, яка в Другій світовій війні воювала проти більшовиків на боці німців.

Формувалась і вишколювалась від кінця липня 1943 до червня 1944 — до боїв під Бродами — головним чином з українців, що проживали на теренах нинішніх Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Згодом до неї вступала молодь з інших регіонів України, як-от Волинський легіон чи навіть добровольці з-посеред полонених червоноармійців. Дивізія побудована на зразок німецьких піхотних дивізій. Мала три піхотні, один артилерійський та запасний вишкільний полки. А також батальйони: зв'язку, протитанкової оборони, зенітної артилерії, постачання, запасний та ін.

Перед висилкою на Східний фронт Дивізія «Галичина» налічувала 16000 вояків. З них безпосередньо на фронт було відправлено 12000.

Зазнала великих втрат у битві під Бродами (17—22 липня 1944 року). Після реорганізації і поповнення дивізія у

вересні-грудні 1944 року дислокувалась у Словаччині, а в січні-березні 1945 — у Словенії.

У квітні 1945 року Дивізія «Галичина» знов була кинута на Східний фронт, де тримала оборону на лінії Фельдбах-Бад-Гляйхенбер (район міста Грац).

У зв'язку із створенням Українського національного комітету 14 березня 1945 року вояки Дивізії «Галичина» склали присягу на вірність українському народу.

З капітуляцією Німеччини дивізія відступила в англійську зону окупації, де була інтернована (невелика частина дивізії потрапила в американську зону окупації).

Нині більшість вояків Дивізії «Галичина» проживає в Канаді, США, Англії, Німеччині, Австралії, Аргентині та інших країнах.

Розділ 1

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» (Матеріали до історії)

ВСТУП

По полтавській невдачі гетьмана Мазепи (1709 р.) український народ попав у важку неволю, яка на довгий час приспала його національну свідомість. Лише XIX століття занотувало перші проблески національного відродження.

Перша світова війна застала наш народ ще не зовсім приготованим, хоч твердо вже на дорозі до самостійного життя. Спроби відновити українську державність не вдалися. Дослідники вважають, що достатньо незріла національна свідомість народу, політична невиробленість його провідників, ворожість сусідів та брак приятелів серед переможців довели українську боротьбу в безвихідний «чотирикутник смерті». Однак досвід тих воєнних років здобув нові лави свідомих борців за самостійність серед широких мас нашого народу та дуже наглядно осмислив усім конечність власних збройних сил, які єдині можуть запевнити успіх визвольної боротьби.

Тому і самозрозумілими виглядають спроби, вже від самого початку Другої світової війни, використати існуючі можливості для того, щоб молоді люди навчилися військового діла. При цьому довелося ініціаторам оцих спроб шукати підтримки в тих, які вже були або з часом стали ворогами української державності, вважаючи українські землі своїм тереном експансії.

Союз гітлерівської Німеччини з СРСР уможливив скорий розгром та поділ Польщі, але не спинив вибуху війни. Союз спільників у злочині не вдержався довго. Не довіряючи один одному, «союзники» плянували крадькома в відповідний час напасти один на одного. Скоріше вирішив зробити це Гітлер і всією своєю мілітарною потугою вдарив на Радянський Союз.

Підготовляючись до походу на схід, німецькі штаби розглядали можливість співпраці, принаймні часткової, з поневоленими більшовиками народами. На це вказує дозвіл створити два курені з українців, завербованих і перевірених Організацією Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Ст. Бандери. Для німців сформування цих двох куренів Дружин Українських Націоналістів (ДУН), «Нахтігаль» і «Ролянд», мало більше пропагандивне, ніж бойове значення. Натомість організація мала на меті військовий вишкіл української молоді, знаючи, що вишколений вояк потрібний у боротьбі за українську державу. «Нахтігаль», організований і вишколений в Нойгаммер (Сілезія), 29 червня 1941 р. ввійшов до визволеного від більшовиків Львова, а «Ролянд», сформований в околицях Відня (Австрія), виїхав у перші дні війни до Румунії з призначенням в рамках 6-ї німецької армії пробитися з півдня на українські землі. Однак на самому початку війни стало ясно, що Німеччина і не думає сприяти відновленню української державності. Німецький уряд не погодився на проголошену 30 червня 1941 р. самостійність України. Сп'янілий від мілітарних успіхів протягом перших двох місяців війни, він не допустив до дальшої участі в ній обидвох куренів, твердих речників незалежності України. Оба курені перевезено до Німеччини (Нойгаммер). Там їх переорганізували і створили з них поліційний батальйон, який пізніше взяв участь у боротьбі проти червоних партизанів в Білорусії.

У грудні 1942 р. німці розпустили цей батальйон; вояків і підстаршин звільнили і відіслали до Галичини, а декількох старшин арештували. Їм пізніше дали змогу вступити до дивізії «Галичина». Інші старшини пішли до Української Повстанської Армії, а Роман Шухевич став її головнокомандуючим як генерал Тарас Чупринка.

Тим часом війна продовжувалася. Прийшов 1943 рік, який приніс катастрофу 6-ї німецької армії під Сталінградом і висадку союзних військ у Північній Африці. Втрати на фронтах війни послабили німецьку воєнну машину і людські резерви. Тому можна було сподіватися, що німецький уряд змінить свою самовбивчу політику відносно східноєвропейських народів. Си-

туація сприяла тим німецьким політикам, які бажали ближчої німецько-української співпраці. Так дозріла і набула конкретних форм ідея губернатора Галичини Вехтера створити при німецькій армії українські військові частини. Це, на його думку, скріпило б німецькі військові резерви і, можливо, припинило б або принаймні зменшило б протинімецькі акції українського збройного підпілля. Це був час, коли українська молодь масово вступала в лави УПА, яка вже успішно протиставилась окупаційній владі та її терором.

28 квітня 1943 р. проголошено проклямацію про створення дивізії. Оформилась Військова Управа з полковником А.Бізанцом у проводі (старшина Української Галицької Армії) та з уповноваженими по окружних і повітових містах Галичини. Почався набір добровольців, який у короткому часі (травень, червень) дав понад 80 тисяч. Однак до дивізії покликано всього 13 тисяч. Перші транспорти добровольців виїхали зі Львова вже 18 липня того ж року. Із збірних пунктів більшість скеровувано до вишкільних місць, розкинутих по цілій Німеччині та окупованих нею територіях. Старшини – добровольці, які брали участь у визвольних змаганнях, та ті, які служили в інших арміях, пройшли перевишкіл у старшинських школах і після закінчення одержали рекомендований школою військовий ступінь. Формування дивізії почалося восени 1943 р., а закінчилося весною 1944 р. в Нойгаммері на Сілезії.

Німецьке командування спочатку плянувало ужити дивізію на південно-східньому відтинку фронту в районі Станиславова-Коломиї. Сталось, однак, інакше. Підготовка наступу Червоної армії в напрямі Львова змінила це рішення. Дивізію кинули в район Бродів, де вона укріпилась у другій оборонній лінії. Початок наступу швидко (половина липня) поставив дивізію у фронтову лінію. Дивізія опинилась, разом із XIII німецьким корпусом, у середині оточувального маневру Червоної армії. З 11 тисяч офіцерів і вояків дивізії тільки приблизно 3 тисячі вирвались з того кільця і дістались на захід. Решта попала в полон, згинула або перейшла в лави УПА. З поворотів з-під Бродів та нових рекрутів у Нойгаммері створено відносно скоро (вересень-жовтень) нову дивізію. Частина її – бойова група

Вільднера (ім'я підполковника, який нею командував) – переїхала на Словаччину в околиці Банської Бистриці та приєдналась до відділів, які боролись проти червоних партизанів. Незабаром також основна частина дивізії прибула на Словаччину. В районі Жіліни вона далі поповнювалась і вишколювалась, причому деякі її частини принагідно зводили менші бої з партизанами. З початком 1945 р. дивізія перейшла із Словаччини через Східню Австрію до Північної Югославії, де відразу почала тяжкі бої з тітовськими партизанами. Врешті, перекинута в район Фельдбаху (біля Грацу в Австрії), звела свої останні бої. Там її застав кінець війни (8 травня 1945 р.). Відступаючи на захід, дивізія здалась в англійський полон; тільки незначна кількість здалась американцям.

Дивізію сформували німці. Були сподівання, пише шеф її штабу німець майор Гайке, що дивізія буде українською частиною в складі німецької армії; фактично, вона стала німецькою частиною, складеною з українців. З самого початку німці, крім словесної обіцянки вжити її тільки на Східньому фронті проти більшовиків, жодного іншого зобов'язання на себе не взяли. Зокрема, вони не хотіли, щоб вона мала український характер. Дивізія навіть у назві мала регіональний характер «галицька».

Ситуація основно змінилася тоді, коли вже було запізно, коли німці опинилися вже поза межами наших земель. Створений Український Національний Комітет з генералом Павлом Шандруком у проводі проголосив також створення Української Національної Армії з дивізією як її першою одиницею.

Воєнна дорога дивізії була коротка. Дивізія, як висловився шеф її штабу, не була як слід підготована до бойових дій, зокрема таких, треба додати, як була битва під Бродами. Там були цілковито знищені загартовані німецькі дивізії XIII корпусу, а що ж говорити про недосвідчену в боях дивізію «Галичина». В дивізії бракувало українського командного складу. Щойно після бою під Бродами прийшли до дивізії перші молоді випускники старшинських шкіл. Українських старшин дуже бракувало на вищих командних постах (від батальйону вгору).

Німці навіть не старалися влаштувати для українських старшин відповідний курс чи перевишкіл на командирів. Німецький командний склад, з командиром дивізії включно, вийшов, з малими винятками, з лав порядкової поліції, їм бракувало достатнього військового вишколу та бойового досвіду і, що найгірше, зрозуміння вояків дивізії. Сам командир дивізії, ген. Фрайтаг, ніколи не розумів політичного значення дивізії.

Українська молодь бажала дістати добрий військовий вишкіл і зброю в руки, щоб могли продовжувати боротьбу за державність в майбутній українській армії.

Тоді мало хто вірив у перемогу німців, але багато людей сподівалося, що повториться те, що було при кінці Першої світової війни, а саме, що обидва наші вороги, вичерпані втратами, не зможуть протиставитись силам українського і других поневолених народів при побудові своїх власних держав. Були також надії, що між західними державами і Радянським Союзом прийде до конфлікту, який допоможе поневоленим Москвою народам стати незалежними. Війна, однак, покотилася іншим шляхом.

Поява генерала Павла Шандрука в дивізії наприкінці війни все-таки мала своє значення. Його незаперечна заслуга в тому, що він зумів у таких несприятливих умовах ясно і недвозначно виявити те, чого бажав український народ. Генерал прийняв присягу від вояків дивізії на вірність Україні та наказав замінити німецькі відзнаки на уніформах українським тризубом.

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

З моментом зайняття німцями українських земель участь українців у півніських і суто військових формаціях помітно зростає. На території Генеральної Губернії, внаслідок прилучення до неї Галичини, збільшилося число української допоміжної поліції, збільшилася участь українців у «Веркшупах» і в інших допоміжних військових формаціях, які підлягали адміністраційній, точніше – поліційній владі. Тут і там у «дикий спосіб», без ніякого порозуміння з українськими чинниками, а часто і без відома центральної німецької влади в Генеральній Губернії, рекрутовано людей до формації «Ваффен-СС» (наприклад, у Коломийщині); крім того, багато українців опинилося в рядах німецької армії з інших, різних причин. Далеко більшою мірою набирали українців до військових і півніських формацій на центральних і східних землях.

Усі ці формації не мали для українців поважнішого значення, політичного чи військового: вони навіть були невеликі, переважно не мали українських старшин навіть на найнижчих щаблях, за ними не стояла ніяка політична декларация. Те саме стосується т.зв. «Українського Визвольного Війська», яке почали організовувати з початком 1943 р. Така німецька поведінка була тому, що для німців у той час політична українська проблема не існувала, а творення більшого військового з'єднання з українським змістом було б політичним актом.

Воєнні події на початку 1943 р. дозволяли сподіватися, що справа організації більшої української військової формації може

стати актуальною. Катастрофа німецької армії під Сталінградом і зайняття східних окраїн України більшовиками, а, з другого боку вдалих десант західних альянтів у північній Африці, могли принести деяке протверезіння німецької політики на Сході і підбадьорити тих німців, які були речниками деякої співпраці німців з неросійськими народами. Певними ознаками зміни німецької політики на Сході могла бути декларация Гітлера, який в лютому 1943 р. висловив надію, що й інші народи, загрожені більшовизмом, опиняться в спільному фронті проти більшовиків, – а також організація більших військових з'єднань (литовського і латвійського) в рамках зброї СС. Реальна оцінка українсько-німецьких взаємин приводила до висновку, що розмови в справі творення української збройної формації можна проводити лише в Генеральній Губернії, зокрема в Галичині, де режим щодо українців був незрівняно легший, ніж у «Райхскомісаріяті Україна». Отже, 8 березня 1943 р. я знову написав листа до генерального губернатора Франка з проханням вжити заходів у справі створення добровольчої української збройної формації на території Генеральної Губернії, яка разом з німцями воювала б проти більшовиків. Того самого дня відбувся на цю тему офіційну конференцію з д-ром Льозакером, президентом внутрішніх справ у правлінні Генеральної Губернії, колишнім віце-губернатором Галичини, який розумів потребу українсько-німецької політичної співпраці. Для реалізації проблеми української військової формації треба було однак знайти відповідного німецького достойника, який взявся б за це діло як за своє і позиція якого давала б шанси, що йому вдасться це зреалізувати. Такою людиною міг бути лише губернатор Галичини д-р О. Вехтер, австрієць з походження (син австрійського генерала), здібна й амбітна людина, з впливами в Гімлера (був СС-групенфюрером), який під впливом оточення, в першій мірі свого заступника д-ра Бауера, згаданого вже д-ра Льозакера і відомого українцям полковника А. Бізанца, а, з іншого боку, під впливом контакту з українськими чинниками пізнав помилку німецької політики на Сході і виробив собі погляд, що на Сході Європи повинна мати місце співпраця німецького проводу з українцями. Галичина, на його погляд,

була країною, в якій треба відновити німецькі (австрійські) впливи, що походять ще з другої половини XVIII ст.; на його думку, в Галичині повинна бути тісна українсько-німецька співпраця, а в адміністрації краю всі пости, за винятком найвищих, мають зайняти українці.

Ця регіональна політика Вехтера була для нас в той час корисною, хоча Вехтер і Бауер вповні реалізувати її не могли, бо були залежні від Берліна, а там щодо української справи перевагу мав напрям, що його репрезентував райхскомісар України Еріх Кох. Свої політичні потягнення Вехтер часто робив без порозуміння із своїм шефом Франком, який, між іншим, проблем Сходу не розумів і зоря якого в той час у Берліні доволі прибрідла. При тому Вехтер зручно користав з розходжень між Франком і Гімлером.

Про потребу організації українських збройних формацій розмовляв я декілька разів загальною і з Вехтером, і з Бауером. В березні 1943 р. Вехтер вважав, що справа організації української військової сили на території Галичини є зрілою для розмов у Берліні. Провів він їх з шефом «СС-Гауптамту» Бергером, до ресорту якого належали чужонаціональні формації в рамках зброї СС, і з Гімлером – і дістав у березні загальну згоду зробити перші кроки в справі організації військової формації з галицьких українців.

З кінцем березня і в перших днях квітня, коли Вехтер ще не почав переводити офіційні розмови з українцями, його співробітник – полковник Бізанц широко розповідав по Львові про творення українського війська, починав розмови з поодинокими комбатантами і просто вербував вже людей до неіснуючої української формації. Загрожувала небезпека, що прийде, принаймні в деякій мірі, до «дикого» творення військових відділів з українців, без попередніх розмов з організованою українською суспільністю. З другого боку, треба було взяти до уваги, що німцям вдасться зорганізувати якусь галицьку формацію навіть без порозуміння з українським громадянством.

У такій ситуації я рішив активно втрутитися в ці справи. 3-го квітня 1943 р. я відбув довшу розмову з губернатором Вехтером і д-ром Бауером і підніс волю зорганізованого

українського громадянства спільно з німцями боротися проти большевиків, але рівночасно перестеріг, щоб німці не проводили в Галичині вербувальної акції до неокресленої ще військової формації без опертя на українську суспільність і без політичної бази. В той спосіб ведена акція, говорив я, не може мати поважніших успіхів і її не може підтримувати українська суспільність. Наслідком цих моїх завваг розпочалася довга дискусія, яка з черги довела до виміни думок, з одного боку, між мною і Вехтером та його співробітниками, а з другого боку, між мною і численними українськими громадянами; очевидна річ, Вехтер був у постійному контакті з Берліном.

Тут буде доцільно зробити деяку дегресію і подати загальні міркування на тему, в чому полягав український інтерес творити збройну формацію в рамах німецької збройної сили, яку ціль у творенні такої формації мали німці і які були розбіжності між українським і німецьким поглядами. На цю тему я обмінювався думками з поодинокими українськими громадянами, зокрема комбатантами, майже явно проголосив свої тези на конференції проводу Українського Центрального Комітету з членами Військової Управи, комбатантами і головами українських окружних комітетів, що відбулася 18 квітня 1943 року у Львові, і повторив їх у численних своїх виступах у краю, а також в Нойгаммері в час відвідин Дивізії в травні 1944 р.

Ось які міркування подав я з нагоди творення Дивізії на згаданій конференції 19 квітня 1943 р. (подаю лише головні тези цієї довірочної доповіді): ми живемо в час найжорстокішої війни, в якій немає милосердя, в якій цінується лише сила, в першій мірі фізична. Ми високо стоїмо морально, але фізичної сили нам бракує, і з цієї причини ми є об'єктом, а не суб'єктом у теперішніх подіях. Щоб поправити наші шанси, нашою задушевною мрією є створити власну збройну силу, і в цьому напрямі йдуть найрізномірніші спроби від вибуху війни... Українська Збройна Сила – це наше бажання, бо тоді стаємо співвоюючою силою і здобуваємо в боротьбі за наше становище найсильніший козир: ми проливали кров. І таким чином стаємо підметом у політиці...

Різні збройні відділи, які організуються, зокрема на східних

землях – це відділи з українців, але не українські. Вони не зв'язані з українським зорганізованим світом, за ними не стоїть український політичний чинник, бо в справах жодного з цих відділів не було німецької політичної деклярації. Проллята українцями кров (наприклад, кров соток українців у Сталінграді), не впливає на українсько-німецькі відносини і на нашу роллю в світі. З двох способів постання армії – повстанської і регулярної – ми є вповні за другим...

Щойно тепер приходиться до частинної реалізації наших заходів. Чому доперва тепер? Бо німці не хотіли допустити українців на політичну арену навіть у найскромнішій мірі. Є дві німецькі системи щодо українців: Еріха Коха, зовсім негативна, і галицької влади, яка полягає на компромісі між ідеєю райху і потребами інших народів. Обі ідеї поборюють одна одну. На галицькому відтинку перемогла ідея співпраці, і це є перший конкретний вилом в українсько-німецьких відносинах. Та нова політика може бути точкою виходу до потягнень на Сході, якщо вона складе іспит зрілості...

Цей скромний почин не задовольняє наших бажань, але це справа сантименту. Холодний розум і тверезий життєвий і політичний реалізм, піддержаний досвідом трьох років, каже нам бачити дійсність такою, якою вона є, а не розмальовувати її яскравими чи то темними фарбами, залежно від нашого настрою.

Ми є за творення Дивізії, бо цього вимагає український інтерес. Наші користі такі:

- 1) ми включені в боротьбу з большевизмом не як безіменні;
- 2) ми входимо на політичну арену, хоча і в скромній формі, а навіть на європейську, на світову;
- 3) ми рятуємо себе фізично, ми творимо зв'язок армії;
- 4) це може бути точка виходу для дальших плянів;
- 5) лише в цей спосіб можемо творити під проводом українських старшин військовою школу для української молоді.

Ця школа дасть дисциплінованість, послух, одвертість, чесність, прямолінійність, почуття відповідальності і інші вояцькі чесноти.

Наша боротьба з Москвою набере офіційних форм.

А що вийшло б, якщо ми не скористалися б з цієї можливості?

Перемогла б теза Коха і Гльобочніка*. З цих причин беремося за справу, mimo того, що вона в таких скромних формах і що вона в частині нашої суспільності відгомону не знайде.

Немає тут місця на негацію, але потрібне якнайбільш позитивне наставлення. Труднощі в реалізації цієї справи будуть і з сторони німецької (течія Коха), і з сторони української...

А щодо нашої молоді високих шкіл, я говорив, між іншим, якщо вважаємо за доцільне висилати наших студентів вчитися у вищих школах Німеччини, то чому ми не мали б висилати молодих людей вчитися в німців військового ремесла?

До цих міркувань треба ще додати. В час, коли приходило до організації Дивізії, поразка німців була ясна. Але програш німців не мав ще бути рівнорядним з виграшем большевиків. Можна було мати надію, що в Східній Європі прийде до хаотичних відносин, можна було мати надії на десант західніх альянтів на Балканах, а в цих відносинах Дивізія могла відіграти ролю ядра української національної армії. Ми мали теж деякі надії, що створення Дивізії може спричинити зміну німецької політики на східноукраїнських землях, що і на ці землі поширяться «політика Вехтера», яка дозволить і за межами Галичини творити українську силу, зокрема збройну.

Міркування німців, зглядно Вехтера, були дещо відмінні: шляхом українсько-німецької співпраці доцільно впрягти українські сили в німецький віз, а самим вибитися на ролю носіїв нових форм німецького панування на Сході. Повного довір'я обі пертрактуючі сторони ніколи одна до одної не мали. До того підхід обох партнерів був різний. Вехтер говорив: ви, українці, маєте шанси, покажіть, що ви можете, а згодом дістанете в Європі відповідне місце.

Український підхід був такий: створіть відповідну політичну базу, покажіть нам це місце в Європі, а згодом ми з вами підемо.

Ведучи пертрактації в справі Дивізії, я мав на оці ще низку

* Шеф німецької поліції в Люблинській області, відомий з повної негації української справи і з терору супроти українського сільського населення, жертвою якого впало коло 500 наших селян.

конкретних користей, які ми могли досягнути і про які я частинно також говорив на різних зборах. Завдяки створенню Дивізії автоматично лагіднів би політичний режим у Генеральній Губернії, а тим самим задержувалася б українська субстанція. Рівночасно, шляхом дрібних поступок, а не шляхом підписання договорів, можна було б скріпити українські позиції, зайняти нові становища в адміністрації краю, добути нові осяги на полі господарства і культури. Тому і перед творенням Дивізії, і після акту 28 квітня 1943 р. Український Центральний Комітет ставив німецькій владі такі вимоги: амнеція для політичних в'язнів, зокрема для членів Організації Українських Націоналістів Степана Бандери, реприватизація українського суспільного і приватного майна, незалежнення Української Допоміжної Поліції по округах від німецької поліції, віддачі преси на терені Галичини в українські руки, переорганізування так званої Будівельної Служби, полегші для українських робітників, вивезених на роботу до райху. По військовій лінії йшло нам про поширення права набору до Дивізії на територію цілої Генеральної Губернії і на райх, про ступневе вилучення з різних військових і піввійськових формацій українців – принайменше тих, які походили з українських земель в Генеральній Губернії, і старших емігрантів, та включення їх до Дивізії.

Під час переговорів з Бехтером виявилось, що його компетенції є обмежені й що багато від нього «виторгувати» не можна. Як було сказано, він добув підтримку для ідеї Дивізії у Бергера, але мав він і противників в роді Еріха Коха чи високих достойників з гестапо, які бачили українську проблему лише з негативного погляду, з погляду «Абвер». При цих відносинах Дивізія не могла носити загальноукраїнського характеру, а лише регіональний – галицький. Її український характер міг полягати більше в змісті, ніж в зовнішніх формах. Вехтер не міг давати українцям ніяких політичних гарантій і не міг за ними їздити до Берліна, бо і так не дістав би їх, а лише послабив би свою позицію і справу Дивізії. А втім – яку вартість мали б якісь політичні гарантії з боку тих, що всі переговори і пакти вважали за клаптик паперу. Іншими словами, оцінюючи ситуацію реально, зміст переговорів з Бехтером був доволі скуний. При

всіх тих пертрактаціях треба було ще брати, як вже було сказано, до уваги, що німці могли зорганізувати Дивізію і понад голови українців.

В розмовах з Бехтером устійнено такі точки: галицька військова формація мала б бути дивізією, її характер мав бути регіональний, зазначений у назві Дивізія «Галичина», в однострої і відзнаках дивізія підлягала зброї СС, як і інші чужонаціональні більші з'єднання в рамках німецьких збройних сил, набір до дивізії мав бути добровільний, релігійна опіка – в руках українських духовників, носієм дивізії перед українськими і німецькими чинниками мав бути УЦК. Рівночасно з актом проголошення Дивізії з німецького боку мав явитися також мій заклик до української суспільності ставати в ряди дивізії. Набором до дивізії, опікою над жовніром та його родиною і поміччю в організації дивізії має займатися Військова Управа, членів якої номінуватиме губернатор Вехтер на мою пропозицію, при чому, з огляду на вагу справи, очолювати Військову Управу мав я. Старшинський корпус мав бути мішаний: німецький і український. Ціла низка доволі важливих подробиць мала бути устійнена в найближчому часі. Також мало прийти принаймі до частинної політичної амнесії.

Після розмови з Бехтером і Бауером я розпочав розмови в справі дивізії з українськими громадянами, в першій мірі з комбатантами і членами проводу УКЦ. Але першу розмову я відбув з найвищим для українців авторитетом – з Митрополитом Андреєм і почув з його уст ті самі слова, які я чув влітку 1941 р.: «Немає майже ціни, яку не треба б дати для створення української армії». Безпосередніх розмов з українськими політичними угрупованнями я не мав, але вів їх посередньо, бо особи, яких я запросив увійти в склад Військової Управи, належали до різних політичних угруповань, і вони, перше ніж дати свою згоду, порозумівалися з своїми політичними середовищами. Деякі з них вели також розмови з тими політичними середовищами, прихильники яких не входили в склад Військової Управи. Треба додати, що ніхто з осіб, яким я пропонував увійти до Військової Управи, не відмовилися, за винятком полковника д-ра Романа Дашкевича. Політичні

середовища ставилися до справи дивізії позитивно або негативно (оба відлами ОУН). Очевидна річ, що справу дивізії обговорював я докладно з д-ром К. Паньківським.

Після згаданих розмов я міг у листі до губернатора Вехтера з 8 квітня остаточно його повідомити, що наша суспільність готова і ставиться позитивно до формування Дивізії, хоча її регіональний характер зменшує значення цього акту. Рівночасно я подав проект організації Військової Управи і список кандидатів на її членів. 15 квітня відбулося перше засідання Військової Управи, а згодом крайова конференція голів комітетів і комбатантів. 28 квітня відбувся урочистий акт проголошення Дивізії з маніфестом губернатора Вехтера і генерал-губернатора Франка, якого заступав д-р Льозакер; того самого дня появилася моя відозва. В обох маніфестах зазначувалося про формування СС-Стрілецької Дивізії «Галичина» на принципі добровільності для боротьби з большевиками, підкреслювалося правне зрівняння вояка Дивізії з німецьким вояком, забезпечення його родини нарівні з родиною німецького жовніра, а в кінці підносилося, що релігійна опіка, релігійне піклування добровольцями спочиватиме в руках українських священиків. Натомість в останній момент, без попереднього порозуміння з УЦК, поминено роллю УЦК як Носія Дивізії, а на чолі Військової Управи поставлено полковника Бізанца. Була це ясна тенденція: з одного боку, не збільшувати впливів УЦК, а з другого – підпорядкувати собі Військову Управу безпосередньо. Все-таки Військова Управа працювала весь час у повній гармонії з проводом УЦК, і всі важливіші рішення справ наступали лише після узгодження. З різних вимог, поставлених українською стороною німецькій владі, вдалося зреалізувати небагато. Крім постійних заходів у справі загальної політичної амнесії для українців, випущено в час формування Дивізії лише коло 150 політичних в'язнів, в тому числі старшин з українського поліційного куреня 213, на який було перетворено один з двох українських куренів, зорганізованих проводом ОУН влітку 1941 р.

Після акту 28 квітня найважливішими речами, крім проведення набору, було його поширення на всю Генеральну Губернію (що й удалося) і на райх (що було майже без

результатів) і притягнення до Дивізії українських старшин та виклопотання старшинського вишколу для кількох соток нашої молоді з середньошкільним цензом. Але ці моменти не входять уже в рамки цієї статті.

На закінчення треба піднести, що ті українці, які доклали рук до zorganizування Дивізії, мали на меті виключно український інтерес. В їх розумінні українська нація вимагала організації більшої української одиниці, як зачатку Української Армії, і за це треба було німцям платити. До справи Дивізії підходили вони не так з сантиментом, як з зимним політичним розрахунком. Може, не від речі буде згадати, що людиною, втасмниченою в усі справи Дивізії, тим, хто мав пильнувати український інтерес в згоді з німцями чи проти їх волі аж до зірвання з ними зв'язку і переходу Дивізії на бік західних альянтів включно, якби це було потрібно, був незабутньої пам'яті сотник Дмитро Іванович Паліїв.

*«Вісті Братства колишніх вояків 1-ї УД УНА»,
ч. 3-4 (41-42), Мюнхен, 1954*

ВІЙСЬКОВІ СПРАВИ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

Справа збройних сил – популярно звана справою дивізії – стояла, без сумніву, на першому місці політичних питань часів німецької окупації. Вона – нині вже всесторонньо вяснена і українськими і неукраїнськими чинниками – була предметом найбільших контроверсій. Широкий діяпазон думок сягав колись від ентузіастичного захоплення до суворого засуджування та клеймування малоццо не національною зрадою, і то не тільки українських співтворців дивізії, але навіть її членів, себто вояцтва. Розголос довкола дивізії вповні відсунув набік та заглушив біль, болочу й прикру справу, «юнацтва протиповітряної оборони» при дивізії – була мова про добровольців, дорослих і здорових чоловіків, здатних до військової служби, тоді як до помічної служби у протиповітряній обороні німці брали насильно не тільки хлопців, але й дівчат у віці від 14 років. І настанова загалу нашого громадянства до творення дивізії була позитивна, в її будові громадянство брало активну участь. Настанова нас усіх у справі юнацтва була негативна і наша участь була вповні пасивна.

Як інші проблеми часів німецької окупації, так і військові справи мусимо оцінювати на тлі нашого історичного розвитку й загального положення народів Європи. Значення цих проблем переростало вузькі часові й місцеві межі. Коротко наше позитивне ставлення до творення дивізії можна окреслити так: «Ми бажали дати світові знати, що існуємо і хочемо жити».

Різні були шляхи вияву того нашого бажання. Одним із таких шляхів була дивізія.

Поставали питання: чи дивізія була «потрібна», чи була «помилкою»? Чи вона мала бути «школою» для другої чи третьої світової війни? Чи вона мала, на випадок сприятливих обставин, становити «базу» для творення української національної армії? Чи вона була «лекцією» на майбутнє, щоб не жертвувати там, де це безнадійно? В умовах наступного розвитку відповідь видається простою: «Нічого не досягнуто, а ціна була надзвичайно висока!» Та перша оцінка – звичайно обманлива, майже завжди звертається проти того, кого перемогли.

Дивізія була продуктом часу Другої світової війни і тому «мусіла бути», так само, як «потрібною» була сама Друга світова війна і так само, як вона стала лекцією на майбутнє.

Недалекий час ділить нас від хвилини створення дивізії, але історія, суворий суддя для всіх невдачників, вже своє слово сказала: Дивізія виконала своє завдання з честю і достойно. Великі і болючі жертви життя і крові не пропали на марне. На шляху до нашої державності вписана в історію світу ще одна нова світла карта.

* * *

Своє вишколене вояцтво, зокрема командний склад, свої військові частини, були задушевною мрією нашого загалу і всіх наших керівних політичних чинників і на західних наших землях і на еміграції. Якщо дивитися на цю справу галицькими очима, то треба пригадати, що польський уряд пляново не допускав галицьких і волинських українців не тільки до професійних офіцерських шкіл, але в 30-х роках вже навіть і до шкіл офіцерів резерви. Ми здавали собі справу, що тільки наявність вишколеного вояка, а далі наявність своїх по змісту і по суті військових частин, могла дати нам у відповідний момент роллю партнера, а не агента чужих сил, байдуже, чи це були в певних часових концепціях поляки чи німці. З такої перспективи треба дивитися сьогодні на намагання правління УНР на еміграції примістити своїх офіцерів у польській армії та дати їм змогу

перейти школу генерального штабу. Так само треба оцінювати спроби проводу ОУН примістити своїх людей у вишкільних таборах хорватських усташі в Італії.

Із наближенням війни скріпилося бажання бути співучасником боротьби зразу проти Польщі, а згодом проти Советів. У 1939 році, коли війна, яку приготував Гітлер, висіла вже на волоску, виринула справа збройного виступу проти Польщі. Провід ОУН плянував викликати збройне повстання в запіллі польського війська і формував військовий відділ «Український Легіон» під проводом полк. Романа Сушка. Швидкий похід німців та, що більше, виступ Советів не дав часу розгорнутися повстанським задумам, так що тільки в деяких місцях над Дністром, на Гуцульщині дійшло до виступу. Також легіон не міг виконати своїх завдань, бо війна на сході закінчилася вже 22 вересня. Військові пляни на німецькому терені мусіли відпасти в обличчі німецько-советського братання із закінченням німецько-польської війни.

Яке сильне було бажання участі в боротьбі, показує рішення Українського Національного Союзу у Франції, який був експозитурою ОУН. У вересні 1939 року, себто в часі, коли німці були союзниками Сталіна, УНС закликав молодь іти до французького війська. При цьому треба пам'ятати, що західним українцям, які жили у Франції, загрожував, як польським громадянам, призов до союзного з Францією польського війська за кордоном. За згодою французького державного правління створено тоді невеликі кількістю українські військові частини, які брали участь у війні.

Весною 1940 року, після надзвичайних перемог німців у Скандинавії та Франції, поширились чутки про те, що черговий удар Гітлера після Британії буде скерований на Москву. Серед колишніх українських військовиків у Варшаві почались також плянування. Під проводом през. А. Лівницького відбулось таємне засідання 20 червня 1940 року в справі організування повстанської армії. Ген. Сальський предложив плян, який передбачав організацію в Україні ряду місцевих «Січей», які з вибухом німецько-советської війни мали виступити проти большевиків. Президент затвердив плян, назначаючи

командувачем отамана Тараса Бульбу-Боровця. Плян проведено в життя частково, бо створено тільки Поліську Січ, яка під командуванням Бульби-Боровця діяла аж до 1943 року.

В час нападу Гітлера на Совети в червні 1941 року із усіх сторін почалися спроби включитися в боротьбу і творити свої військові відділи. Явно могли ці речі робити в тодішніх умовах тільки обидві групи ОУН, тоді вже роз'єднані. І вони виступили дійсно із своїми окремими планами.

Група полк. Мельника взялася за об'єднання військовиків і також заініціювала заяву самому Гітлерові від військовиків. В пресі появилася заклик члена ПУН-у ген. Капустянського до колишніх військовиків, щоб подали йому свої адреси («Крак. Вісті» з 24 і 25 червня 1941 чч. 134 і 135):

Всіх Учасників Визвольних Змагань 1914-1921 рр. та українців-військовиків пізніших років прохаю негайно подати свої адреси й рід праці, яку тепер виконують. Слава Україні!

*Ген-хор. Микола Капустянський,
Краків, вул. Зелена 26 м. 3.*

Під проводом ген. Капустянського відбулася в Кракові 29 червня 1941 р. нарада представників військових, на яких вирішено активізуватись та складено «Заклик Ветеранів-Вояків Української Армії», який опубліковано в пресі «Свобода» Джерзі Сіті, ч. 215, четвер, 18 вересня 1941 р.

В моменті, коли під могутніми ударами німецьких збройних сил валиться невідомий будівля червоної сатрапії Москви, а на її руїнах, на згарищах український нарід стає відбудовувати свою власну національність – зголошуємось до тієї великої історично-відповідальної праці ми, колишні вояки Визвольних Збройних Змагань.

Конференція представників чотирьох осередків найбільших організацій українських комбатантів, а саме Берліна, Праги, Варшави, Кракова, що відбулася в неділю 29 червня 1941 в Кракові, Зелена 26, під головуванням ген.-хор. М. Капустянського в прияві гостей з-поміж колишніх вояків – однозгідно вирішила:

В цю вирішальну хвилину створити єдиний, спільний Провід усіх Українських Комбатантських Організацій – «Українську Генеральну Раду Комбатантів», що керувала б усіма вже існуючими і в майбутньому створеними комбатантськими організаціями, і репрезентувала б назовні всю Сім'ю Українських Вояків. Склад її: голова – ген. пор. М. Омелянович-Павленко, заступники – ген. бул. ген. хор. М. Капустянський, ген. бул. ген. хор. В. Петрів, ген. бул. ген. хор. В. Сінклер, ген. бул. ген. хор. А. Кравс. Члени: полк. Роман Сушко, голова секції комбатантів при УНО в Берліні – полк. Т. Омельченко, обласний провідник Українських Вояків при УНО в Протектораті – полк. інж. Ю. Дзюбенко, голова Союзу Українських Комбатантів при УЦК в ГТ – сотн. інж. М. Хронов'ят. Секретарі: ген. бул. полк. В. Малець, сотн. П. Сагайдачний.

Рівночасно твориться «Военно-Наукова» і «Военно-Історична Рада». Президія: ген. бул. ген. хор. М. Капустянський, заступники: ген. бул. ген. хор. В. Сінклер, ген. бул. ген. хор. В. Куц. Секретарі: ген. бул. полк. В. Колосовський, сотн. А. Валійський, секретар Военно-Історичного Відділу полк. М. Садовський. Члени: ген. бул. полк. П. Дяченко, ген. бул. полк. В. Малець, полк. В. Чабанівський, сотн. М. Палієнко, сотн. П. Самутін.

Обом Радам належить право кооптації.

Перебираючи на себе ті важні обов'язки, Українська Генеральна Рада Комбатантів вітає Вас, усіх старшин, підстаршин, козаків і стрільців, об'єднаних у наших лавах, та разом з Вами згадкою вшанує всіх, що склали своє життя за Українську Національну Державницьку Справу на побоевищах і поза ними, а між ними світлі постаті Головного Отамана С. Петлюри, полк. Є.Коновальця й М. Міхновського. Українська Генеральна Рада Комбатантів стоїть на позапартійному принципі й має одне бажання – створити з нашої організації моральну базу для майбутньої Української Національно-Державницької Будівлі. З-поміж нас вийдуть необхідні кадри для організування національної адміністрації та національної армії. Тому готуємось до цих великих завдань.

Кличемо всіх, щоб негайно ставали в наші лави, зголошуючись до районних організацій.

Кличемо всіх спрямовувати волю й хотіння, слово й чин у єдиному напрямку для єдиної мети – Здійснення Нашого Найвищого Ідеалу.

Момент важний!

Будьмо готові!

Слава Україні!

*ген. пор. М. Омелянович-Павленко впр. голова
ген. бул. ген. хор. М. Капустянський впр. перший
заступник голови
сотн. Петро Сагайдачний впр. секретар*

З ініціативи ОУН під проводом А. Мельника подали колишні вищі старшини армії Української Народної Республіки за підписом самого Мельника як полковника, генералів Михайла Омеляновича-Павленка, Миколи Капустянського і інших листа Гітлерові з проханням дозволити їм, разом з українською молоддю, на честь узяти участь у хрестоносному поході проти большевизму, творити українські збройні формації і йти плече в плече з легіонами Європи.

Провідник УЦК Кубійович подав, у порозумінні з проводом ОУН-м, заяву генерал-губернаторові Франкові в справі організації військових формацій із українців в ГГ.

Та з усіх тих задумів і плянів нічого не вийшло. Група ОУН під проводом Бандери, діючи самостійно, зорганізувала по лінії своєї партії, без порозуміння з іншими організаціями, а тільки у співдіянні з вермахтом, два невеличкі числом легіони «Нахтігаль» на галицькому і «Ролянд» на південно-українському фронті. Про ці справи довідались ми у Львові 30 червня, коли на власні очі бачили легіон «Нахтігаль», який прийшов до Львова під проводом Романа Шухевича, о. Івана Гриньоха, Юрія Лопатинського і Євгена Побігущого.

Ініціатори збройного повстання 1939 року, згаданих легіонів у Німеччині та у Франції і інших формацій – не в'язали своїх плянів із вимогою якихось політичних заяв, якими німецьке чи французьке державне правління наперед уже визнавало б українську державність. Але було ясно, що всі наші групи, чинники чи особи, що плянували творити більші

чи менші українські військові частини, мали на думці дістати в свої руки зброю і отримати військовий вишкіл. Ніхто й ніколи не думав вислугувуватись кому-небудь із чужинців в їх інтересах.

Багато розмов відбули ми, «підсоветські галичани», літом 1941 року з різними німцями на тему потреби творення української армії. Також і тоді не було мови про передрішенство або державно-правні деклярації з боку німців, як про передумову їх творення. Ми свідомі були, що всякі німецькі деклярації були ще для кайзера, а тим більше для Гітлера, тільки шматком паперу. Сам факт творення української армії був би говорив сам за себе. Нам ішло про те, щоб наші хлопці, які у великому числі вже пішли, і такі, що бажали іти до війська та брати участь у боротьбі проти Москви, не мусіли іти поодинокі і розпливатися у німецьких частинах. У глибинах наших сердець нам усім присвічувала думка, що під кінець кожної війни приходить розпруження та повинна прийти і для нашого вояцтва хвилина, коли можна буде розвинути свій прапор і поставити свої політичні вимоги. Але наші німецькі земляки, передовсім Бізанц, до якого ми всі стояли найближче, розуміючи наші бажання, вияснявали, що вони безсильні супроти негативного становища Гітлера.

При кінці жовтня 1941 р. інформував мене Кольф довірочно, що з Берліна надійшов наказ зробити серед українців набір добровольців до зброї СС (Waffen-SS). Він показував мені лист, в якому багато було про расові прикмети різних частин Галичини. При наборі добровольців мала бути проведена суворі селекція. Мали приймати тільки таких, що відповідали расовим приписам, а такі були, як писалося, тільки на Поділлі, Покутті й Гуцульщині. Цей набір мав бути пробним і його мали перевести без розголосоу. Начальство зброї-СС перевело дійсно на терені Галичини на свою руку такий набір добровольців при кінці 1941 р. В тій акції СС-ів не брали участі ані наш комітет, поза згаданою розмовою, ані ніякі інші українські чинники. Кольф говорив мені, що акція дала добрі наслідки. Із великого числа зголошених хлопців прийнято біля двох тисяч. Їх розділили по кілька поміж різні німецькі відділи. І в числі тоді прийнятих до

зброї СС був мій племінник, який був пізніше під Сталінградом та тяжко ранений чудом дістався із останнім транспортом до шпиталю в запіллі. Я не мав ніякої можливості перевірити правдивість цифрових даних Кольфа, але це була німецька акція – на нашу думку – шкідлива. Наші найідейніші і найвідповідніші до військової служби хлопці боролися і пропадали як «Іван без роду» під чужими прапорами. На тому справа наших військових частин в 1941 р. притихла.

* * *

Аж у лютому 1943 року виринула наново справа війська. Тим разом ініціатива вийшла, без ніякого нашого впливу, від губернатора Вехтера. Ми жили в тому часі в атмосфері щораз частіших розмов німецьких чинників у Галичині про потребу відокремлення Галичини від ГГ, з огляду на окремі національні господарські умови. Ще перед роком запровадив райхсміністер для східних земель Розенберг крайову самоуправу в колишніх балтійських державах (Естонія, Латвія, Литва). Під кінець 1942 року, після успішної заготовлі контингентів та задовільного набору робітників, почав Вехтер і собі добиватися таких прав для Галичини, зовсім помітно прямуючи до ширшої особистої кар'єри, з дальшим прицілом на весь український простір. Галичина мала стати для нього трампліном. У рамках таких плянів Вехтера мусіло бути військо як невід'ємна й конечна їх частина.

Ця справа була якраз на часі. Акція творення національних військових формацій не була відірваною акцією на галицькому чи українському терені, але акцією німців у всеєвропейському, а навіть позаєвропейському масштабі. В 1941 році, коли ми всіма шляхами намагалися брати участь у війні, Берлін дозволив на честь бути союзниками – тільки державним народам. Румунія поставила на фронт боротьби проти Москви 27, Угорщина 13, Фінляндія 17, а Італія 9 дивізій. Післали свої дивізії також нові держави, створені німцями – Словаччина і т. зв. Незалежна Держава Хорватська. Народи, які зараховуються до нордійської спільноти, зокрема германські, незважаючи на те, що деякі з

них були ворогами гітлерівської Німеччини, – німці притягали проголошенням, що війна на сході – це «війна Європи проти большевизму». Таким чином зброя-СС формувала легіони дійсних або примусових добровольців, переважно у формі дивізій СС: скандинавських, флямандських, голландських. Цю акцію поширено і на західноєвропейських негерманців: вальонців, еспанців, французів. Всі вони ставили свої дивізії.

Прийшла черга і на англійців. Геббельс пише 13 травня 1943 року в своєму щоденнику (с. 383) про Гітлера, який буцімто не знав, що вже існують формації народів Східної Європи.

Фюрер дав інструкції поставити протибольшевицький легіон з англійських полонених. Вони мають взяти участь у боротьбі проти Советського Союзу як добровольці. Пропаганда, якій мають бути піддані ці англійські полонені, мусить бути ведена з винятковою дбайливістю. Я сам візьму цю важливу справу в свої руки.

Продовжування війни принесло зміну в німецькій самопевності. Зима 1941-1942 рр. була переломовою в історії успіхів Гітлера. Великі втрати казали шукати нових сил. Треба було відступити від «расових» приписів. Крок за кроком стандарт «чистоти раси» відпадав. Прийшла черга на естонців, латишів і на нас. Вже пізніше творили дивізії білорусів, козаків, узбеків, босняків, арабів, індійців, так що число чужонародних дивізій дійшло аж до тридцяти.

Одного дня ад'ютант губернатора Стястни запросив мене телефоном таємничо на розмову за чаєм, не подаючи, як це звичайно робив, предмету розмови. Губернатор, після короткого вступу про відрубність галицької землі від решти ГГ (до чого я був останніми часами звик), почав говорити про військові справи, натякаючи на можливості створення галицької дивізії в рамках пляну творення нових ненімецьких дивізій зброї СС. Він сказав, що має на це повну згоду рішальних чинників Берліна, а тепер потрібне заповнення успіху з нашого боку, зокрема УЦК, про якого співпрацю він просить. Ця розмова була прикрашена твердженням про те, як то галицька земля здобула собі прихильність фюрера тим, що добре виконала в 1942 році свої обов'язки в господарській ділянці.

Я не був заскочений словами Вехтера, бо Бізанц згадував

вже раніше про ці заходи. Тому я прийняв слова Бехтера спокійно, але із деяким холодом, з яким я ставився вже від дня свого призначення генеральним секретарем Національної Ради до всіх німецьких плянів, сугестій і обіцянок. Але тут не йшло про мої почування. Губернатор, маючи у відповідь на свої заходи згоду Берліна на творення галицької дивізії, мусив виконати плян. Тут вже не стояло питання, чи ми хочемо дивізії, чи ні, тільки в чемній формі була поставлена вимога співпраці в її творенні. Як у господарських справах, так і в справі дивізії наша відповідь губернаторові не могла бути негативною. По-перше тому, що це було б проти нашого очевидного національного інтересу, в даних умовах, в часі, коли всі загрожені Москвою народи стояли в боротьбі проти неї, по-друге, тому, що губернатор мусів би, зберігаючи свій престиж, перевести справу без УЦК, а це було б при всяких можливих умовах шкідливим. Час не був надто пригожий для таких військових задумів. Ані політика і поведінка німців в цілому, ані положення на бойових фронтах – свіжа капітуляція Сталінграда та невдачі держав осі в Африці – не сприяли ідеї ангажуватися по німецькому боці. Час захоплення й ентузіазму з вересня 1939 р. і червня 1941 р. належав уже до минулого. Підхід нашої громади до таких справ вже був холодніший і більш розумовий. Я був у тому часі вже настільки знайомий з губернатором, що не вагався йому про те нагадати, підказуючи, що передумовою задуманої акції мусіла б бути виразна зміна німецької політики супроти нас, не тільки на терені Галичини, але передовсім на сході. При цьому звернув я також увагу на неможливість звужувати справу до терену галицького дистрикту, навіть уже тому, що дистрикт – це частина ГГ, а львівський осередок УЦК – частина всього УЦК. Але й рамки ГГ для такої поважної справи завузькі. Бехтер стояв щодо політичної сторінки на протилежному становищі. Він казав, що так як успіхи нашої праці на господарському відтинку дали можливість розмов про військові справи, так успіх у творенні дивізії дасть, на його думку, напевно основу для зміни політики, а в дальшому пляні для розв'язки українського питання та здійснення наших державницьких вимог, зрозуміло в рамках Нової Європи. Щодо звуження

проблеми до терену Галичини, то ця справа була, за його словами, перерішена, бо «українські справи» лежали у виключній компетенції райхскомісара України Еріха Коха, а генерал-губернатор Франк не мав ані зрозуміння, ані зацікавлення українськими проблемами. Все ж таки Бехтер згодився з мою думкою, що справи не може вести львівський осередок УЦК, але УЦК в цілому.

* * *

І так знову стало нове питання не тільки перед комітетом, але й перед усім громадянством: якою має бути наша постава? Ми розуміли, що це справа великого національного значення і великої відповідальності, які переростають межі не тільки Галичини. Справа не була довірочною, про неї говорили всі. Керівні кола нашого суспільства у Варшаві, Празі й Берліні прийняли факт творення української військової формації без винятку позитивно. Не було відповідального в нашому національному житті чинника, який був би проти творення дивізії. Президент А. Лівіцький і військові чинники Державного Центру Української Народної Республіки, керівники кол. наших політичних партій, усі наші владики з Митрополитом Шептицьким на чолі оцінювали факт створення української збройної сили в боротьбі проти Москви, хоч би у вузьких і викривлених формах дивізії «Галичина» як поважний і цінний політичний козир. Можливість військового вишколу молоді та відтягнення її від примусової, принижуючої, в тодішніх наших обставинах і в панівній opinio, праці лопаткою, вважалася річчю з національного погляду корисною. Верхівки обох груп ОУН поставилися офіційно негативно. Причиною було те, що це не вони, а УЦК мав стати співтворцем дивізії. Внутрі обох організацій думки були гостро поділені. Низове членство і прихильники не поділяли поглядів на справу своїх провідників. Це виявилось у численному напливі добровольців із числа членів обох груп. Тому провід доробляв пізніше до негативного ставлення «ідеологічні» причини. Ще пізніше поширили також вістку про те, що це провід дав наказ іти в добровольці і тільки завдяки тому

зголосилося їх стільки, бо люди йшли дисципліновано, згідно з наказами проводу.

Форми дивізії не були зразу остаточно устійнені. Розмови Вехтера з УЦК мали дати основу для вироблення деталей і до того, щоб приступити до дійсного творення дивізії. Засяг терену дивізії швидко поширено на все ГГ. Цю справу поміг перевести в правлінні ГГ в Кракові колишній галицький віце-губернатор Льозакер, що був приятелем Вехтера і Бауера. Він був у тому часі президентом головного відділу внутрішніх справ правління ГГ, а за час свого попереднього півторарічного перебування у Львові набрався знання наших справ.

Весь тягар великої відповідальности, а поруч цього тягар розмови і листування, початково з Вехтером, потім із представниками громадянства, припав виключно на долю провідника УЦК проф. Кубійовича, хоч він мав підтримку і президії УЦК і колегії керманичів. У керівництві УЦК, а згодом у колегії намічених членів Військової Управи панувала повна однозгідність щодо потреби творення дивізії. Провідник відбув розмови з різними нашими діячами усіх політичних напрямків, зокрема з людьми, яких просив про ближчу працю у цій новій для нас військовій ділянці. Після розмов з колишніми комбатантами він захопився ідеєю дивізії. Тоді прийшла черга на численні розмови про деталі вже також із Бауером і Бізанцом. Дійсним ентузіястом дивізії, не тільки в теорії, але і практично, був ред. Дмитро Паліїв, кол. ад'ютант полк. Вітовського у листопадових днях у Львові, ад'ютант ген. Тарнавського, співтворець УВО, потім посол УНДО до польського союму і вкінці провідник Фронту Національної Єдности. Він зразу відмовився від пропонуваного йому проф. Кубійовичем посту члена Військової Управи, був одним із перших добровольців, відбув вояцький вишкіл, став у ранзі сотника політичним співробітником штабу дивізії. Митрополит назначив начальним духовником дивізії кол. начального духовника Галицької Армії о. мітрата д-ра Василя Лябу. Запрошені провідником Михайло Матчак, д-р Юрій Полянський і Роман Сушко відмовилися бути членами ВУ.

Ми поставили німцям по військовій лінії вимоги:

1) українського характеру дивізії, що мало проявлятися в назві, відзнаках і командному складі. Ми хотіли, щоб дивізія була вже по назві українська, щоб її відзнакою був тризуб і щоб командирами і дивізії та її частин були українці. На нашу думку, німецькі офіцери в штабі дивізії мали б тільки забезпечити зв'язок із вищим командуванням. Командира дивізією могли дати тільки військові кола Державного Центру Української Народної Республіки і наша увага вже тоді скерована була, між іншим, передовсім на особу підполк. Павла Шандрука. Він був абсолювентом школи польського ген. штабу, активним старшиною в ранзі підполк. ген. штабу, учасником німецько-польської війни 1939 року на пості шефа штабу бригади.

2) творення дивізії в рамках вермахту, бо частини зброї СС не мали духовної опіки над вояцтвом. Нашою категоричною вимогою *sine qua non* була якраз духовна опіка. Крім цього, *pro domo sua*, ми знали, що ім'я СС не втішалося доброю славою навіть серед німців.

3) повної моторизації дивізії, такої, щоб обіймала всі роди зброї, включно до танкової, і дивізійного летунства. В тому часі вже новотворені дивізії були такими, а й старі дивізії переводили на такий зразок. Ми бажали, щоб наш вояк не був, так як це бувало в часах середновіччя, пішим помічником колись кінних, тепер німецьких танкових лицарів.

4) запевнення, що дивізія як цілість, а також її поодинокі частини можуть бути вжиті тільки на фронті боротьби проти большевиків.

Але тільки дрібна частина наших вимог була виконана. Посилаючися на Еріха Коха, дивізії дали назву «Галичина», а відзнакою став наш старий галицький лев. Йому додали три корони, які взято з колишнього герба краю «королівства Галичина» за австрійських часів. Згідно з рішенням Берліна, всі командні пости від батальйону вгору мали бути тимчасово в руках німців. Старшини українці мали командувати тільки сотнями. Дивізія стала одною з дивізій зброї СС, бо така була генеральна лінія Берліна, мовляв, це краще, бо у вермахті

допускаються тільки підсоветські помічні відділи (Hiwi). Зате для нас зламали основний припис СС і наша дивізія, єдина в числі різнонаціональних дивізій СС, дістала духовників. Дивізію сформували не як «Panzergrenadierdivision», а як півмоторизовану «Grenadierdivision». Недостаток власних танків, загалом недостаток важкої зброї, відогравав велику роль в битві під Бродами. Ми дістали урочисте запевнення губернатора, що дивізія буде вжита тільки на сході. Ми висунули також вимоги загальногромадського характеру:

1) звільнення політичних в'язнів і офіцерів колишнього бандерівського легіону «Nachtigal»*.

2) амністії для дезертирів-робітників у райху і в краю також.

3) покращання становища української поліції, передачі преси в Галичині в руки Українського Видавництва і полегш у ділянках господарського життя.

І в цих справах нам більше обіцяли, а менше дали.

Зразу було сказано, що для ведення справ дивізії буде створена Військова Управа (Wehrausschuss Galizien). Здавалося, що це буде новий відділ УЦК – «військовий», бо не було мови про те, щоб це була незалежна від УЦК установа. Перше засідання Військової Управи (ВУ) в складі, наміченому проф. Кубійовичем, відбулося під його провідом 15 квітня 1943. На ньому обговорили і прийняли проект правильника та розподілили між собою функції. Проф. Кубійович заявив тоді, що він переймає провід Управи як її голова, а своїм заступником, себто фактичним керманічем управи, призначив сотника Осипа Навроцького. Керманічі відділів УЦК були завжди назначувані, на внесення провідника, правлінням ГГ в Кракові, але ми знали, що у військових справах буде зміна і ці справи належатимуть вже тільки до компетенції галицького губернатора. Дивізія була ж його дитиною і не лежала у сфері зацікавлень краківського правління. Провідник подав свої внески в справі особового складу ВУ до відома губернатора і він прийняв їх без ніяких замітів.

* Німці перенесли легіон на Білорусію та вживали в 1942 р. для побороювання советських партизанів. Опісля, після бунтів вояцтва і деяких розстрілів, легіон розв'язали, а офіцерів арештували. Ці офіцери перебували якраз в час творення дивізії в тюрмі у Львові.

Та вже тут показалася перша нельояльність супроти нас. Губернатор на свою руку і без порозуміння з провідником проголосив у Страсну П'ятницю, коли ми з провідником якраз виїхали на Великодні Свята до оселі УЦК в Моршині, створення Військової Управи як установи, що підлягає безпосередньо йому, незалежної від УЦК, і назначив її головою полк. Альфреда Бізанца, а його заступником інж. Андрія Палія. Зрештою, членами ВУ і «уповноваженим Військової Управи» в краю стали люди, запропоновані провідником. Після розмов із членами Управи і з губернатором ці речі змінено так, що заступником голови Управи став кандидат Кубійовича Навроцький, але головою залишився таки Бізанц. Палій обняв свій реферат, згідно з домовленням, 15 квітня. На тому закінчилися вступні підготовчі заходи.

* * *

У середу після Великодня 28 квітня 1943 року відбувся Урочистий акт проголошення губернатором створення дивізії. У великій вітальні палати кол. цісарських намісників Галичини при вулиці Чернецького, 14 зібралися з одного боку всі німецькі крайові представники правління, партії, війська, поліції, окружні старости та повітові комісари, а з другого боку – запрошені представники нашого громадянства, духовенство, управа міста, державні установи, кооперація, преса, начальство, співробітники УЦК і УОК і делегатур, члени і уповноважені Військової Управи та окремі визначні громадяни. Між почесними гістьми губернатора був ген. Віктор Курманович, який спеціально приїхав з Відня, і президент внутрішніх справ правління ГГ д-р Людвик Льюзакер, що репрезентував генерал-губернатора Франка.

Бажання українців воювати проти большевиків і згода фюрера на створення української військової частини були змістом всіх промов. Врочистість відкрив шеф правління губернатора Бауер, а перший промовляв губернатор Вехтер:

Раз-у-раз з усіх шарів галицько-українського населення підношено бажання не тільки співпрацею на широких полях Галичини, не тільки як селянин на полі, як робітники в

промисловості, як співпрацівники правління, як члени поліції, також не тільки як робітники в сільському господарстві і військовій промисловості ген у Німеччині, але і як вояки зі зброєю в руці протиставитися большевизмові та цим робом взяти безпосередню участь у боротьбі для безпеки своєї батьківщини, в боротьбі за безпеку і майбутнє Європи (*«Наші Дні», Львів, травень 1943*).

Льозакер відчитав маніфест генерал-губернатора до «галицького населення»:

Завдяки вашій активній боротьбі проти большевиків в одному ряді з німецьким вояком матимете змогу бути не лише співучасниками безсмертної слави європейських народів, але також завдяки вашій жертві виборете і забезпечите на вічні часи для себе і своїх дітей змогу користати з благодатей європейської культури (*«Крак. Вісті» за 3/4 1943, ч. 88*).

А тоді від УЦК говорив провідник д-р Кубійович:

Сьогодні для українців в Галичині справді історичний день, бо нинішнім державним актом здійснюється одне з найщиріших бажань українського народу – зі зброєю в руках взяти участь у боротьбі з большевизмом. Це бажання, висловлюване при різних нагодах від 22 червня 1941 р., було вислідом переконань не лише провідних кіл, але й цілого народу, що большевизм є нашим найбільшим ворогом, який несе нам не лише матеріальну й духову руїну, але також національну смерть (*«Крак. Вісті» за 1/5 1943, ч. 89*).

Від новоствореної Військової Управи інж. Михайло Хронов'ят:

Від українських комбатантів та від покликаної з-поміж них, з рядів старих українських вояків, Військової Управи, дозволю собі висловити Вам, Пане Губернаторе, та німецькому урядові подяку за те, що нас приєднано до тих націй, що можуть виступити проти свого спільного ворога – большевизму зі зброєю в руках (*«Крак. Вісті» за 1/5 1943, ч. 89*).

У Соборі Св. Юра відслужено Службу Божу, на якій були присутні також німці. Факт, що СС-бригаденфюрер, а пізніше СС-групенфюрер, провідник партії в Галичині Вехтер, а разом з ним през. Льозакер й інші були на Богослуженні в католицькому храмі був предметом різних коментарів, про що згадаю в іншому місці.

Пополудні Вехтер прийняв у присутності вищих німецьких урядовців членів ВУ і її уповноважених в краю. Він з'ясував завдання ВУ та ствердив і наголосив, що вона є «органом губернатора». Бауер відчитав список членів ВУ і уповноважених. Всі вони отримали номінаційні грамоти. До складу ВУ належали: Альфред Бізанц, голова; Осип Навроцький, начальник канцелярії (фактично керував справами); Євген Пиндус, перший, а Степан Волинець другий заступники начальника канцелярії, мітрат о. д-р Василь Лаба, реф. душпастирства, Михайло Хронов'ят реф. доповнень (організація і вербування), д-р Володимир Білосор, реф. здоров'я; Іван Рудницький, реф. правний; Михайло Кушнір, реф. пропаганди; Зенон Зелений, реф. молоді; Любомир Макарушка, реф. старшин; Андрій Палій, реф. допомоги родинам; Юрій Крохмалюк, реф. історично-архівний, пізніше званий Історично-Військовим Відділом ВУ.

Губернатор запросив на почесного голову ВУ ген. Віктора Курмановича. Вручення йому грамоти відбулося на окремому урочистому засіданні. Ніхто з проводу УЦК не був прошений і не брав участі при вручуванні грамоти ані діловим членам ВУ, ані генералові.

Поруч маніфесту генерал-губернатора появився в пресі також маніфест губернатора:

Галицько-українська молоде! Ти здобула собі цим право, ти є цим покликана до боротьби з своїм смертельним ворогом – большевиком, до боротьби за Віру й Батьківщину за свої родини й рідні ниви, за справедливий, новий лад у переможній Новій Європі. Продовж сотень років стояли твої предки на сторожі Європи перед навалою Сходу. У цій важній переломовій хвилині вияви знову мужність та готовність до боротьби (*«Крак. Вісті» за 30/4 1943, ч. 88*).

І провідник УЦК видав заклик:

Українські громадяни! Надійшла довго очікувана хвилина, що український народ знову дістане змогу зі зброєю у руках виступити до боротьби... Я вірю, що ці наші зусилля і жертви – це твердий, але певний шлях до нашого Світлого Майбутнього (*«Крак. Вісті» за 6/5 1943 ч. 93*).

Склад членів і співробітників ВУ швидко поширювався. Бізанц прибрав собі в члени ВУ свого приятеля, кол. старшину Укр. Армії Северина Байгерта, а також, як представника підвідділу національних справ і піклування, початково Буржуа, а потім Рудольфа Мюллера. При історичному архівному рефераті створено підреферат верифікації старшинських ступнів. Підрефератом керував підполк. В. Малець. В тому підрефераті працювали полк. Варфоломій Євтимович, д-р Богдан Гнатевич, Д. Мандзенко, ред. Михайло Островерха, Петро Пікульський. Окремим співробітником для зв'язку з молоддю був інж. Юрій П'ясецький.

При ВУ створено Головну Жіночу Секцію, якої головою стала пані Анна Гачкевич, мати добровольця, а при уповноважених у краю створено Жіночі Секції.

Після проклямацій і маніфестів прийшов час дійсного творення дивізії.

* * *

Найтяжчою справою в підготовчому етапі було домовитися з німцями. Ішло про те, щоб здобути якнайкращі позиції. В другій стадії тягар перейшов на внутрішньоукраїнській відтинок, який повинен би був належати вповні до Військової Управи. Але поруч півурядової ВУ із зовнішнім українським характером німецьке начальство встановило урядову надвладну установу «СС-Ерген-цунгсамт» (СС-уряд доповнень) під керівництвом гавтштурмфюрера д-ра Шульце. Компетенції цього уряду не були докладно окреслені. Встрявання на свою руку без порозуміння, а то й без попередження, утруднювало і так нелегку діяльність ВУ. Нерозуміння нашої психіки, прусське старшунство викликало в членів ВУ неохоту, а згодом і враження непотрібності ВУ як такої.

Військова Управа почала при допомозі УЦК і його клітин вияснювальну роботу і вербувальну акцію. В усіх окружних і повітових центрах місцеві уповноважені ВУ влаштували зібрання й інформаційні наради при участі членів президії або керманічів УЦК і членів ВУ. В пресі появилися пропагандивні

статті ген. В. Петрова: «Значення збройної сили», МК «Проти спільного ворога», Б. Галіт: «Вояцькі традиції», Б.Г.: «Боевий дух і зброя». Зокрема вибивалася своїм змістом стаття ентузіяста дивізії Дмитра Палієва під заголовком «Продовження» («Крак. Вісті» за 9/5 1943, ч. 96).

Осіню 1914 р. плили тисячі української молоді у стрілецькі лави. Комбатантів-дороговказів тоді в нас не було.

Нині весною 1943 року, як і тоді осінню, пливають тисячі тими самими шляхами. Побіч молодих... мужі... старші брати, а то й батьки синів... Батьки й сини в одних лавах для одної мети; дороговкази на переді, за якими так дуже око й думка тужили в 1914 р. Ось вам перша і основна різниця між осінню 1914 р. і весною 1943 р.

1943-й рік – четвертий рік війни, що відбувається на нашій землі і на наших таки очах. Війна для нас це не перше зідхання до невідомого великого, як тоді, але зовсім конкретне уявлення в усіх своїх нюансах. – Ось вам друга й основна різниця між 1914 і 1943 роками.

Кожна війна, а зокрема та, що ми тепер в неї активно включаємось, жорстока. Ніхто не може і не сміє мати ніяких оман щодо вимог, які вона ставить до кожного окремого вояка, до кожної військової формації. А не маючи найменших оман, все-таки пливають тисячними лавами українські сини Галицької Волости, щоб узяти активну участь у змагу, якого закінчення можливе тільки одне: фундаментальна перебудова світу, а нашого континенту зокрема. Нині пливають лави без романтики з 1914 р., але зате з більшим капіталом, як тоді: йде сотня за сотнею у свідомості, що під час війни тільки зорганізована збройна участь рішає, чи хтось є підметом подій та матиме право партиципувати в її останньому акті.

І знову, так як в інших наших справах, виринуло питання температури нашого ставлення до проблеми. Не було романтики 1914 р., та зате була романтика 1943 року. Я належав до числа тих, що заступали думку спокійного і здержаного підходу. Ніхто з нас не вважав розв'язки справи задовільною і не було причини до надмірного захоплення. Німецькій нелюбовності й недовір'ю

ми мусили б протиставити свої вагання й своє недовір'я. З нашого боку вони були більш виправдані, ніж з німецького. А втім, дивізія була справою молоді в призивному віці, а старших треба було притягати тільки на дійсне власне бажання, старшин – тільки при умові признання старшинських ступнів української армії. Дивізія побудована була на принципі добровільності, і цього треба було триматися. І такою вона була в 1943 р. не тільки про око, але в дійсності. В тих часах німці багато говорили про приписи міжнародного права, які не дозволяють на примусовий призив в окупованих землях і не було німецького натиску на добровольців. Спроби примусового набору до дивізії з боку німців почалися в часах евакуації східних частин Галичини весною 1944 р., а дійсний примусовий набір аж на терені райху восени 1944 р., коли Галичина вже була в руках большевиків.

Але гарячка охопила з одного боку панів в уряді губернатора, а з другого боку широкі кола громадянства, в першу чергу комбатантів. І у Львові і в краю верх взяли люди з найкращими інтенціями, але без політичного відчуття, без розуміння положення, люди – які керувалися чистим сантиментом. Для декого з них факт створення дивізії був рівнозначний із загальною мобілізацією української збройної сили. Ентузіазм, для якого не було ніяких підстав, переходив у гістерію. Кинули клич: «Всі – до дивізії!», хоч було зрозумілим, що це було не до виконання і не мало змісту з загального національного погляду. Всі не могли покинути постів, які займали в державній адміністрації і самоуправі, здобутих нелегкою працею і зусиллям на протязі півтора року. На місце наших людей мусили б були прийти поляки, які тільки чекали такої нагоди. Моральний натиск, якому тяжко було протиставитися, ішов всіма шляхами. Ось для змалювання настроїв, які опановували гарячу частину громадянства і для характеристики, як творилась публічна опінія довкола проблеми реєстрації добровольців, дві вирізки з преси.

«Краківські Вісті» з п'ятниці 7 травня 1943 року, ч. 94 подають редакційний репортаж без підпису про Збори українських комбатантів у Львові:

У зв'язку з проголошенням СС-Галицької Стрілецької Дивізії відбулися в залі Інституту Народної Творчості у Львові в неділю 2 цм великі збори українських комбатантів... Заля була битком набита кол. вояками. Точно в год 10-й увійшов до залі провідник д-р В. Кубійович в товаристві ген. Курмановича, міського старости д-ра О. Геллера, майора Лянга, інших німецьких гостей та членів Української Військової Управи... Хор під проводом п. Остащевського відспівав пісню «Що то за грім». Перший промовив голова ВУ полк. А. Бізанц... «Комбатанти Першої світової війни, борці визвольних змагань, вояки, молоде, вихована в душі батьків! У повному зрозумінні ваги хвилини, що їх переживаємо, всі разом станемо до бою!» Після старости Геллера говорив від ВУ та від «Молодої громади» інж. Андрій Палій: «Ми все були готові до бою, були готові в 1939, були готові також в 1941 р. Нам дозволено щойно сьогодні взяти зброю. Чому щойно сьогодні? Чому в цій, а не в іншій формі? Мабуть тому, що тільки на таку форму дозволяють сучасні обставини. Та наперед – зброя в руки і зброєю докажм, чого ми хочемо!» На вістку про те, що в сусідній кімнаті вже почала урядувати Набірна Комісія, більшість приявних пішли туди, щоб вписатись та зложити свої заяви. За якої півгодини вже чорні довгий спис перших добровольців. На першому місці проф. д-р В. Кубійович, за ним інж. Палій, дальше інші члени ВУ, за ними – тенор львів. опер. театру д-р В. Тисяк, дир. д-р Кашубинський, проф. Шанковський і т.д.

А в журналі «Наші Дні», Львів, серпень 1943 року читаємо якраз в днях вимаршу перших добровольців дивізії сатиричний нарис «А в неділю, рано-вранці» (Непідмальовані знімки)». Автор під криптонімом Вуд подає силуетки різних наших громадян, тих, що відходять на вишкіл. Наприкінці статті під назвою «Подзвінне» ось така силуетка:

До вересня 1939 р. був улюбленцем суспільности. Тряс важливою господарською установою, гримів на зборах, – а в середині комбатантів займав різні почесні місця. Чим більше віддалювався від 1918 р., тим більше росла його вояцька слава, а його лицарські подвиги в трикутниках і чотирикутниках смерти з

кожним днем також росли, немов на дріжджах. Правда, хтось там злобно шептав інколи, що всі ті подвиги зродилися при директорським бюрку, що властиво, він не таку то вже високу мав військову рангу, що... Та годі слухати злобних нашептів. Факт був той, що пан Ім'ярек носив завжди комбатантський хрестик у кляпі маринарки. І факт був той, що не було зборів, академій чи імпрез, де б пан Ім'ярек не займав місця в президії. А що вже говорити про пресу! Щодня ви могли вчитати там прізвище достойного Ім'ярека.

У вересні 1939 р. пан Ім'ярек щез зі Львова і ніхто йому того за зле не мав. Відомо ж – людина суспільно заангажована. Його життя – національна цінність, тому годиться зберегти.

Коли в липні 1941 р. треба було на звалищах будувати нове життя, а людей було обмаль, з'явився і пан Ім'ярек. Радість була майже всенародна. – Це справжній патріот, – говорили люди. – Одчайдух, майже з першими стежами вернувся до рідного міста. Слава!..

Мажорний тон загалу помалу мінорів, а згодом уцух. Дедалі пішли погані чутки про заслужену колись людину. Попсувався, мовляв, на еміграції доценту. Тепер, – так говорили, – приїхав він поквалітно не будувати, а виловлювати для себе жирні куски. У кишені в нього дивний документ, такий, що ніхто не вгадає, хто він зроду: ні то пес, ні то баран...*

– Ви, напевно, на відправу? – питаюся пана Ім'ярека в неділю вранці, перестрівши його біля трамваєвої зупинки. – Ваш багатий воєнний досвід пригодиться дивізії..

На відгодованому обличчі Ім'ярека з'явилася цинічна гримаса. Він щось хотів мені відповісти, однак в ту мить над'їхав трамвай. Ім'ярек, кивнувши мені головою, як щур, шутнув на... передню платформу".

Гарячка проявлялася зокрема на деяких громадських зборах, на яких ставлено з боку громадян категоричну вимогу всім іти до дивізії як національний обов'язок. Це, на їх думку, мало показати нашу силу і дисциплінованість. У рамках вербувальної

* Натяк на приналежність до «райхсдойчів».

** Частина, призначена тільки для німців.

акції почали поширювати нічим необгрунтовані вістки про політичні деклярації, про свою армію. Гарячка губернатора і його співробітників була зрозуміла. Їм залежало на тому, щоб показати перед Берліном високі числа добровольців і то в якнайскорішому часі. Але ми? Не було публічного форуму, на якому можна було б в тодішніх умовах свobodно говорити або писати про ці справи та проповідувати стриманість, і не було легко здобутися на відвагу забрати слово. Я дав вислів своїм поглядам таким способом, що не приписався добровольцем, хоч був заклик усім співробітникам УЦК і його клітин приписуватися. Це ішло проти течії і викликало запитання. Відповідаючи, я вияснював свої погляди. Моє становище позитивне для справи дивізії, негативне до ентузіазму, подавав я і в особистих зустрічах і в своїх публічних виступах. Згадка про один із таких моїх виступів виглядає в оформленні пресового звітодавця («Крак. Вісті» за 15/8 1943, ч. 178) так:

...У вівторок 10 цм (серпня 1943) відбувся зорганізований Центросоюзом III Крайовий з'їзд української хліборобської кооперації..

В імені УЦК промовив К. Паньківський. «Мусимо здати собі справу з політичного положення. Мусимо твердо і розумно застановитися. Ніяких великих політичних змін ні проклямацій в короткому часі не можемо сподіватися. Однак те, що ми хочемо здобути, залежить не від проклямацій, але від нашої праці». Висловивши признання українській кооперації, заступник провідника взивав і на майбутнє творити позитивні вартості й поборювати безладдя і хаос. «Не негация, але позитивна праця зробить нас господарями на нашій землі».

Протягом травня і червня записалося понад 80 тисяч добровольців. З цього числа лікарські комісії визнали здатними до служби дещо понад 20 тисяч. Військовий вік обов'язував у німців для фронтової служби від 17 до 45 років життя, але серед наших добровольців було багато старших людей повище того нормального військового віку, також багато таких, яким і в голові не було іти до війська. Наслідком того почався сильний і шкідливий рух «реклямації».

Призов до дивізії мусив би потягти за собою в деяких урядах і установах відхід вправних співробітників і загрозу припинення праці. Тому німецькі і ненімецькі керівники урядів реклямували своїх співробітників. Та тепер добровольці, що записалися під натиском опінії тільки «для доброго прикладу», але насправді не бажали іти до війська, робили старання, щоб їх реклямували як «необхідних» для праці в краю. Ця реклямаційна акція мала в деяких випадках дуже немилий присмак. Про це почались по кутках широкі розмови, які викликали обурення «покривджених добровольців»; появилися звичайні в таких випадках закиди про підкупство в рефераті реклямацій Військової Управи і по округах. Розголос довкола реклямацій дав привід до дотепів, яких не бракує ніколи, навіть і в найтрагічніші моменти. Бандерівські противники дивізії пустили в обіг дотеп у формі запитання: «У яку третю й вирішальну стадію увійшла тепер справа дивізії?» Відповідь була: «Після «проклямацій» і «маніфестацій» прийшла черга на «реклямацію». Також і офіційна наша преса забирала голос в справі реклямацій, але радше у формі малих фейлетонів, як «Бумерангдир. Череваня» пера М. Точила («Крак. Вісті» за 30/5 1943, ч. 114):

Я зайшов до канцелярії Військової Управи. Якось так мимоволі кинув я оком на товстеньку течку, що на ній чорнів напис: «Реклямації». Я попросив дозволу і поглянув у середину. На самому верху лежала реклямація пана Лаврентія Череваня. Під трьома сторінками густого машинового письма пишались підписи та печатки всіх установ, де шановний «охотник» є головою, півголовою та президентом... Всі вони стверджували, що п. Черевань в цивільному стані конечно потрібний, просто необхідний.

Реакція на акцію «Всі – до дивізії» прийшла також від німецьких керівників мобілізації робочої сили в краю і для райху. Щодо Української Служби Батьківщини, то сам губернатор мусив видати на вимогу її команди заклик до юнаків, що покидали свої відділи й ішли до дивізії. Визнаючи мотиви такої дії «чесними», він підкреслював, що передумовою для участі в боротьбі зброєю є для юнака «праця лопатою». В райху начальство DAF (Німецький фронт праці) і RNS (Державна

установа харчування) пригадували заборону робітникам покидати працю. На їх вимогу ВУ видала від себе інформацію про те, а зокрема заклик до робітників у відпустці, щоб верталися до роботи, бо фронт праці не менше важливий, ніж військовий.

Вже з перших днів після проголошення почалась також агітація проти того, щоб іти до дивізії, що більше, проти самої ідеї дивізії. Большевики були без сумніву за кулісами кожної акції, що була проти них, але весною 1943 р. вони не мали поважніших впливів серед нашого громадянства. Дійсна акція йшла з боку бандерівців. Почався галас, мовляв, дивізію творять інтервенціоністи, люди, які шукають собі у німців кар'єри й наживи коштом крові своїх земляків. Появилися летючки проти дивізії, в яких уміло використовувано всі слабкі місця і труднощі дивізії, передовсім факт, що дивізія мала бути німецькою частиною, в німецькому мундирі, під німецьким командуванням. Демагогія використовувала всі недоліки, з деталей робила справи рішального значення. Завзятих «соборників» зокрема боліло те, що дивізія має назву «Галичина», що гербом не є тризуб, але галицький лев. Слушно підкреслювано справу реклямацій. Знецінювано вартість німецького військового вишколу, підкреслюючи вартість партизанки. В німецьких колах, зокрема в оточенні губернатора, появилися панічні настрої. «Що ж буде, коли справа покінчиться невдачею?!»

Щоб протидіяти й успокоїти німців, затривожена ВУ видала вже в травні інформаційний заклик про «формування галицької дивізії» («Крак. Вісті» за 10/6 1943, ч. 123).

Українці Галичини!

Від 28 квітня цього року йде підготовка створити дивізію з галицьких українців. За цей короткий час зроблено вже багато. Для керування справою створено у Львові Військову Управу з колишніх старшин Української Галицької Армії, на кожний повіт призначено одного старшину УГА як уповноваженого Військової Управи. По всій Галичині, по її містах і селах відбулись численні народні збори та ділові наради. На цих зборах і нарадах з'ясовано, яке значення має для нас СС Стрілецька Дивізія «Галичина» та

встановлено, що наш найвищий національний обов'язок всіма силами її підтримувати й масово вступати в її лави.

Десятки тисяч охотників зголосились до Набірних Комісій. Зголосилися і старшини і вояки УГА. Ген. Віктор Курманович пригадав нам у своїй відозві давню присягу вояків УГА не покладати зброї, поки Рідному Краєві загрожує небезпека московського большевизму.

Масово зголосилася до Набірних Комісій українська молодь. Цим довела вона, що хоче бути гідною своїх батьків, славних героїв УГА.

Український народ у Галичині виявив свою зрілість і свідомість. Він –

зрозумів, що його місце на фронтах світової війни,

зрозумів, що не може він залишатись лише спостерігачем воєнних подій,

зрозумів, що зброя рішає долю народів,

зрозумів, що в цій війні важиться доля України,

зрозумів, що лише той має голос і право при закінченні війни, хто тримає зброю в руках, хто б'ється за кращу долю свого народу.

Та готовість українців до збройної боротьби збентежила всіх ворогів українського народу. Вони не хочуть бачити зброї в його руках і всіма силами ведуть пропаганду проти створення СС Стрілецької Дивізії «Галичина». Вони вживають всяких засобів, щоб застрашити українців. А де не помагає залякування, там зрадливо вдають вони нібито українських патріотів. Обов'язок кожного свідомого українця – дати рішучу відсіч цій злочинній ворожій кирині.

У власному українському національному інтересі, для забезпечення кращого майбутнього своєму народові, українське населення Галичини йтиме й далі твердо та непохитно тим шляхом, на який воно свідомо вступило від дня 28 квітня цього року.

Львів, травень 1943.

За Військову Управу:

*сотн. О. Навроцький,
начальник військової канцелярії,
мгр. М. Кушнір, реф. пропаганди.*

Преса перейшла від пропагандивних статей до відбивання атак. Одною з перших статей такого характеру були «Історичні аналогії» Лева Шанковського («Крак. Вісті» за 29/5 1943, ч. 113).

Ви, звичайно, знаєте сентенцію про історію, що повинна бути вчителькою життя, а, проте, буває багато людей, яких історія і досвід нічого не навчили. Думки ці насуваються з подвійною силою тепер, коли проголошено набір до Галицької Дивізії. Правильно відмічає преса, що ця справа сколихнула тихим життям Галицької Землі і викликала багато шуму по наших містах і селах. Але поруч позитивного зрушення і деякого піднесення помічається серед громадянства, можна сказати, і деяку здержливість.

В цьому місці не думаємо дискутувати з різними мальконтентами.. Ми хочемо тільки нагадати деякі факти нашій молоді, щодо ідейности якої не може бути ніяких сумнівів.. Жертви українського народу в боротьбі з большевицькою Москвою йдуть в мільйони і цього нам забувати не слід. Коли ж сьогодні хтось не здає собі справи з безпеки, що грозить фізичному існуванню українській нації від Сходу й галасує про боротьбу з Москвою, але сам не хоче причинитися до перемоги, то це виглядає на того струся, що ховає голову в пісок. За свій «пацифізм» ми не раз заплатили, нехтуючи власною збройною силою. І дарма, що вся Україна сколихнулася від соток і тисячів протибольшевицьких повстань, що охопили дослівно всю її територію, результат партизанщини був один: Базар. Регулярна сила червоної Москви мусіла вийти переможцем над українським партизанським рухом, хоча цей рух був сильний і охоплював великі простори. Це вже такий закон збройної боротьби, що регулярна військова сила перемагає зле узброєні і в акції нескоординовані партизанські загони. На довшу мету партизанщина в зустрічі з регулярною військовою силою не витримує і мусить уступити з поля бою. Партизанська боротьба з червоною Москвою коштувала Україні сотки тисяч її найкращих синів. Якщо б тільки $\frac{1}{10}$ цього впала в лавах регулярної армії в обороні державности, результат наших визвольних змагань був би, напевно, інакший. Тому і тепер мусимо здавати собі справу з положення. Досить тієї інфляції всіляких чуток і гасел. Мусимо заглянути правді в очі, відкидаючи всі, що присипляє нашу енергію і розмах. І треба признати, що наша

молодь не зупиняється в тому переломовому часі на півдорозі. Тисячі української молоді вступає до Галицької Дивізії, щоб навчитись орудувати зброєю згідно з законами модерної війни... І тому ми – охотники Галицької Дивізії з піднятим чолом ідемо назустріч прийдешнім подіям, бо віримо в себе й живі сили нації. Сьогодні ми – когорта. Завтра нас буде вже легіон, бо завтра не лише мовчазне поготівля жде нас, але й лицарський чин, громадський труд і жертва крові для оновлення української нації.

Місячник «*Наші Дні*» у Львові, за місяць червень 1943 року писав на окремій «військовій сторінці» під назвою «*Pro memoria*» – «Лиш боротись – значить жити».

Оце вже місяць минув від проголошення державного акту про створення стрілецької дивізії «Галичина». Державний акт, як і всякий документ, зв'язкий і сухий. Колись по роках відшукає його дослідник чи архівар, візьме під збільшувальне скло і почне безпристрасним голосом відчитувати зміст. Він зреконструє добу, обставини. Він в інших документах пізнішої дати дошукається напевно результатів акту з 28 квітня 1943 року. Проте, чи в його уяві вирине все те, чого документи ніяк не можуть передати?

Акт 28 квітня зродився в чотирьох стінах кабінетів, при зелених столах. Зродився під час великих змагань народів. Справа, що її він торкається, це ставка народної крові, великий шанс для народу виграти право жити. Тим-то й зрозуміло, що започатковане в кабінетах діло вимагало сонячного світла й простору. Впродовж цілого травня маніфестують галицькі українці. Вулицями... марширують десятки тисяч рівними колонами, з піснею на устах з жовто-блакитними прапорами.

Голос народу – голос Божий. Український народ зрозумів, що не в назві справа, не в кольорі одностроїв, а в тому змісті, що його ми вкладаємо в діло. Як можна було передбачити, до формованої дивізії «Галичина» вступили найкращі з найкращих. Не знаємо, як розгорнуться події, не хочемо їх випереджувати. Проте знаємо й віримо, що життя кожного народу, раніше чи пізніше, мусить розвинути згідно з законами природи і соціології та за логікою фактів. Своєю поставою до справи стрілецької дивізії заманіфестував український народ свою відвічну волю жити. Своєю участю на полі бою виборюють добровольці для українського

народу право жити. Їх окрилюватиме дух геніяльного Франка, який ще кількадесять років тому навчав:

Лиш боротись — значить жити, vivere memento!

Інші статті жалілися на недостачу єдності, ще інші добачували в прогидивізієній агітації большевицьку руку:

Коли 28 квітня цр проголошено у Львові створення Дивізії СС-Галичина, знову виринула вічно жива для нас проблема якнайповнішої національної єдності («*На новому етапі*» — М.К., «*Крак. Вісті*» за 1/6 1943, ч. 115).

Наскрізь позитивні висліди набіркової акції до Галицької Дивізії насторожили ворожі чинники, й вони силкуються своєю пропагандою шкодити, де тільки можна... Зокрема большевики бачать у тому зміцненні протибольшевицького європейського фронту, а тому стараються разом з іншими своїми прихвостнями вишукувати різне «але» та «проти» («*Затросні стріли*» — В.Б., «*Крак. Вісті*» за 10/6 1943, ч. 123).

Вкінці забирає слово і провідник УЦК проф. Кубійович:

...витривалости, жертвенної витривалости, волевої напруги на довгий час, на далеку мету, вимагає від нас справа формування Галицької Стрілецької Дивізії... Ворожа пропаганда підсуває думку, начебто зголошення добровольців до дивізії було лише формальним актом без більшої ваги. Та це – чиста брехня!.. Зголошення до дивізії це демонстрація, не «приклад» («*Іспит громадської зрілости*» «*Крак. Вісті*» за 16/6 1943, ч. 126).

Нервовий час швидко минувся. Агітація, з якою вона боку не йшла б, не мала поважнішого успіху. Добровольців було більше, ніж сподівалися.

Захоплення дивізією серед військових кіл Державного Центру у Варшаві не відставало і не стояло позаду ентузіязму в Галичині. Наплив добровольців був дуже великий. Від УДК у Варшаві, якого головою був полк. Михайло Поготовко, надійшла пропозиція, щоб у склад Військової Управи запросити когось із вищих старшин кол. армії Української Народної Республіки. Створювалося враження, що голова мав на думці себе, але після розмов запросили, згідно з бажанням през. А. Лівіцького, полковника, пізніше генерала Михайла Садовського. На прохання ВУ архієпископ краківський, лемківський і львівський

Палладій назначив духовником для православного вояцтва дивізії панотця протоєрея Олександра Новіцького, підвищуючи його до сану протопрезвітера.

В неділю 18 липня 1943 року відбувся від'їзд першої групи добровольців із Львова на вишкіл. На площі під цитаделлю відслужили урочисто Службу Божу, на якій знову були всі німці, після цього відбулася маніфестаційна відправа під великим театром, дефіляда добровольців під будинком університету й прощання на залізничній станції. Незрозумілим для нас, різким і неприємним скреготом було й лишилось у зв'язку з тими урочистостями рішення німців в справі промови від імені УЦК. Проф. Кубійович і полк. Бізанц, складаючи програму дня, домовилися, що з промовами під театром виступить першим Бізанц від Військової Управи, тоді Кубійович від УЦК, губернатор від правління і вкінці від добровольців наймолодший віком Юрій Ференцевич. Та в суботу 17 липня Кольф повідомив телефоном, що бажанням правління ГГ є, щоб від УЦК не виступав Кубійович, тільки голова львівського осередку, себто я. Кубійович був промотором дивізії, він вів розмови й переговори з усіма німецькими і українськими чинниками, на ньому лежала вся відповідальність та вкінці з ним домовлялися, що він буде промовляти. Я знайшовся в прикрому положенні. Разом із своїм заступником М. Добрянським відвідали ми і Кольфа і Бізанца з проханням залишити програму так, як її устійнили. Обидва панове переконували нас, що рішення прийшло «згори», що воно викликане певними міркуваннями політики генерал-губернатора. Тому його змінити неможливо. Вони просили не робити ніяких демонстрацій з нашого боку. Стало на тому, що від УЦК промовляв я. Як в усіх інших промовах з нагоди створення дивізії, так і в цій моїй промові провідним мотивом було наше бажання воювати проти Москви і в майбутньому стати членом європейської спільноти народів.

Вважаю своїм обов'язком висловити Вам признання й подяку за те, що Ви пішли за покликом нашого провідника і вступили під прапори дивізії. Заклик провідника був диктований глибоким відчуттям добра нашого народу. Ви, що пішли за ним, дали

найкращий доказ громадянської дисципліни і патріотизму... Бути чи не бути – це вже не тільки доля вояка, але доля всього нашого народу. А всі ми – це нерозривна єдність, одна родина, один світ, одна спільнота долі й призначення. Ми з надією і гордістю дивимось на Вас і ми певні, що Ви не обманете сподівань і не посоромите українського імені... Ми будемо завжди з Вами. Заєдно пам'ятатимемо, що серед Вас, Вашими трудами і жертвами виковується наша доля... Ви знаєте, що достойне місце в новому світі, новій Європі, матимуть тільки ті, що воюють за ту нову Європу з її найлютішим ворогом.

Наступними днями й тижнями відійшли дальші групи добровольців вже без таких парад. Всі вони – це цвіт нашої молоді, в двадцятих роках життя, багато – понижче двадцяти, мало хто – повище тридцяти. З повною відповідальністю можу сказати – добровольці з переконання. Були між ними, без сумніву, люди, яких манила чиста романтика і пригодництво, були такі, що їм здавалося, що дивізія допоможе їм в робленні кар'єри, були й такі, що в дивізії шукали пристановища, втікаючи перед зненавидженою службою праці або розрахунками з поліцією. Та це були одиниці. Загал тих, що не дали себе реклямувати, ішов до дивізії з думкою, що це служба нації, що нам треба людей з військовим вишколом.

Почався новий етап – етап вишколу.

* * *

Праця Військової Управи поширилася тепер на ділянки піклування вояцтвом, посередництва в утримуванні зв'язку між вояцтвом, родинами і громадянством, матеріальної безпеки родин вояків, а передовсім утримання морального стану вояцтва на висоті. Справа безпеки родин найменш скомплікована, хоч нелегка до ведення. Вона почалась уже в липні, себто в часі вимаршу перших добровольців. Тяжче було в тодішніх умовах з утриманням моралі вояцтва.

Військові справи належали в Галичині завжди до справ далеких і незвичних. Наше громадянство, на чолі з національним

проводом, не мало розуміння суті військового діла. Військова служба була або прикрим тягарем в чужій армії, або романтикою. Василь Стефаник представив майстерно в своїх новелях «Виводили з села» і «Стратився» ставлення до військової служби на переломі 19-го і 20-го століття основи народу – нашого селянства, бо ж нашого міста ми не мали. Не інакше було воно і з провідною верствою. Старша наша генерація була виховувана за Австрії в атмосфері зневажливого відношення до війська, зокрема до військової кар'єри. Помилковість виявилася в усій силі в 1918 році, коли проголосили державність і треба було імпровізувати свою армію без своїх кваліфікованих офіцерів. У такій же атмосфері виростала також і молодша генерація. І за польських часів ми, як загал, залишилися амільтарною, а то й антимільтарною нацією. Факт, що у воєнному ділі немає легкого шляху, та що ціною побудови власної армії мусить бути і піт, і кров, що вишкіл війська, яке має ставити чоло безоглядному ворогові, щоб бути добрим, мусить бути твердим і суворим – був цьому загальною чужим.

У зустрічі з вояцькою, рекрутською дійсністю прийшло для загалу добровольців швидко розчарування і розгублення. Старших вражав суворіший від давнього австрійського німецький режим; усіх, зокрема молодших, разила постава німців. Тут знову в повній силі виявилось, які невідготовлені ми були як нація до проблем, що стояли перед нами, як тільки чуттєво наші добровольці підходили до справ. Після ентузіязму в молодій братії зразу виринули ідеологічні сумніви: «Чи дивізія має змисл у такій дійсності? Чи треба було іти?» Наші хлопці не могли помиритися з думкою, що німці кажуть знімати українські прапори, які вони вивішували на залізничних вагонах, що присягу кажуть складати «на вождя в боротьбі з большевизмом», а не на Україну. І події наприкінці липня 1943 р. не впливали на піднесення настроїв – упадок Муссоліні, советські партизани в Галичині і перший наочний розстріл українських підпільних сил у Галичині, наступ большевиків на сході і альянтів в Італії. У зв'язку з тим всім прийшли докори, жалоби, нарікання на

тих, хто своєю намовою був спричинником приписання до дивізії — отже, на ВУ, УЦК...

Стан у дивізії під німецьким обухом був дуже напружений. Атмосфера у вишколі була тяжка – незвичні труди початкового вишколу видавалися не до видержання. Але найприкріші були взаємини між німцями і нашими добровольцями. Німецький інструктор і український новобранець не становили такої спільноти, яку мусять становити ці дві військові групи. Німецький вишкільний персонал – панівний, звиклий до привілеїв, пройнятий духом нацизму і зневажливого відношення до чужих народів, втомлений довгою війною. А наші добровольці, до яких приділили без винятку всіх (молодих новаків і колишніх літніх старшин, разом з ними людей, що прийшли до дивізії як професіонали, напр., лікарі), – невідготовлені, але й велика частина між ними такі, що все краще знають, із критичним поглядом на все, тільки не на себе, нетолерантні, тяжкий матеріал на вояка. Все воно разом не створювало такої атмосфери і не давало таких духовних сил, які конечні воякові, щоб нести труди щоденного життя у вишколі, а тим більше пізніше в обличчі ворога на фронті. Із вишкільного набору в Пусткові біля Дембіци (Truppenübungsplatz Heidelberg) надходили і до родин і до ВУ листи з описами нестерпного життя. Колишні комбатанти відвикли, а молодшим тяжко було звикнути. Розвага, яку давали відвідини театру, що був першим зв'язком зі світом, не вистачала. Військову Управу облягали родини львівських і околичних добровольців із жалями й вимогами. Край відгукнувся листовно. Члени ВУ під проводом Бізанца відвідали Дембіцу, познайомилися із умовами життя і праці та відбули розмови з командуючим генералом і офіцерами його штабу. Німецьке начальство заявило, що німецький командний склад відчуває у зустрічі з українськими добровольцями недостачу безпосередньої військової традиції та військової психіки. Їм не заперечили та намагалися витлумачити причини того. Німецькі панове прислухалися виводам членів ВУ, та їхнім твердим вояцьким головам не легко було зрозуміти, що української військової частини не можна було творити методами, які випробувано на німцях і які

виправдовують себе у вишкoлі німецького вояка. Заходи для зміни відношення німецького вишкільного персоналу, зрозуміло, закінчилися на обіцянках і не мали ніякого успіху. УЦК і ВУ підняли заходи на громадянському відтинку для налагодження найживішого зв'язку між рядовим вояцтвом і всім громадянством, а на німецькому через губернатора, щоб вибороти зміну ставлення вишкільного персоналу. Таким зв'язком стали відвідини родин. Та в цій справі тяжко було утримати рівновагу. Наїзд великого числа людей спричинював натовп на залізницю, яка працювала в обмежених розмірах. Приїзд родин із великою кількістю харчів, незважаючи на те, що всі нарікали на тяжкі часи, викликав злу кров у німців, які постійно були зголоднілі, ненасичені і зависні. Нарікання на дивізійний режим і на ВУ, що ані не може, ані не хоче в нічому допомогти, викликали негодування вдома.

Таке тривало аж до грудня 1943 року, коли прийшли перші обмеження. На вимогу команди вишколу Військова Управа видала оповіщення про обов'язок писемного дозволу на відвідини табору.

Оголошення. 14 Галицька Добровольча СС Стрілецька Дивізія заряджує в справі відвідин добровольців їх родинами таке: Добровольці, які бажають відвідин своїх найрідніших у дуже важливих родинних справах, мають дістати на це письмовий дозвіл належного комбатанта. Такий дозвіл висилають добровольці своїм родинам. Щойно після пропозиції такого дозволу видає відповідний уряд від 20 грудня 1943 р. перепустку для їзди залізницею. Вступ до вишкільного табору 14 Галицької Добровольчої СС Дивізії допускальний тільки на підставі дозволу, даного відповідним командантом. – Військова Управа («Крак. Вісті» за 24/12 1943, ч. 290).

Та вже з початком січня 1944, під претекстом, що в таборі появилася плямистий тиф, відвідини вояків заборонено. Про те появилася знову оголошення в пресі.

Іншими засобами зв'язку громадянства з вояцтвом було посилення відвідин театрів, листування з самітними вояками, дрібні посилки харчів, книжок, газет і вояцька преса. Зокрема велику роллю виконав тут театр легкого жанру «Веселий Львів».

Львівське радіо привітало вояцтво радіовим концертом, що відбувся 15 вересня в оперному театрі. Поруч виконавців львів'ян – солістів-співаків і хорів, оркестри театру та піаністів і скрипалів виступав під орудою В. Остащевського хор дивізії, що спеціально приїхав до Львова. Заклик до громадянства в справі цього концерту («Наші Дні», Львів, серпень 1943) казав:

Галицькі українці! Рідна пісня – найкращий і найглибший вияв нашої духовости, вона — найвірніша супровідниця цілого нашого життя, вона найтаємніша і найживіша сполука українських душ. І таким виявом нашої духової сполуки буде в середу 15 вересня 1943 року у львівському Оперному Театрі за участю українських мистців великий радіовий концерт пісень, присвячений добровольцям СС-Стрілецької Дивізії «Галичина».

Нашими щедрими жертвами з нагоди цього концерту вибраних пісень, усі ми засвідчимо нашу глибоку духову сполуку з найкращими синами нашого Народу, засвідчимо тісний зв'язок нашої України з фронтом протибольшевицької боротьби.

Ціла сума пожертв (із призначенням на опіку над добровольцями) буде вручена в день концерту Українській Військовій Управі.

Наше громадянство зложило з нагоди цього концерту кругло три мільйони злотих.

Велику роботу виконала Головна Жіноча Комісія при ВУ та Жіночі Комісії в краю. Ті Жіночі Комісії зібрали на Різдво в січні 1944 р. й переслали воякам понад 10 тисяч пакетів.

Довго тривали підготування та багато формальних перешкод треба було перебороти, щоб врешті появилася пресовий орган ВУ під назвою «До Перемоги» – тижневик Військової Управи Галичини для добровольців Стрілецької Дивізії Галичина і їх родин («Zum Sieg» – Wochenschrift des Wehrausschusses Galizien). Головним редактором був Михайло Островерха, а членами редакції Д. Корбутяк, Новицький і Плакида. Цей орган появлявся до липня 1944 року у Львові (Смольки, 5/1), а потім аж до січня 1945 р. в Кракові (Оржешкової, 7/11). Перше число «До Перемоги» з 23 грудня 1943 р. мало вступну статтю провідника УЦК Кубійовича.

Усі ті труднощі в процесі зживання наших добровольців з вояцьким життям у німецькій дійсності використала ОУН для

свої нової «акції» – заклик до дезерції. Коли при агітації проти приписування добровольців ОУН не мала успіхів, то в агітації за дезерцію успіхи були. Треба було вияснювальної протиакції, щоб опанувати ситуацію. Розклад чи розвал дивізії не був би ударом по УЦК, а був би ударом по нас як нації. Ані УЦК, як такий, ані ніхто з «уцекістів» особисто не були зацікавлені в справі утримання дивізії. Але раз створена дивізія – стала українським військом. Із військового погляду військо має лиш одну мету – перемогу над ворогом, і лиш одну-єдину чесноту – дисципліну. Без дисципліни військо перестає бути військом. Якийсь політик сказав, що демагогія – це злякисний наріст на національному організмі, так як пістряк в індивіда. Відпорність організму виявляє здоров'я людини, а здоровий національний організм не піддається демагогії. Акція ОУН за дезерцією в цій стадії показала, що наш національний організм був здоровий. Дезерція не переступила «нормальної» норми, яка є в усіх арміях.

На переломі 1943 і 1944 року закінчився початковий вишкіл піхоти. Недостача війська в окупованих краях і підфронтових полосах казала німецькому командуванню використовувати піхотні частини дивізії для різних завдань утримання порядку, а тим самим подекуди й для боротьби проти партизан. Незважаючи на спротив УЦК і Військової Управи проти розподілу і розпорошування нашого вояцтва і на заходи проти того, щоб приділювати його до частин, яким давали назву «поліційних полків», поодинокі частини розіслано в усі закутки Європи. При цьому одночасно ведено дальший вишкіл. Кандидати на старшин і підстаршин і для спеціального вишколу перейшли до всяких можливих військових шкіл і на всякі курси в усіх сторонах окупованої німцями Європи. Деякі піхотні частини дивізії зустрічали вже Новий Рік 1944 року і Різдво аж під Піренеями у Франції. ВУ організувала в святочний час відвідини тих найдалі розкинутих відділів нашими мистецькими групами.

У лютому-березні 1944 р. основна вишкільна група дивізії переїхала з табору в Дембіці до вишкільного табору в Нойгаммер біля Саган на Долішній Сілезії (сьогодні Swientoszkow біля

Zagan, woj. Zielonogorskie). Тут мала бути сформована дивізія в бойовому складі після закінчення вояцтвом різних спеціальних вишколів.

* * *

В лютому 1944 року появились перші окремі українські піхотні курені також у Галичині і в Холмщині. В Галичині їх завдання були вже зовсім фронтового характеру, в Холмщині – утримання порядку. Тут виринула нова проблема для вояцтва, а за цим для ВУ і УЦК – зустріч у терені з частинами УПА. Втомлені військовою службою, із відчуттям національного приниження та зневірені браком ідеї, за яку треба нести тягар служби, вояки були податні на підшепти, щоб утікати в ліс. Найшлися такі, хоч не дуже багато, що пішли цим шляхом, не думаючи надто про те, що не досягнуть ніякого поліпшення ані своєї особистої долі, ані для загальної справи. Відомість про те, ще й у сполучі з загальним положенням на фронтах і в краю, викликала занепокоєння і навіть паніку у німців. Через Бізанца передалася вона і Військовій Управі. На швидку руку склали проект відозви до вояцтва та молоді і пішли з ним до Бізанца. Він переробив відозву по-своєму і її помістили в органі ВУ «До Перемоги», чч. 9-10. Оголошення закликів ВУ без порозуміння з УЦК стало приводом розходжень і викликало деяке напруження у взаєминах між провідником УЦК і Військовою Управою, із присмаком компетеційного спору. Ми стояли на становищі, що ВУ, незважаючи на свою формальну підлеглість губернаторові і незалежність від УЦК, є-таки у внутрішньо-українських взаєминах військовим відділом УЦК. Всі керівні особи ВУ були покликані до праці у військовому секторі провідником, а тільки прийняті до відома губернатором. Здавалося, що в такій поважній справі, виразно політичного значення, як взаємини вояцтва дивізії з підпіллям, обов'язком ВУ було якщо не порозумітися, то хоч повідомити, а не засакакувати.

Частини, що стояли під Бродами, першими отримали вогняні хрестини в першій зустрічі з ворогом в останніх днях лютого.

Тут впали перші жертви вбитими і пораненими. Похорон двох стрільців Романа Андрійчука і Олекси Бобака, обидвох із Станіславщини, відбувся в Бродах 2 березня в присутності губернатора Вехтера, представників ВУ на чолі з Бізанцом та УОК в Золочеві з головою Миколою Алиськевичем. Постава вояцтва в цих перших боях була добра, командування признало перші відзначення. Дивізійний воєнний звітодавець Олег Лисяк пише з нагоди вручення відзначень під назвою «У відвідинах в галицькій дивізії» («Крак. Вісті» за 10/6 1944, ч. 124):

В першу річницю створення нашої дивізії вона вже є фактом.

Галицька дивізія це вже не плякати, маніфестації, промови.

Галицька дивізія — це дійсність, це сила.

І я сам мав швидко нагоду побачити, що «дивізія — це дійсність і сила».

Перший раз бачив я почесну сотню вояків дивізії на похороні віцегубернатора Бауера в половині лютого у Львові. Але з частинами дивізії в дії зустрівся я під кінець лютого випадково в Радехові. Я приїхав тут у справі арештованого німцями голови нашої делегатури лікаря д-ра Мотлюка. Якраз попереднього дня прийшов до Радехова, що був так як Броди у підфронтівій смузі, курінь нашої піхоти. Хоч день був понурий, а наші настрої — у зв'язку з подіями на фронті і арештуванням нашого голови — мінорні, то все ж таки вид нашого куреня виструнчених вояків на радехівському ринку діяв добре. Я радий був, що прикра справа з головою дала мені нагоду зустріти наш курінь і привітати вояцтво від громадянства, а вояки раді були з зустрічі з нами.

З вояцтвом дивізії в цілому зустрівся я в квітні 1944 р. у вишкільному таборі в Нойгаммері. Губернатор Вехтер вибрався на відвідини дивізії з головою Військової Управи Бізанцом і запросив мене їхати разом. І так поїхали ми п'ятеро, бо від ВУ був зі мною ред. Степан Волинець, а в товаристві губернатора також його ад'ютант Стясни. Ми перебули в Нойгаммері повних ділових два дні й вечори, 24-го і 25-го квітня, приймаючи від 6-ї години ранку весь день участь у польових вправах різних родів зброї, а ввечері у зустрічах з вояцтвом у великій залі таборового театру та з кандидатами на старшин. На спання ми не витратили багато часу, хоч примістили нас усіх п'ятерох у вигідному

генеральському будинку. Глибоке враження зробили на мене зустрічі із старшинами, зокрема згадаю Палієнка, Рембаловича, Бригідера, та наших вояків і їх вміння орудувати новою, незнаною нам з Першої світової війни модерною зброєю, як гармати протиповітряної оборони, радіовий зв'язок тощо.

Сотник Дмитро Палієв, що був начальником персонального офіцерського відділу та першим щодо значення українським старшиною при штабі дивізії, інформував нас про труднощі співжиття з німецьким командним складом, спеціально з дивізіонером Фрайтагом. Ми домовилися щодо тактики, як ці справи передати губернаторові, щоб вимогти допомогу для нашого становища. Тут ми ближче познайомилися з Фрайтагом і самі бачили, що вибір командира дивізії був найгірший. Наше знайомство з Фрайтагом обмежувалося до того часу до короткої зустрічі у губернатора у Львові. Тепер ми були з ним, мало що не повні дві доби. Як людина — холодний, непривітний, а як вояк — нуля. Колишній вищий офіцер поліції, на швидку руку пройшов курс дивізійних командирів, видно по нім було недостачу військового виступу, його поява не показувала вояка, ознайомленого з вояками, а вже не говорить про фронт. До того приєднувалася повна недостача політичного вироблення й обізнання з проблемами сходу Європи, що мусило б бути передумовою для командира ненімецької дивізії.

Місяць пізніше відвідала Нойгаммер велика делегація громадянства на чолі з проф. Кубійовичем, а в червні дивізія була зформована і перевезена до Галичини. Спочатку говорили, що вона піде на фронт у районі Станіславава, але воєнна konieczність казала німцям кинути її під Броди.

* * *

На долю нашої дивізії припала участь в обороні шляху на Львів.

Положення німецьких армій було весною 1944 року безвиглядне. Вони трималися вже тільки надією на нову чудесну зброю — «вундерваффе», що мала знищити ворогів. На всіх фронтах німецькі війська були вже тільки в обороні і не могли витримати одночасного удару на заході і на сході. Під кінець

березня затримали в Галичині зимову большевицьку офензиву при допомозі панцерних військ, що їх перекинули з Франції. Та коли в червні прийшов висад альянтів на заході, ті війська вернулися до Франції, не зважаючи на те, що на сході чекали нового советського удару. На східний фронт кинули нововишколені дивізії, недостатньо озброєні, не випробувані в боях, без фронтового досвіду. В їх числі була й наша дивізія. В другій половині червня її перевозили до Галичини і в перших днях липня вона вже була тут ціла.

На білоруському фронті вже почався советський удар. На західно-українському відтинку були три напрямки сподіваного советського наступу: 1) Овруч-Ковель-Люблін; 2) Київ-Рівне-Львів; 3) Вінниця-Тернопіль-Золочів. На кожному напрямку німецьку оборону становив один корпус. Доступу до Львова боронив 13-й корпус і до нього приділено нашу дивізію, як резерву біля Бродів, із завданням розбудовувати другу лінію оборони. В склад 13-го корпусу входили поруч нашої ще дві німецькі піхотні дивізії і одна охоронна. Лінія позицій корпусу, зміцнена системою польових укріплень, що звалася «лінія принца Євгена» (Prinz Eugen Stellung), знаходилася ще в стадії розбудови. Ключовою позицією було розбудоване до ступня польової фортеці місто Броди (der feste Platz Brody). Корпус мав із важкої зброї тільки важку корпусну артилерію, ніякої іншої – танків, літаків, які мали деякі інші корпуси, – не було. Всі дивізії, що входили у склад корпусу, були, як і наша, півмоторизовані. Їм не доставало навіть тракторів для пересування гармат. Їх заступали вантажними автами, що не надавалися до такої функції на полях.

Наша дивізія мала в своєму складі як бойові частини: 1) три полки піхоти двобатальйонного складу з сотнею піхотної і сотнею протитанкової артилерії, 2) курінь фюзілерів*, 3) полк польової

* Фюзілері — у німецькій армії окрема, можна сказати, елітарна частина, із завданнями розвідки: 1) забезпечувальної, 2) теренової (мости, дороги і т.п.), 3) тактичної (сила, рухи, положення і наміри ворога), 4) змилювання ворога і 5) насильна розвідка. Курінь фюзілерів нашої дивізії складався з одної сотні розвідувальної, двох бойових, одної важкої – скорострільної і гранатометної.

артилерії з батареями легких і важких польових гавбиць, 4) дивізіон зенітної артилерії з батареями легкою, середньою і важкою, 5) дивізіон зв'язку і 6) курінь саперів. Крім цього, була ще одна сотня протипанцерної артилерії, що підлягала безпосередньо штабові дивізії.

У половині липня почався большевицький наступ на західно-українському відтинку східного фронту. Ось як описують положення советські і англійські воєнні літописці:

Одночасно з наступом советських військ у Білорусії в липні-серпні 1944 року нанесений був шостий удар в Західній Україні, в ході якого війська Першого Українського Фронту (командуючий маршал Советського Союзу І.С. Конев) розгромили великі угруповання ворожих військ на львівському і сандомирському напрямках і визволили Західну Україну... На львівському напрямку противник побудував три укріплені смуги загальної глибини до 70 км. За тими смугами знаходились сильні водні лінії – Дністер, Сян і Вісла, також приготовані для оборони. Основою оборонної системи на території Західної України був трикутник: Броди, Томашів, Львів... Війська почали наступ 13 липня. Після триденних завзятих боїв на львівському напрямку советські війська прорвали ворожу оборону на фронті до 200 км. Дальший наступ советських військ розвивався настільки швидко, що противник не зміг організовано зайняти ані другої полоси оборони, ані тилівих ліній. Танкові і кавалерійські з'єднання Першого Українського Фронту, що прорвалися в глибину ворожої оборони 19 липня в районі Бродів, оточили до 8 дивізій противника... Ворог втратив понад 15 тисяч полоненими, в тому числі двох генералів, і залишив на полі боїв до 30 тисяч вбитими. В лісах на схід від Львова советські війська захопили в полон штаб 13-го німецького армійського корпусу*.

Довго очікувана кампанія на півдні була в повному розмаху. Перша українська група, тепер під командуванням маршала Конєва, почала 16 липня удар на фронті 125 миль між Луцьком і

* Полк. Ф.Д. Воробйов і полк. В.М. Кравцов – «Победы советских вооруженных сил в Великой Отечественной войне 1941–1945» (краткий очерк), Воениздат Министерства Обороны Союза ССР, Москва, 1953; с. 306, 307, 308, у розділі: «Шестой удар – разгром немецко-фашистских войск в Западной Украине».

Тернополем. І тепер знову сила удару повністю розвіяла всі німецькі калькуляції. Передові оборонні позиції були швидко перейдені й почалася битва на головній оборонній лінії «Принца Євгена». Її центром була фортеця Броди, що берегла доступ до Львова. Після триденних боїв зроблено пролом на північному крилі того бастиону і росіяни продерлися крізь нього, зайняли Броди і відтяли рештки 4 або 5 дивізій, що були знищені впродовж наступних п'яти днів із втратами для німців 45 тисяч вбитими і полоненими.

Пролом був швидко використаний. Незважаючи на розпачливі протиудари німецької танкової зброї, сили Конєва дійшли до Буга, зискуючи 31 милію. Вони перейшли 19 липня на широкому фронті Буг і наступного дня важливий залізничний вузол Рава Руська був у їх руках. Глибокий клин, вбитий на півночі від Львова, відрізував цю велику базу. Одночасно пониже Львова ліве крило Конєва вдарило на Станиславів і перервало доступ до гірських провалів у Карпатах¹.

У числі знищених і втрачених дивізій, незважаючи на те, чи дані советських літописців про 8 дивізій перебільшені, була й наша дивізія. Великі були втрати вбитими, раненими, полоненими і тими, що пропали без вісти. Під Бродами разом із цвітом нашої молоді згинули: ентузіяст дивізії Паліїв, визначні старшини Палієнко, Рембалович і інші. Тільки невеликим частинам вдалося, одним пробитися з оточення на захід, іншим приєднатися до відділів УПА.

У статті «Дороговказ волі» («Вісті Братства кол. вояків Першої Української Дивізії» – Мюнхен, липень 1951) казав св. п. Любомир Ортинський, поручник 29-го піхотного полку дивізії:

Ми пішли під Броди, щоб на визвольному шляху поставити ще один дороговказ, що веде до Волі. Там, у стіп Маркіянової гори, принесли ми кровну жертву молодого українського покоління, що зроджене в бурі революції, виховане на традиціях Маківки, Крутів, Чортківської офензиви і Львівських «Бригідок», зміст і

¹ Edgar Mc Cunis, Assoc. Prof. of History, University of Toronto – «The War-Fifth Year», Oxford University Press, London-Toronto-New York, 1945, p. 275-276.

ціль свого життя вбачало у здійсненні заповіту великого Коновальця: «Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за Неї».

Ми вірили і віримо, що кров і тільки кров виведе нас з неволі. Ми щасливі, що могли скропити нею українські подільські лани і закарбувати на сторінках визвольного змагу українського народу ще одну дату чинної дії на полі бою. Ми ті, що творили цю дію, наші друзі, що там лягли й ми, кому Боже Провидіння дозволило вирватися з оточення і жити, вважаємо Брідську битву ще одним випробуванням сил, ще одним етапом на шляху до Волі.

Труд і кров українського вояка не йдуть намарне. Українські Січові Стрільці, боротьба українського війська за утримання державности 1917-1920, повстання, УВО і ОУН, Карпатська Україна, Дивізія й Броди, УПА, це все назви мильових стовпів на шляху – шляху, який не завів до нашої мети, але шляху, з якого ми не зійшли з порожніми руками. Наш світ побудований так, що нічого цінного не дістається даром. За своє право і свою волю треба постійно і невтомно боротись. Своєю участю в боротьбі проти Москви в Другій світовій війні ми дали свідоцтво тому, що живемо й хочемо жити для України, а коли треба – готові при всяких умовах стати до боротьби і вмирати за Неї.

«Роки німецької окупації», с. 479. «Життя і мислі», Нью-Йорк-Торонто, 1965

УПА Й ДИВІЗІЯ

Про відношення підпілля ОУН до Дивізії вже писали. Не завжди писали про нього згідно з правдою. В колах підпілля ОУН ніколи не дивилися на старшин і вояків Дивізії, як на якихось гітлерівських наємників чи колоніяльних аскарі. Кожному, не виключаючи і найбільших противників концепції Дивізії, завжди було ясно, що під мундиром українського старшини й вояка Дивізії б'ється українське серце. Кожному було ясно, що старшини й вояки Дивізії взяли зброю з рук ворогів на те, щоб боротися за Українську Соборну й Самостійну Державу. Невже ж може в цих істинах сумніватися українець, коли навіть колишній польський міністер Ігнац Матушевський старався їх викласти своїм землякам у брошурі «Ганьба чи слава?», виданій ще в 1945 р. в Єрусалимі (с. 11-12).

І коли нам скажуть сьогодні, що ОУН поборювала Дивізію, то ми мусимо з наголосом це заперечити. Підпілля не поборювало Дивізії, але таку концепцію Дивізії, яку тоді пропагували певні українські кола. Не хочемо оперувати фразами, хай за нас говорять документи. Коли Гітлер зволив згадати в своїй промові з дня 26 квітня 1942 р., що теж «українці й татари борються проти большевизму», здавалося, що німці приступлять до творення якихось більших за своїм складом бойових одиниць, складених з українців. Сьогодні вже знаємо, що певні німецькі кола робили тоді й пізніше все, що можливе, щоб переконати Гітлера в доцільності творення української армії. В той час появилася в «Бюлетені», підпільному органі Краєвого Проводу

ОУН стаття «В обличчі одної можливости» (ч. 5, 1942). В ній було з'ясовано ставлення підпілля до справи творення українських військових частин. Було підкреслено, що без української держави, без українського уряду не може бути й української армії. Тоді, весною 1942 р., скінчилося все на короткотривалому шумі, але рік пізніше справа ця знову заактуалізувалася. Дня 28 квітня 1943 р. стався у Львові «державний акт» проголошення СС Стрілецької Дивізії «Галичина». Слідом за цим проголошенням почала діяти т. зв. Військова Управа, а з її рамени т.зв. набірні комісії. Почався набір до Дивізії. Очевидно, підпілля ОУН мусіло зайняти становище до цієї справи. Не завжди оцінювали правильно це становище. В ім'я правди треба сказати, що коли погляди на концепцію Дивізії були в колах підпілля менш-більш однозгідні, то щодо справи набору до Дивізії такої однозгідної opinii не було. Колишні «дружинники» на чолі зі сл. пам. ген. Тарасом Чупринкою, які самі отримали військовий вишкіл у рядах німецької армії, заступали думку, щоб наборові не противитись, а навіть, щоб значну кількість військовоздатної молоді з кіл підпілля вислати на вишкіл до Дивізії. Цієї думки були теж військовики, згуртовані в Краєвому Військовому Штабі (КВШ) ОУН Львівського краю, а деякі з них, як автор цих рядків або сл. пам. сотн. Степан Новицький («Спец») та ін., демонстративно пішли до набірної комісії і зголосилися до Дивізії. Однак проти Дивізії рішуче запротестувала тодішня ГК УПА (полк. Клим Савур, ген. Леонід Ступницький) і Краєвий Провід ОУН ПЗУЗ (Волинь-Полісся), які вимагали перевести акцію бойкоту набору до Дивізії. Становище Волині підтримали деякі члени Проводу ОУН, а також Провід ПЗУЗ (Південна Україна й т.зв. Трансністрія мали тоді сильну підпільну організацію). Оскільки тодішній тимчасовий Провідник ОУН – Максим Рубан цієї справи сам вирішувати не хотів, почалось узгоднювання протилежних становищ, яке вимагало багато конференцій і нарад. Підтримуючи акцію участі підпілля в наборі до Дивізії, автор цих рядків написав був тоді дві статті: «Що таке модерна стрілецька дивізія?» («Львівські Вісті») та «Вага військового вишколу» («Краківські вісті»). Узгоднювання становищ довело

до компромісового рішення. Однозгідно рішено поборювати концепцію Дивізії, українські творці якої залюбки шермували порівняннями з Легіоном УСС і лоскотали сентименти західно-українського громадянства легендами про підняття «Червоної Калини», але рівночасно рішено не проводити бойкоту набору до Дивізії з розрахунком, щоб на кожний рій стрільців припадав щонайменше один член ОУН. Деякі визначні члени ОУН отримали особистий наказ ген. Чупринки, щоб вступити до Дивізії та бути в ній зв'язковими офіцерами між Проводом ОУН і Дивізією. Щоб задобрити противників Дивізії, знайдено офірних козлів у постаті всіх тих, що, не чекаючи обов'язуючого рішення в справі Дивізії, пропагували її так чи інакше серед підпілля. Їх покарано. В справі Дивізії оголошено статтю в «Бюлетені» (ч. 11 за 1943 р.) п.н. «Довкруги СС Дивізії “Галичина”», яка виступала головно проти концепції Дивізії, і на цьому акцію «поборювання» Дивізії закінчено.

В цьому місці насувається думка, що справа Дивізії прийняла б, може, ще кращий оборот, коли б між Проводом ОУН і Проводом УЦК була краща гармонія і ділове порозуміння, як це було між проводами польського нелегального і легального секторів. На жаль, у нас такого порозуміння не було. З різних причин Військова Управа повела акцію набору до Дивізії, як акцію конкуренційну до «лісу». Дехто потішав себе думкою, що акцією набору до Дивізії потрапить зліквідувати підпілля. А втім, концепція Дивізії, яка була така ясна для цих пропагандистів, в дійсності такою ясною не була. В дійсності, проголошення набору до Дивізії було концепцією галицького губернатора д-ра Вехтера, який бажав зміцнити своє особисте становище серед сатрапів III-го Райху. Ці речі вже докладно висвітлено в німецькій мемуаристиці. Д-р Вехтер, проти волі свого зверхника, д-ра Франка, але за згодою Гімmlера, перепер свою «концепцію», на якій мав персонально «вирости». Про неї нічого не знав Гітлер і ми не знаємо, що сталося б з усіма нашими оборонцями «концепції» на чолі з губ. Вехтером та полк. Бізанцом, якщо б хтось був своєчасно сигналізував Гітлерові цю справу. Одначе, мабуть, боялись Гімmlера і про неї Гітлерові нічого не казали. Щойно 23 березня 1945 р. Гітлер

довідався про існування Дивізії, що дало йому змогу викрикувати по Головній Квартирі: «Ми, власне, не знаємо, що таке діється довкруги нас! Саме, на своє здивування, я вперше почув, що несподівано з'явилась якась українська СС Дивізія. Я не знав ані слова про неї» (Цитуємо за Фішером: «Опозиція проти Сталіна», с. 96. Фішер знову цитує за Гільбертом: «Гітлер веде свою війну». Тасмні звіти про конференції в Головній Квартирі, с. 147-148). Адаже ж у два місяці після львівського «державного акту», дня 8 червня 1943, на конференції німецьких генералів у Берггофі, яку скликано спеціально, щоб передискутувати справу творення частин із «східних» народів, Гітлер з цілою рішучістю висловився проти набору українців та інших «східних» народів до німецької армії (Фішер, с. 176-184 – повний текст цієї конференції).

Тим часом добровольці до Дивізії зголосились і їх почали вишколювати. В скорому часі німецькі чинники почали тривожитися з приводу напливу людей «з лісу» до Дивізії й почали алярмувати «Військову Управу», щоб вона протидіяла. Протидіяти було важко. «Лісовики» їхали на вишкіл до Дивізії й часами зникали з вишкільних таборів разом зі зброєю. Відносилось це головно до «Гайделягру», який приміщено в Західній Галичині, коло міста Дембіци. Цей розвиток справи передбачали самі німці, які з першого набору добровольців примістили в цьому таборі тільки 3 508 людей, а решту розмістили по таборах у Німеччині, Чехії та Франції. Звичайно, цих дезертирств ніхто не наказував, вони були самочинні й тому ген. Чупринка видав наказ, що члени ОУН можуть опустити Дивізію тільки на наказ. Відповідну інструкцію видано теж до теренових клітин підпілля, і дезертирство припинилось.

В березні 1944 р. перші вишколені частини Дивізії прибули на українські землі. Прибув 4-й полк «галицьких добровольців» з Ельзас-Льотарінгії й розтаборився на північно-східних кордонах Галичини: 1 курінь у Радехівщині, 2 курінь у Брідщині та 3 курінь у Збаражчині. Прибув теж 5-й полк, який розташувався в Замойщині та Грубешівщині. Підпілля раділо, що добре озброєні частини Дивізії прибули на українські землі й дружні контакти між вояками і «лісом» стали звичайними

явищами. Відносини були цілком нормальні й добрі, наказ ген. Чупринки обов'язував і за цей час не було ніяких випадків дезертирства чи несубординації. Курені «галицьких добровольців» брали участь в акціях проти большевицьких партизанів, а саме 5-й полк у Тарногородщині й Білгорайщині, а з 4-го полку: 1 курінь у Радехівщині проти сильного партизанського відділу, що знищив села Нивиці й Трійцю, та 2 курінь проти кубла большевицьких партизанів у селі Гута Пеняцька Блідського повіту. 3-й курінь розташувався в Заложцях, Доброводах та Шельпаках і займався головно копанням окопів.

Цьому куреневі (3/4) першому випало стати віч-на-віч регулярної большевицької армії, яка прорвалася з Шепетівки на Тернопіль у перших днях березня 1944 р. Ось що читаємо про це в підпільному журналі «За українську Державу» (ч. 3 з дня 23.3.1944) в статейці п.н. «600 стрільців-українців стали жертвою ганебної втечі німецьких старшин»: «5.3.1944 р. частина СС Дивізії «Галичина» зупинилася біля станції Збараж, чекаючи на поїзд. Большевицькі відділи були вже недалеко. В час розташування стрільців по квартирах старшини-німці сіли самі на поїзд і від'їхали, лишаючи всіх стрільців напризволяще. Ранком під большевицьким обстрілом стрільці самі відступили на Тернопіль, потім на с. Доброводи. В той час друга група ССДГ копала окопи біля Збаража. Їх не повідомлено, що большевики вже в сусідньому селі, і всі вони попали в большевицьке оточення. Під вогнем большевицької піхоти і танків згинув дуже багато стрільців. Така сама доля стрінула відділ у с. Доброводи. Загалом з 3-х сотень вернулося до Тернополя тільки 40 чоловік. Так виглядає німецька військова служба, так піклується німецький старшина українським стрільцем і так, нарешті, виглядає «політика» з Дивізією на практиці».

Однак було б помилкою думати, що з цього куреня пропали всі стрільці, які не повернулися до Тернополя. Значна частина підстаршин і стрільців цього куреня пройшла тоді в підпілля й стала зав'язком для розгорнення групи УПА «Лисоня», що діяла на Поділлі. Командиром групи був поручник Осип Безпалько («Остап»), що загинув 3.8.1947 р., шефом штабу колишній поручник польської армії Володимир Якубовський («Бон-

даренко»), що загинув 17. 6. 1947 р. Під командою цих двох старшин група УПА «Лисоня» вкрилася славою в рр. 1944-1947. Переможні бої: під Альбанівкою (24. 9. 1944), у Слав'ятинському лісі (5.4.1945), під Довжанкою (4. 11. 1945) і т.д. знаменують шлях цієї боевої групи, відділи якої – «Буйні», «Бурлаки», «Голки», «Лісовики», «Рубачі», «Холодний Яр» – мали в своєму складі багато колишніх вояків 4-го полку, що до цих боїв готувалися в далекій Ельзас-Льотарінгії.

В березні 1944 р. значна частина підстаршин і стрільців з 5-го полку, що стояв у Замості, покинула свій полк, перейшла р. Буг і зголосилася до загону ім. полк. Івана Богуна, що оперував у Порицьких лісах у південній Володимирщині. Загоном цим командував пор. Острізький, колишній старшина польської армії. Він радо повітав прихід біля сотні бійців зі зброєю до загону. Причиною «дезертирства» був факт, що німці не дозволяли 5-му полкові, який замкнули в казармах, виступити на оборону українських сіл у Грубешівщині, що їх нещадно палили, а українське населення вимордували відділи польської АКа. (Це були трагічні події, про які ми недавно писали на сторінках «Америки», в статті «По кривавих слідах»). Серед новоприбулих до загону вояків 5-го полку був теж українець Холмської землі підстаршина Ягода-Черник. Йому пор. Острізький доручив сформувати з холмських утікачів сотню УПА. Ягода-Черник виконав це доручення й таким чином постала сотня УПА «Вовки», першим командиром якої став Ягода. В квітні 1944 р. загін ім. полк. Івана Богуна, зміцнений ще куренем УПА ім. Наливайка й сотнею «Вовки» перейшов р. Буг, розбив відділи АКа і прогнав їх за р. Чучву. Заспокоївши цей терен, відділи УПА перейшли річку і прогнали відділи АКа поза лінію м. Грабовець-Томашів. У всіх цих боях визначилися були «Ворки» к-ра Ягоди-Черника. Під большевицькою окупацією «Вовки» збільшили свій стан до куреня і прославилися боротьбою на Холмщині й далекими рейдами на Підляшшя. В рядах цього куреня було чимало вояків колишнього 5-го полку.

В липні 1944 р. прибула на українські землі Дивізія в своєму повному складі. Німці спочатку плянували вжити Дивізію в Коломиїщині та Городенщині до самостійних дій. На жаль,

цей плян не був виконаний, бо німці зрозуміли, що вживати Дивізію в терені, в якому УПА була вже досить сильна, було першим ризиком для них. В цьому часі в Карпатах, крім старшинської школи «Олені» та підстаршинської школи «Беркути», існувало вже щонайменше 12 зформованих боєвих сотень УПА і може вдвоє стільки вишкільних відділів, а крім цього такий осередок УПА, як «Чорний ліс», тількищо очищений від большевицької партизанки Кулагіна-Жори. Дивізію несподівано кинули в район м. Бродів, де частин УПА було цілком мало. В цьому районі діяла тільки одна сотня УПА «Дружинники» під командою хор. Черника. В цій сотні було відносно багато колишніх вояків ДУН-ів. Існувала ще тут одна вишкільна сотня (золочівська), яку вивели з цього району ще перед брідським боєм, та один волинський відділ УПА, що його розбито зимою під Дубном і який переформовувався на терені Брідщини, чекаючи нагоди дістатися назад на Волинь. Це, мабуть, і була та «карна» сотня УПА, про яку згадує в своїх спогадах пор. Підгайний*.

Після бою під Бродами «Дружинники» трикратно збільшили свій стан. Постає нові сотні УПА «Дружинників» I, II, III. Треба також зазначити, що хор. Черник на чолі одної чоти «Дружинників», побільшеної щонайменше двома-трьома чотами дивізійників, вийшов з оточення і пробився з ними з Золочівщини в «Чорний ліс». До табору він прибув з кінцем липня, але в ньому не застав нікого (крім вишкільних відділів), бо основна група «Чорний ліс» пішла в Майданські ліси в Скільщину, щоб прочистити її від великої групи большевицьких партизанів, які в них загніздилися. В «Чорному лісі» хор. Черник відпустив частину дивізійників, які не бажали далі з ним воювати, а з рештою пішов у рідну Станиславівщину, де перейшов фронт.

Старшини й стрільці Дивізії, що вирвалися з брідського котла й відступали в Карпати, мали доволі часто змогу зустрічатись з відділами УПА на шляху свого відступу. Мусимо і в цьому місці підкреслити, що відносини між відділами УПА й Дивізії

були й далі дружніми. Тут і там відділи Дивізії переходили до УПА і даліше вже не відступали. Але коли цього робити не хотіли, ніхто їм не перешкоджав у марші на Мадяричину. Німець, підстаршина Дивізії Еріх Корн, у своїй цікавій книзі «Танок смерті» розказує про зустріч відділу, з яким він відступав із брідського котла в Карпати, таке (с. 195):

Під час загальної втечі я йшов з відділом українців у напрямі до Карпатського підгір'я. Несподівано ми опинилися віч-на-віч з важко озброєними партизанами, що тримали свої автомати наготові.

– Куди?

– До Ужгорода.

– Ми є бандерівці. Віддайте зброю!

Мої українці відповіли, що вони теж воювали проти большевиків. Провідник партизанів був цілком заскочений, чуючи, що натрапив на українців, і лявіною слів старався переконати українських есесів, щоб приєдналися до нього. Проте мої хлопці відмовились, і партизани пустили нас без перешкод.

Коли ж Дивізія опинилася на Словаччині, УПА повітала цей факт з полегшею. Рахувалися знову з можливістю, що колесо війни обернеться в такому напрямі (напр., висадка альянтів на Балканах), що може наступити потреба об'єднання УПА й Дивізії в одну українську збройну силу. А втім, ні одну хвилину, або безпосередньо, або через своє представництво за кордоном, провід УПА й підпілля не спускав Дивізії з свого ока. Коли Дивізія покинула Словаччину й перейшла в Каринтію, група ЗП УГВР покинула теж Братиславу і перенеслася до Загреба, щоб бути близько до Дивізії й покерувати нею, коли б для цього виявилася потреба. Треба підкреслити, що в той час Дивізія мала доброго керівника в особі ген. Павла Шандрука, що теж зумів покерувати Дивізією й завести її в безпечне місце. На жаль, не було тоді при Дивізії тих, що у Львові піднімали «Червону Калину».

Розділ воєнної історії Дивізії закінчився з капітуляцією Німеччини. Не закінчився він для тих дивізійників, що залишилися в УПА. Ніхто не знає докладно їхнього числа, але ми схильні думати, що воно перевищує тисячу старшин, під-

* «Броди», видання Братства кол. вояків I УД УНА, Мюнхен, 1950.

старшин і бійців Дивізії, які воювали під прапорами УПА. У цьому числі були «дезертири» з Гайделягру, а підстаршини й бійці з 4 і 5 полків «галицьких добровольців», що скомплектували три нові сотні «Дружинників» і бійців, що залишилися в Карпатських горах. Ще зі Словаччини прибували більші й менші групи дивізійників у Карпати, чого ми, як військовики, не можемо похвалити (вони наражували своїх товаришів, які залишились), але їхню тугу й бажання боротися в УПА мусимо зрозуміти. Серед цього дивізійного «нарибку» було кільканадцять старшин, що себе прославили в УПА: пор. Богдан Гвоздецький («Емір Кора»), що став КВОД ген. Чупринки і разом з полк. Юрком Лопатинським («Калиною») вів переговори з К-дою польської підпільної армії, які ці два старшини довели до успішного кінця, сотн. Мирон, що прославив себе як провідник II Рейду УПА в Словаччину (за нього отримав Золотий Хрест Бойової Заслуги I кляси), пор. Микита, хор. Василь і багато інших, яких прізвищ ми не знаємо, або їх ще не пора проголошувати. Теза «Дружинників» і військовиків, що з набору до Дивізії і вишколу в ній треба скористати, виправдала себе цілком. На жаль, Друга світова війна не створила корисних обставин для об'єднання УПА й Дивізії в одну збройну силу, яка могла б заважити на побоевищах Східньої Європи. Можливо, що аж чергова війна такі обставини створить. Дай Боже, щоб ми не стали фальшивими пророками.

“Америка”, 12-16 липня 1954 р., Філадельфія, США

Павло ШАНДРУК

ПРАВДА ПРО 1-шу УКРАЇНСЬКУ ДИВІЗІЮ І УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ АРМІЮ

(Скорочено)

У деяких органах польської преси появилися атаки на мене за 1) незрозуміле для них вшанування мене польським орденом *Virtuti Militari* та 2) за те, що я ніби командував Дивізією СС «Галичина».

З огляду на те, що, на жаль, деяка частина і нашого громадянства ще й досі виявляє повну непоінформованість в тих справах, вважаю за доцільне подати через «Вісті Комбатанта» деякі в'яснення. Очевидна річ, що ті в'яснення не можна – навіть в найменшій мірі – трактувати за в'яснення для польської, згаданої вище, преси або для польського, поза Польщею перебуваючого громадянства, бо тут повинні би реагувати відповідні польські поінформовані чинники.

Почну від справи постанови та існування Дивізії «Галичина». До організації Дивізії «Галичина» в окупованій німцями частині Галичини приступлено в березні 1943 року, коли для кожного не лише вояка, але й малоусвідомленого у мілітарних справах цивільного громадянина було цілком ясним, що Німеччина війну програла, бо німецькі війська перебували у безперервним і безнадійнім дефензивним відступі.

Громадсько-політичну відповідальність за створення Дивізії перебрав формально Український Центральний Комітет, складений з відомих українських громадян та досвідчених ветеранів Першої світової війни. Частина з них увійшла до Військової

Управи, що стала зверхнім адміністративно-організаційним органом для Дивізії. Чи може будь-хто мати сумніви у тім, чи члени УЦК і ВУ знали про наставлення німецької верхівки та адміністрації на всіх землях України щодо майбутнього України на випадок перемоги німців? Певно, що всі вони були докладно ознайомлені з політичними і територіальними аспіраціями Гітлера та його ближчого оточення, що так виразно, без найменшого приховування імперіялістичних тенденцій, Гітлер проголосив в «Майн Кампф». Але не тільки вважали за доцільну вимушену обставинами свою співпрацю з німцями для сформування Дивізії, але для тої співпраці дали вже в критичнім часі гітлерівського панування в Україні свій громадський авторитет і своє ім'я. Немає необхідности довше і ширше вивчати причини такого поступування тих українських патріотів – вони бачили й навіть на собі досвідчили майже 2-річне панування червоної Москви під час першої окупації москалями Галичини – 1939-1941. Реакція з боку населення Галичини на відозви про вступлення добровольців до Дивізії перейшла найбільш оптимістичні очікування – на рахунок передбаченого контингенту Дивізії коло 20 000 – зголосилося 80 000 добровольців. Бо ж населення Галичини, якому теж добре знаки дався німецький окупаційний режим, мало нагоду порівняти його з методами московського окупаційного режиму і з двох лих вибирало менше, в довір'ї до свого громадського проводу пішло з одним ворогом проти іншого, жажливого в своїй нелюдській поведінці. Пішло проти москалів навіть, як бачимо з наведених цифр, з ентузіазмом. Психологічно зрозуміла реакція реваншу за дізнані духові, матеріальні, фізичні та політичні кривди.

Мені не відомо, чи Військова Управа відчувала потребу й чи засягала опінії знаних їй вищих українських старшин про доцільність формування в тім часі Дивізії, але з її політичних постулятів, поставлених німецькій адміністрації і німецькому командуванню, та з її широко розповсюджених звернень-оголошень до українського громадянства виразно видно, що ВУ мала на увазі організацією Дивізії започаткувати творення української збройної сили для боротьби за українську

державність – в перспективі й проти обох окупантів. Слід підкреслити, що з погляду тодішнього мілітарного положення той час для такої акції був цілком виправданий. Хоч Німеччина була побита, але в'язала московські сили, а Москва, ворог ч. 1 України, була дуже знесилена і могла продовжувати війну лише при надзвичайно видатній допомозі Альянтів. Крім того, рішальні в тій справі репрезентативні кола українського громадянства могли рахувати на те, що Альянти все ж, уже принаймі на підставі історії з Польщею, належно зорієнтовані в імперіялістичних інтенціях Москви й приймуть з належною оцінкою зусилля українців. Ішлося не лише про українців, бо позбутися московської тиранії прагнули також інші підбиті народи – власне, поляки, білоруси, балтійські народи, козаки, кавказці, туркестанці, татари. Отже, можна згодитися з тим, що час для можливої спільної з іншими народами боротьби за визволення з-під Москви був відповідний. А чи були інші можливості боротьби, як не поруч з німцями? Але, мабуть, оцінка положення не все була всестороння – бо не взято під увагу, що німці, йдучи за прикладом свого недавнього союзника москалів, не дотримають своїх зобов'язань ані приречень. А ними були: згода на формування в дальшому не менше 5 дивізій, українське командування в Дивізії «Галичина», взагалі цілком національний характер формації. Але, мабуть, найголовніше, чого не взято під увагу, що німці вже не могли мати достатньої кількості технічного і матеріального виряду для чужинецьких легіонів. Крім того, вони не мали довір'я до лояльності тих легіонів і цілого населення взагалі з уваги на партизанський рух проти них (УПА), який вже розпочався. Але чи не були то наслідки їхньої політики в окупованих країнах?

Належить згадати, що в складі німецького війська були вже національні формації інших народів, як, напр., латвійська бригада генерала Бангерського, естонські батальйони, козацький кінний корпус генерала фон Панвіца, менші туркестанські, кавказькі, татарські відділи, а в 1944 році мусіла співпрацювати з німцями польська Свентокшиська бригада; була теж в складі німецького війська і російська бригада Камінського. Врешті, з

кінцем 1944 почалися заходи для створення двох російських дивізій зброї СС під командуванням генерала А. Власова.

Чому українська Дивізія початково одержала назву «Галичина»? Очевидно, тому, що її формовано на терені Галичини і основний контингент Дивізії складали галичани. Але вже незабаром Дивізію названо: 14 гренадерська дивізія зброї СС «Галичина». Причини цього, мабуть, треба шукати в тому, що всі чужинецькі легіони приділено до «зброї СС». Тут слід звернути увагу на те, що ті легіони, а зокрема Дивізія «Галичина», не були просто дивізіями чи бригадами СС, але «зброї СС». Щодо Дивізії «Галичина», то це є цілком зрозумілим, бо хоч майже на всі постуляти ВУ і взагалі українського представництва німці не тільки не реагували, але просто перейшли над ними до порядку дня, то все ж мусіли бути піти на деякі концесії в організаційних домаганнях, а саме:

1. Дивізія мала католицьких, а згодом і православних священників, яких, як відомо, в німецьких СС дивізіях бути не могло.

2. Дивізія мала свого представника Військової Управи в особі майора Д. Палієва, а по його смерті майора д-ра Л. Макарушкі.

3. Дивізія мала на лівім рукаві відзнаку «Галицького Лева».

4. Дивізійники-українці в службі і поза нею вживали своєї рідної української мови, лише командна мова була німецька.

5. Наставлення вояцтва Дивізії було цілком виразне, що видно було з тих написів-слоганів українською мовою на вагонах потягів, якими транспортовано Дивізію до місця концентрації для вишколення, або коли її було транспортовано до битви під Бродами – «Слава Україні», «За Україну» і т.д.

6. Дивізія не мала права носити на ковнірі відзнак «СС», які могли носити лише вояки з народів германського походження.

Щоб скінчити з справою національно-політичних підстав до сформування Дивізії, подаємо тут витяг з польської газети пера відомого польського діяча і міністра Ігната Матушевського – «Газета Польська», потім з брошури під заголовком «Ганьба або слава», виданої в Єрусалимі у 1945 р., с. 11 і 12:

Ось аргументи, якими оправдували українці konieczність військової співпраці з німцями: «...Ми не маємо іншого вибору. Нас

чекає смерть зарізуваних баранів. Воліємо боронитися. Вигляди того, що чекає українців в Галичині, дає поступування москалів на Радянській Україні. Винищено там вже перед війною цілу інтелігенцію, а всіх, що бажали хоч би культурної автономії, заслано щонайменше на Воркуту. Сьогодні поведінка Советів виглядає так, якби ходило про винищення самого українського племені. Екзекуції йдуть в мільйони. Ми змушені до позірної співпраці з німцями. Перш за все тому, що, як виявляється, й ви, поляки, мимо союзу з Англією і Америкою не маєте можливості перешкодити, щоб Совети на польських землях не поводитися як найгірші варвари.

Отже, не думайте, що співпрацюємо з німцями для перемоги Німеччини. Просто не хочемо, щоб перемога Англії і Америки та Польщі над Гітлером застала нас в гробах. Тому будемо боронитись...

Це до відома польським патріотам і тим полякам з-під «нашого знаку». Напевно п. І. Матушевського не можна підозрівати в якихось спеціальних симпатіях до українців.

* * *

У днях 17-21 липня 1944 р. Дивізію, ще невідповідно вишколену, вислано на фронт під Броди. Враз із іншими на тому фронті німецькими одиницями Дивізію розбили більшовики, причому Дивізія втратила біля 70 % свого складу. Коли німецькі вояки цілими частинами трапили до полону, Дивізія билася так, що майже з повного оточення мусіла пробиватися на південний захід і ворог не міг похвалитися, що взяв полонених із складу Дивізії, хоч знаємо тепер зі спогадів різних большевицьких командирів, що вони всіма силами намагалися оточити і не випустити Дивізії з своїх рук. Розбиту Дивізію, після того, як вона вирвалася з оточення, скеровано для переорганізації і поповнення на Чехо-Словаччину і згодом до південної Австрії для оборони німецького заплілля перед Тітовською партизанкою.

Отже, категорично стверджуємо, що ані перед битвою під Бродами, ані тим більше після тієї битви, зокрема в часі, коли почалося повстання у Варшаві 1 серпня 1944 (себто через 10 днів після Бродів) ані одного окремого вояка, ані, звичайно,

якогось відділу із складу Дивізії у Варшаві не було. Дивізія мала чисто польове німецьке умундирування того кольору, що носили німецькі СС. Ми хотіли б бачити вірогідні документальні докази того, що українці, а не «українці» були чи то у Варшаві, але десь взагалі у Польщі та виступали поруч з німцями проти поляків.

Треба тут зазначити, що українське громадське представництво, відповідальне за організацію Дивізії, категорично застереглося перед німецькою адміністрацією проти можливого вживання Дивізії чи її відділів будь-де на фронті проти Альянтів. Німці того застереження не порушили. Відомо, що на Західньому фронті були частини і поодинокі вояки, що носили на рукаві на блакитному щиті літери – «У(країнське) В(извольне) В(ійсько)», але, мабуть, серед тих УВВ-ків, насильно втілених до німецького війська, вже так багато українців не було. Одного разу на запитання при нагоді скероване до кількох таких УВВ-ків, чи вони українці і звідки походять, вони відповіли: «якіє ми українці – ми калужські; вот нас взяли і приказали одеть еті букви, вот і носім».

Українців з волі їх і з неволі уживано німцями більше для допоміжної служби при охороні залізниць, складів тощо.

Політичні антагонізми процвітали, навіть в гостріших формах, поміж народами високої культури, як, напр., Ірландія, Англія, Чехія і Словачія, Італія і Франція. Але скрізь у світі, де приходило чи приходить до національно-політичного визволення, свідомість цілей і обставин має продиктувати оцінку можливостей, власних спроможностей, мусить допровадити до віднайдення шляхів для здобуття в певних відповідних формах і в певних нормах державної незалежності. Не раз говоримо, але все забуваємо, що минуле є наукою для майбутнього. Тим більше, що тепер те майбутнє закрито тяжкими хмарами непроглядних політичних перспектив, затьмарюваних цілево біжучою штучно створюваною дійсністю. Чи не на довгі роки? Здається, що єдиною зіркою в тих хмарах туману могло б бути бажання і прагнення знайти досить сили всенациональної волі, принаймі в провідних колах, до поєднання зусиль на основі взаємного пошанування, з метою бодай приготувати ґрунт до

реалізації своїх політично-національних прагнень. Напевно, спільні зусилля сотки мільйонів підбитих чи поневолених народів не можуть піти намарне, мусять принести позитивні наслідки.

У висновках в справі постанови Дивізії «Галичина», в концепції її політично-громадського проводу і в настроях мас самого вояцтва належить просто бачити зрозуміння прагнень і використання даної ситуації для продовження боротьби Українського Народу за відновлення своєї державної незалежності.

Але теж не можна оминати і загально-політичних висновків, бо долю України і інших народів можна було вирішити лише в комплексі міжнародних політичних рішень, зрештою передбачених в проголошеній на нараді в Касаблянці та потім неодноразово підтверджених, а ніколи не виконаних постанов «Атлантийської Хартії».

* * *

Тут треба дещо вернутися до кінця 1944 р. Перед відповідальними провідними особами різних національностей постає проблема декларативного вияснення свого положення, вияснення, чим була продиктована конечність іти поруч із німцями в боротьбі проти російського імперіялізму, та з'ясувати, чи немає перспектив на те, щоб здобути зрозуміння та, можливо, й підтримку з боку переможних Альянтів для осягнення своїх національно-політичних цілей. Безпосереднє завдання полягало в тому, щоб поінформувати Альянтське Командування про ціль існування в складі німецької збройної сили національних формацій та забезпечити членам тих формацій відповідне позитивне трактування.

Мабуть, з боку певних протигітлерівських німецьких кіл теж вийшла ініціатива, якщо не перекреслення, то бодай політичного знеутралізування попередніх німецьких імперіялістичних тенденцій щодо Сходу Європи. У зовнішній формі інтенції збіглися – мало б прийти до створення на терені Німеччини національних комітетів. Це був кінець 1944 р. і початок 1945 р.

Треба зазначити, що створення національних комітетів натрапляло в першій мірі на, так би сказати, внутрішні труднощі. Хто хотів би піднятися політично неясної та впрост небезпечної ролі очолення таких комітетів, коли ще існувала необхідність співпраці з німцями в тій чи іншій формі? Для українців справа представлялася, з одного боку, найбільш небезпечною, але з другого – стояла в проблемі політичної консолідації та спільної відповідальності. Бо представництва майже всіх інших народів – білорусів, козаків, грузинів, горців Кавказу, татарів, туркестанців тощо – проголосили готовність створити свої національні комітети в залежності від того, коли і як постане Український Національний Комітет. В історичній правді перебіг домовленості спочатку Уряду УНР з націоналістичними угрупованнями, а пізніше, коли одна з тих партій відсепарувалася від тої акції, домовленість визначних представників українського громадянства про визначення кандидата на Голову УНК довело до того, що Комітет було остаточно складено під час наради у Ваймарі в днях 12-14 березня 1945 р. в складі: Голова – генерал П. Шандрук (стара еміграція), 1-й Заступник Голови професор В. Кубійович (Галичина), 2-й Заступник Голови адвокат доктор О. Семененко (нова еміграція) і Секретар інженер П. Терещенко.

Вже з датою 12 березня 1945 р. німецький уряд визнав УНК і видав таке листовне освідчення (подаємо в перекладі):

Райхсміністер Альфред Розенберг Берлін, 12 березня 1945

До Пана Генерала Павла Шандрука

Берлін-Шарлотенбург, Кант-Готель

Щоб у рішучій фазі війни проти большевизму і для правдивого народного впорядкування Європи всі протибольшевицькі національні сили могли стати до чину, визнаю в імені Німецького Уряду покликаний Вами до життя діючий орган українського національного представництва під назвою Український Національний Комітет.

Стверджую:

1. Що Український Національний Комітет, як єдиний представник українського народу, є визнаний Німецьким Державним Урядом.

2. Національний Комітет має право своє наставлення до майбутнього України заступати та у відозвах і маніфестах проголошувати.

Я заступатиму справу після остаточного вияснення, щоб усіх українців, які перебувають в складі німецьких збройних сил, зібрати разом для створення української армії визволення.

Розенберг

Майже одночасно визнано національні Комітети інших, вже згадуваних, народів, з якими УНК обмінявся зв'язковими представниками.

До роботи було дуже багато, але її можливості і наслідки залежали від того, яку дійсність для неї створять німці. В цілій справі нашого й усіх інших національних комітетів з німецького боку відіграли: професор д-р Ф. Арльт, професор Г. фон Менде, генерал О. Вехтер, які за силою ще існуючих в Німеччині «гітлерівських» обставин мусіли були шукати оперття на цілому ряді вищих протигітлерівських німецьких кругів. Їм вдалося втягнути в цю акцію: генерала Е. фон Кестрінга (командуючий всіх ненімецьких формацій), державного секретаря барона фон Штеенграхта (заступник Рібентропа), професора В. Маркерта, полковника Г. Шпармана, полковника Г. фон Герварта (тепер амбасадор Німеччини в Англії). Крім того, їхню акцію протегували міністер А. Розенберг і генерал Г. Бергер (заступник Гімлера) – з ними я мав можливість відбути конференції. Від представників інших національних Комітетів я мав, передусім у своїх домаганнях до представників німецької влади, повну беззастережну підтримку, зокрема від грузинів – д-ра М. О. Кедії, д-ра С. Кордзаї, князя Магалова, д-ра М. Алчибаї, генерала О. Захарїдзе (з яким знався ще з Польщі); від козаків, від генерала В. Глазкова, генерала О. Краснова мол.; від білорусів, від президента Р. Астрауського, від горців Кавказу, від князя Кабарди Тамби, інж. Б. Бічатті; від вірмен – д-ра А. Авегіяна і т.д.

Передусім треба було довести до відома широких мас українського громадянства і вояцтва, що покликано до життя УНК, з'ясувати, яку політичну роллю він має і може відіграти,

які ставить собі завдання. З усіх закутків ще зайнятих німцями територій сотки телеграм і телефонів про повне підпорядкування. Бо декларацію УНК і відозви до громадянства та воляцтва швидко надано по радіо. Тут все ж здається доцільним навести витяги з деяких документів, проголошених УНК.

Деклярація Українського Національного Комітету

Український Національний Комітет постав з волі Українського Громадянства, що перебуває в Німеччині і союзних з нею країнах.

Створення Українського Національного Комітету є новою сторінкою в житті українського громадянства, що глибоко просякнуте любов'ю до Рідного Краю і хоче бачити його вільним від окупантів.

Тому УНК приступає до створення Української Національної Армії, що має відновити боротьбу за українську державність.

УНА, в українській уніформі, під українським національним прапором, освяченим попередньою боротьбою, під українським командуванням перебуватиме під ідеологічним і політичним проводом УНК. УНА буде складено передусім з тих українців, що є в складі німецької збройної сили та в інших військових та поліційних формаціях.

Довгі роки життя в чужих кордонах, що ділили Край, витворили різницю в ідеї й чині. Це мусить зникнути в нашій спільній марші до спільної мети. УНК хоче прискіпити процес об'єднання українських душ.

В своїй діяльності УНК буде співпрацювати з Національними Комітетами інших народів, поневолених більшовиками, що теж борються за свою свободу і незалежність так як ми.

УНК зобов'язується виконувати свої обов'язки на користь українського громадянства якнайкраще.

Це напевно буде досягнуто, якщо кожен українець віддасть всі сили для спільної боротьби за спільну перемогу.

Постій, 17 березня 1945.

Підписали: Павло Шандрук, Генер. Штабу, Генерал-Пор.; проф. д-р В. Кубійович; д-р Олександр Семененко; інж. Петро Терещенко

Вже на цьому місці вважаємо за доцільне підкреслити, що в Деклярації ані одним словом не було згадано про взаємовідношення УНК до німців, хоч звичайна куртуазія цього вимагала. Але, укладаючи цю Деклярацію, я мав на увазі лише і виключно українські інтереси в ближчій та історичній перспективі.

Щодо взаємин з Російським Національним Комітетом, очолюваним ген. А. Власовим, то цю справу я докладно висвітлив у своїх спогадах «Arms of Valor» і в ряді статей – між іншим в «Розбудові Держави» ч. 3/14 за 1954.

З боку німців був виразний тиск, щоб порозумітися з ген. Власовим. Теж і наші партійні кола при виготовленні проєктів меморіялу про УНК для німців уважали за можливе в тих своїх проєктах – які я зберіг – стверджувати необхідність співпраці «з ген. А. Власовим». Я такі постуляти цілком зігнував і в остаточній редакції меморіялу навіть не згадав про К(омітет) О(свобождения) Н(ародов) Р(осії), ані про генерала Власова, спроваджуючи проблему до «Російського Національного Комітету», з яким «можемо співпрацювати як рівний з рівним».

НАКАЗ ВІЙСЬКУ І ФЛОТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ч.8

15 БЕРЕЗНЯ 1945

§ 1

ПО ГЕНЕРАЛЬНОМУ ШТАБУ

Генерального Штабу Генерал-Поручника Павла Шандрука призначається Командуючим Українською Національною Армією з днем 15 березня 1945 р.

*Підписали: Андрій Лівуцький, Головний Отаман;
М. Садовський, за Міністра Військ. Справ; А. Носаченко,
Підполковник*

ПОСТАНОВА ч.2 ПРЕЗИДІЇ УНК

Президія УНК у повному складі рішенням з дня 17 березня 1945 призначила Генерального Штабу Генерал-Поручника Павла

Шандрука Командуючим Українською Національною Армією.

Постій, дня 18 березня 1945.

За Президію УНК: Професор д-р В. Кубійович;
Д-р О. Семененко; інж. П. Терещенко

8 квітня 1945 р. в органі УНК «Голос – Українські Вісті» ч. 20/226 видруковано Відозву УНК до Українського Громадянства та відозву Командуючого Українською Національною Армією до Українських Вояків. Зміст відозв подаємо у витягах:

ВІДОЗВА УНК

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

На протязі тисячолітнього політично-державного існування Український Народ виявляв завжди непереможну волю і самопосвяту до оборони своєї Батьківщини-України, до утворення своєї державної незалежності. Одночасно творчий геній Українського Народу потрапив піднести українську державу до найвищого ступеня міжнародної вартости політичної, культурної та суспільно-громадської і зробити її зразком для інших народів. Так було за часів княжих, так було за часів славних наших гетьманів Богдана, Дорошенка, Мазепи...

В новітніх часах Український Народ знову твердо і непохитно заявив про свою волю відновити своє політично-державне життя... Протягом чотирьох літ батьки і брати наші боролися за свою і нашу волю. Перемогла нас підступна обіцянка ворога створити новий національний та соціальний лад на своїх і наших землях. Цьому повірила змучена війною та визвольною боротьбою частина Українського Народу. До тої перемоги ворога спричинився також брак необхідних для провадження війни технічних і матеріальних засобів... Жорстоко хазяйнував ворог на нашій землі. Але крадці сини України, крадці сини Українського Народу на Рідній Землі незабаром переконалися, що приніс ворог Україні. Він приніс колгоспне кріпацтво для селянина, неволю для робітника, льохи чревичайки, Соловки і Сибір для українського інтелігента... Коли тепер почалася нова світова війна, большевики в перших рядах послали на смерть за себе українців, щоб знищити їх, щоб позбутися тих, хто не хоче підпорядкуватися їхній неволі... Всі ті

мільйони українців повинні пам'ятати, що поворот на Рідну Землю є можливий тільки зі зброєю в руках, що добровільно ворог з нашої землі не уступить... В нашій спільній боротьбі ми з подякою приймаємо допомогу Німеччини на умовах, що впливають із засади взаємного пошанування національної гідности та признання суверенної незалежності Української Держави...

Основним завданням своїм, якому повинні бути підпорядковані всі інтереси громадянства в цілому і особисті, УНК вважає творення Української Національної Армії за співдію її зі всіма національно-політичними силами, які вже провадять боротьбу проти червоних...

Здійснення важливого в своїй актуальности завдання в обставинах сучасного напруження воєнних подій може створити підстави для праці законного Уряду України над розрешенням проблем по:

забезпеченню державного ладу і організації державного та суспільного впорядкування всіх умовин життя,

приверненню всім верствам Народу приналежних їм прав на власність,

забезпеченню цілковитої рівноправности...,

забезпеченню утримання на старість...,

забезпеченню свободи релігії, слова, друку, зборів тощо,

знесенню раз назавжди штучного поділу України, створеного через розподіл України поміж сусідами,

усталенню добросусідських взаємин зо всіма народами, які пошанують нашу державну незалежність...

УНК є свідомий своєї великої відповідальности... свідомий великих труднощів... він бачить, що можливості розгорнення його праці є дуже обмежені... у ваших руках спочиває можливість визброєння УНА... Українські Вояки! До вас звертається з окремою відозвою ваш командуючий Генерал Павло Шандрук... його наказ для вас, то є наказ УНК... Нехай живе Українська Самостійна Національна Соборна Держава!

Підписали:

Павло Шандрук, Генер. Штабу Генерал-Поручник;
професор д-р В. Кубійович; д-р Олександр Семененко;
інженер Петро Терещенко

Українські Вояки!

Ви віддали вже все, що людина може віддати найдорожчого на боротьбу з ворогом – родину, життя, майно враз із рідною хатою...

Українська Національна Армія, про що Ви вже знаєте з Деклярації УНК, має одне завдання – боротьбу за Народ, за власну суверенну державу. Червоний ворог несе смерть і знищення. Він шукає перш за все тих, що не зігнули перед ним голови, бо вони для нього страшні силою свого духу, своєї віри в перемогу...*

Мусимо перед цілим світом довести свою політичну і громадську карність, повсякчас бути готовим нести жертви життям, кров'ю, майном... До боротьби і перемоги!

Павло Шандрук, Генер. Штабу Генерал-Поручник.

Зі змісту всіх вище наведених документів видно, що в жоднім з них немає найменшої згадки про будь-які зобов'язання відносно Німеччини, а навіть про співпрацю на полі мілітарному, хоч в практичній дійсності це було само собою зрозуміле, бо ж звідки ми могли дістати зброю та весь необхідний виряд. З них теж видно, що УНК стверджує необхідність боротьби з усіма окупантами України. Несвідомим необхідно вяснити, що:

1. Організацією збройної сили, якщо вона справді має існувати в державному масштабі, мусить зайнятися якийсь вищий військовий орган.

2. В нашій випадку зорганізуванню вже існуючих в німецькій збройній силі українських більших і менших частин і об'єднання їх у вищі одиницю чи формацію мало займатися Командування УНА.

3. З політичних міркувань, щоб позбутися політично шкідливої приналежності Дивізії «Галичина» до зброї СС і організаційної залежності від німецького командування, необхідно було заснувати УНА – треба було, щоб політичну відповідальність перебрав на себе якийсь вищий орган; крім того, Дивізія «Галичина» в цілості та всі інші групи і формації, складені з українців (ще раз підкреслюю – з волі чи з неволі),

* Порівн.: С. Петлюра, Є. Коновалець, Т. Чупринка, Л. Ребет, С. Бандера.

якщо б не було УНА, були б просто частиною німецької збройної сили.

4. З заяви німецького уряду видно, що його міністер розумів конечність поєднання всіх перебувавших в складі німецької збройної сили формацій, частин та навіть поодиноких вояків в одній «українській армії визволення», може, навіть не в інтересі самої Німеччини – розумів, що УНА мусить постати; на жаль, цього навіть досі, після безлічі різних публікацій, дехто не може зрозуміти; з наказів Головного Отамана і Військового Міністра теж добре видно, що вони бачили конечність покликати до життя УНА; теж це розуміла Президія УНК – Деклярація і Постанова ч. 2.

Відразу після проголошення Деклярації та Відозви розпочинається формування 2 УД (спочатку під назвою Протипанцерної Бригади), командиром якої призначаю генерала П. Дяченка (тоді полковника). Формування Дивізії закінчено на протязі винятково короткого часу, бо Дивізію поповнено вояками-українцями з советських полонених, яких німці вживали до організації протипожежних команд в Берліні та околицях, себто людьми військово вишколеними. Дивізію формувалося в м. Німек під Берліном, і відведено їй прегарні бараки. Дивізія складалася, з огляду на спеціальне призначення, з 3 куренів, разом на 1900 людей. 28 березня Дивізію, у виконанні інтенцій про цілковите політичне і адміністративне відсепарування УНА від німецької збройної сили, заприсяжено о. мітратом Білецьким на вірність Українському Народові й Українській Державі – мабуть щось коштувало, щоб поставити німців перед фактом такого акту. Це була перша українська в чужій державі формація, що присягала під українським національним прапором (див. «Arms of Valor» с. 227–248).

В міжчасі разом з д-ром Арльтом я відвідав командуючого Середньою Групою Німецьких Армій в Чехії фельдмаршала Г. фон Шернера і просив його прийняти Дивізію до складу своєї Групи та в міру можливостей не вживати її аж до часу, поки буде освоєна з умовами фронту та буде остаточно відповідно озброєна. Фельдмаршал погодився і визначив цілком відповідний тилловий район до заквартирування і приділив Дивізію до панцирного корпусу генерала графа Г. фон Штрахвіца, якому

я теж склав візиту і який, на моє прохання, справді подбав про належне забезпечення Дивізії та відповідно потракував її.

На протязі 10 днів сформовано (24 березня – 5 квітня) Бригаду Особливого Призначення (парашутну) з того самого контингенту полонених вояків-українців, командиром якої призначено отамана М. Бульбу-Боровця. Бригада складалася з 2 куренів, разом коло 400 людей. Її теж перетранспортовано до Чехії. Там вона мала закінчити своє вишколення, але передбачалося вжити її в разі потреби як піхотну частину.

Зголосила свою приналежність до УНА Бригада Вільного Козацтва, під командою полковника Терещенка в складі номінально біля 350 вояків. Її теж перетранспортовано початково до Чехії.

Телефонічно зголосив мені своє повне підпорядкування командир 281 запасної Бригади полковник Ф. Гудима, вона стояла залогом в різних містах Данії в силі біля 5000 людей. Полковник Ф. Гудима просив про негайне перетранспортування Бригади до району формування УНА.

Так само зголосилися 2 полки в Голляндії і Бельгії, разом біля 1000 вояків, що несли там охоронну службу.

Я особисто відвідав кілька груп протилетунської оборони в районі Берліна і проголосив їм, що від тої хвилини вони належать до УНА. В тих протилетунських батареях було понад 250 наших хлопців і дівчат. Манускрипт професора Т. Білостоцького про ті батареї я передав до редакції «Америки». Зголошувалися з різних кінців Німеччини відділи жандармерії.

Я носився з думкою, щоб, коли час і обставини на це дозволять, сконцентрувати всі формації УНА в Австрії, десь недалеко від фронту, що його тримала Дивізія «Галичина».

За підрахунками генерала фон Кестрінга, в німецьких збройних силах було понад 220000 вояків української національності, які вже формально, хоч ще не фактично мали увійти до УНА.

7 квітня, коли вже большевики опанували східні передмістя Берліна, я з доктором Ф. Арльтом через Прагу виїхав до Дивізії, що тримала фронт в районі Фельдбаху в Австрії.

В Празі я конферував з професором Р. Смаль-Стоцьким, і через його законспіровані зв'язки вдалося подати до відома Альянтів про УНК і УНА. Після капітуляції Німеччини, коли рішалось долю Дивізії й довелося шукати контакту з командирами наступаючих англійських дивізій, виявилось, що заходи проф. Р. Смаль-Стоцького були доцільні.

18 квітня я дістався до м. Фелькермаркт після дуже утяжливої дороги через Альпи. Там стояв запасний полк. Першим, кого я стрінув, був сотник д-р М. Малецький, він був дуже здивований, побачивши генерала з тризубом на рукаві, тризубом на кашкеті і з зовсім нового зразка нараменниками. Він знав з німецького радіоповідомлення, що постав УНК, але видно було, що зустріч була для нього несподіванкою. Доктор Малецький, а потім сотник інж. М. Ліщинський і майор д-р Л. Макарушка були тими першими старшинами Дивізії, які поінформували мене про її моральний і матеріальний стан та про її тактичне положення.

Дуже докладно про своє перебування при Дивізії та про заходи, щоб відірвати її від зброї СС, нагадую, я написав у моїх спогадах «Arms of Valog». Тут хочу лише підкреслити, що між іншими заходами було: переіменування Дивізії відповідним наказом на 1 Українську Дивізію, запряження її згідно з попередніми плянами на вірність Українському Народові та Українській Державі та наказ мій про усунення з умундирування відзнак приналежності до зброї СС і накладення на шапки української кокарди з тризубом, яких в кількості 4000 шт. вдалося було замовити під час перебування в Празі й привезти до Дивізії. Ті, кому забракло кокард, мали накласти національні стрічки. Треба все ж не забувати, що Дивізія мала на рукаві символ Галицької Землі – золотого лева на блакитнім тлі.

Хотів би ще раз підкреслити, що серед заходів, яких вживалося для, так би мовити, зовнішнього знаціоналізування Дивізії було офіційне (в наказі ч. 71 з дня 27. 4. 45) проголошення про відхід Дивізії до Альянтів при капітуляції Німеччини та відвідини мною бойових становищ фронту Дивізії.

Внутрішнього «знаціоналізування» Дивізія, річ очевидна, не потребувала. Я мав на увазі теж змінити командира Дивізії й для того приїхав зі мною до Дивізії генерал М. Крат, але на місці виявилось, що таке розпорядження в останніх днях перед капітуляцією могло б бути недоцільним з огляду на можливість саботування нашого командира Дивізії німецьким технічним персоналом інтендантської служби.

Після відвідин фронту Дивізії я вернувся до Фелькермаркту, де була постійна квартира постою.

7 травня вранці зайшов до мене генерал Вехтер і повідомив, що по радіо подано до відома, що з днем 9 травня 0.01 год Німеччина капітулює і додав: «Тепер, Генерале, Ви є центральною фігурою в акції рятування Дивізії та всіх нас, що тут є з Вами».

Я зараз же виїхав до Дивізії й там наказав генералові Фрайтагові, що Дивізія мусить зійти з фронту найпізніше на світанку 8 травня. Це сталося. Ми всі, я, д-р Арльт, генерал Вехтер, майор о. Левенець, майор д-р Л. Макарушка, генерал Фрайтаг і мій ад'ютант поручник Р. Цьолко вирушили пару годин пізніше й їхали серед колон Дивізії та перейшли р. Мур коло Леобен, а наступного дня вирушили до Юденбургу.

Запасний полк, а при нім штаб Армії на чолі з генералом М. Кратом були у дорозі до Юденбургу. В часі маршу большевики зробили випад з Бруку своїми легкими танками й розділили Дивізію на дві частини – одна, більша, через Санкт-Вейт пішла на Філлях й там була інтернована англійцями, друга, в якій я був разом з усіма згаданими щойно особами, пішла на Тамсвег і там була інтернована американцями. З огляду на те, що напад большевиків мав місце в гірським залісненим терені, втрати у людях були мінімальні – оскільки мені відомо було 2 збитих та 11 ранених вояків, але згинули всі табори і коні.

В дальшому, після великих і несподіваних пригод ми всі приїхали до Мюнхена і там з допомогою апостольського візитатора на Німеччину о. Николая Вояковського пощастило передати лист до перебуваючого в Римі Архiepіскопа Івана Бучка з проханням взяти під опіку Дивізію, яка вже була в англійським таборі для інтернованих в Ріміні. Тою групою, що

залишилася в Тамсвегу, а згодом перенесено її до іншого табору, заопікувалася Санітарно-Харитативна Служба на чолі з майором д-ром Воробцем. Моя спроба дістатися до Ріміні скінчилася поновним інтернуванням мене, пані І. Лаврівської, що була за перекладачку, о. М. Левенця і шофера Т. Косовича. Інтернували нас англійці в таборі Агатенгоф коло Клягенфурту.

Я вже згадував про зовнішні політичні обставини, що вимагали, на мою й всіх інших наших видатних громадян та всього вояцтва Дивізії думку, переіменування Дивізії на 1 УД. Але теж були й моменти внутрішнього характеру, які диктували той крок, саме: назва «Дивізія Галичина» вказувала на певний провінціалізм, а цього в моєму ідеологічно-політичному наставленні не повинно бути. Й мені видавалося, що все вояцтво Дивізії, якого це торкалося в першій мірі, прийняло цю назву з належним розумінням. Дуже добре цей психологічний момент висвітлив Олег Лисяк в своїй книжці «За Стрілецький Звичай».

Мабуть, слід підкреслити, що хоч вояки Дивізії добре бачили кінець війни і своєю долею були затривожені, проте цей їх настрій в жоднім разі не носив характеру якоїсь психози і капітуляції – в засаді вони зберегли до кінця спокій, мораль, довір'я до свого командування і ретельне виконання заряджень. Серед німецького складу Дивізії (11%) відчувався настрій повної резигнації – командир Дивізії покінчив рахунки зі світом самогубством, інші старшини і підстаршини просто дезертували до чисто німецьких формацій (дехто з них побоювався заслуженого реваншу з боку наших вояків). Зате начальник штабу Дивізії майор В. Гайке формально зголосив мені, що відходить до першої-ліпшої формації Вермахту (він був старшиною Вермахту й був лише в приділенні до Дивізії).

“Вісті комбатанта”, ч. 1(17), 1965

ВІЙСЬКОВА УПРАВА «ГАЛИЧИНА»

Існування української дивізії в німецьких збройних силах («Waffen SS»), що була найбільшим українським з'єднанням під час другої світової війни, було контроверсійною справою вже від 28 квітня 1943 року, коли у Львові проголошено її творення. (У Червоній Армії під час війни існували т. зв. Українські фронти, але вони були українські тільки за назвою.) Ця контроверсія продовжується й сьогодні довкола дивізії, й часто не згадується про Військову Управу «Галичина», яка відіграла важливу роллю як у наборі добровольців, так і пізнішою діяльністю під час вишколу й воєнних дій.

Говорячи про дивізію, слід в'яснити деякі справи. По-перше, загалом вважається, що дивізію створили українці, чи радше Український Центральний Комітет, котрий очолював професор Володимир Кубійович. (Такий комітет мали поляки й спочатку євреї.) Правда, Кубійович звертався до генерал-губернатора Ганса Франка, щоб німецькі власті дозволили створення української військової частини, але на це не отримав жодної відповіді. Ідея створення української, чи радше галицької дивізії вийшла від губернатора Галичини Отто Вехтера, і вона, ця ідея, не була нова, бо вже тоді існували у «Зброї СС» чужоземні частини з німецьким рамовим персоналом. (Згадати б хоч мусульманську, естонську й латиську дивізії.) Не можна забувати, що на політику Вехтера, яка була набагато лагіднішою в Галичині, ніж політика жорстокого Еріха Коха у т. зв. Райхскомісаріяті Україна, мали вплив такі дорадники, як полковник Альфред Бізанц, галицький німець, котрий служив

в УГА, чи доктор Отто Бавер, котрий повернувся до Німеччини з Америки незадовго перед вибухом війни. Вехтер належав до кола тих німців, які бачили помилку німецької політики на Сході Європи й хотіли рятувати те, що ще, на їхню думку, можна було врятувати, — тобто притягнути до активної боротьби проти більшовизму народи Сходу, включно з російським народом. У цій акції вони використовували генерала Андрія Власова, якого їм удалося перетягти на свій бік. Нічого Вехтер не робив на свою руку, самостійно, а на все просив згоди свого зверхника Гайнріха Гімmlера. Навіть заклик до молоді Галичини голоситися до Дивізії післав до Гімmlера на затвердження.

Інша справа, хоч безпосередньо не стосується української дивізії, але варта уваги з огляду на свою аналогічність відносно німецької політики щодо чужоземних з'єднань і трактування їх західними альянтами після закінчення війни. Це Російська Визвольна Армія (Русская Освободительная Армия — РОА) ніби під командою генерала Андрія Власова. Генерал Власов мав свій штаб, який вів пропаганду серед військовополонених Червоної Армії, щоб вони голосилися до РОА, та закликав червоноармійців перебігати на німецький бік. Однак він не мав контролю над відділами РОА, які, звичайно в силі батальйону, були прикріплені до німецьких вермахтівських дивізій. Спочатку вони виконували допоміжну службу, а згодом їх кидано в бої. Коли ці дивізії перекидувано на Західний фронт, підрозділи РОА звичайно при першій нагоді переходили на бік альянтів, не відаючи, що їх після закінчення війни силоміць репатріюють на «родіну». Гімmlер навіть не хотів, щоб йому про «унтерменша» Власова згадували, однак при кінці війни «юберменш» Гімmlер прийняв Власова на авдієнції та дозволив йому формування двох дивізій у складі «Зброї СС». Одна з них була сформована й навіть вступила в бої... проти німецьких СС, допомагаючи 1945 року у Празі чехам в їхньому повстанні проти німців.

Чому про одну українську дивізію так багато писалося й говорилося, а про власовців, яких начислювали до одного мільйона, не говорилося в СРСР, наче їх не було (так само, як узагалі не існували російські буржуазні націоналісти), не важко додуматися. Це не було в інтересі большевицької російської імперії.

Повернімося до Дивізії.

Коли Вехтер звернувся до Кубійовича, щоб УЦК підтримав творення цієї дивізії та провів вербувальну акцію, бо від цього залежало, чи буде доволі добровольців, УЦК став перед дилемою: підтримати творення такого з'єднання чи ні?

Дискусії проводилися головню серед ветеранів визвольних змагань, згуртованих у комбатантській організації «Молода громада». Вони були в загальному «за». Великим ентузіастом був сотник Дмитро Паліїв, колишній ад'ютант генерала Мирона Тарнавського, начального вождя УГА, відомий політик. Він вірив, що тільки добре вишколена військова одиниця зможе відіграти вирішальну роллю в боротьбі за державну незалежність. Таке переконання він виніс із служби в Легіоні Українських Січових Стрільців та в Українській Галицькій Армії.

Іншим аргументом було те, що німці, коли опиняться без підтримки з української сторони, таки в той чи інший спосіб дивізію створять. Тоді українська сторона не матиме жодного впливу чи контакту з вояками такої дивізії.

Кубійович провів наради з обома ОУН. Організація Українських Націоналістів під проводом полковника Андрія Мельника (ОУНм) через полковника Романа Сушка заявила, що офіційно не братиме участі у складі Військової Управи, але не виступатиме проти зголошення до дивізії. Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУНб) офіційно виступила проти концепції творення дивізії у статті під назвою «Довкруги стрілецької дивізії Галичина», поміщеній у Бюлетені Крайового Проводу Організації Українських Націоналістів Самостійників, ч. II, 1943. Однак одноставної протидивізійної акції не було. Доктор Любомир Макарушка звітував на останньому засіданні Військової Управи 22 серпня 1947 року, що відбув дві розмови з Романом Шухевичем у присутності доктора Гежі як свідка в червні 1943 року. «Шухевич побоювався, що дивізія в модерній війні може мати занадто великі втрати. Заявив від ОУН, що вони цієї справи не будуть піддержувати, але й не будуть перешкоджати». Докладніше про це пише професор Лев Шанковський у своїй статті «УПА й Дивізія».

Може, найбільш вирішальний голос забрав митрополит Шептицький, який сказав Кубійовичеві: «Майже немає ціни, яку не треба б дати за створення української армії».

Варто підкреслити, що польське підпілля було проти творення української дивізії, бо побоювалося, що від неї може бути загроза для воюючої Польщі. Воно постановило за всяку ціну не допустити до творення дивізії й навіть подало поради, як діяти проти неї серед німців та як вести пропаганду серед українців (наприклад, говорити німцям, що українці недисципліновані, зрадливі... серед більшовиків вказувати на запроданість українців, і тому вимагати проти українців відповідних заходів від тих, що воюються проти гітлеризму... серед нейтральних українців ширити вісті про німецькі грабежі, побої; що дивізію, вживатимуть до робіт в Німеччині і т.ін.). Проти дивізії були навіть деякі німецькі кола з Краківського дистрикту. Гестапо в Перемишлі навіть радило покликаним добровольцям не йти до дивізії, а вони, гестапо, мовляв, не будуть за ними шукати, – так було записано в одному протоколі ВУ. Більшовики були тим паче проти, і так українські націоналісти, поляки, деякі німці й большевики були спільно проти творення дивізії, очевидно, з різних причин і мотивів.

У переговорах із Вехтером Кубійович побачив, що той не мав великих повноважень і багато поступок щодо української справи не міг дати. Гітлер був проти втягування інших народів до боротьби, слушно вважаючи, що вони не будуть гинути за німецькі інтереси. Але дійсність на фронтах була критична й німцям бракувало в першу міру людських сил. Тому вони поза плечима Гітлера допомагали самі собі. Наприклад, вермахт відразу на Східньому фронті почав набирати т.зв. Hilfswillige – «помічників», для яких створив окрему команду – Генерала для східніх військ, з окремими бойовими нагородами й т.ін. Коли Гітлер довідався, що існує майже один мільйон цього чужого війська, наказав негайно їх розпустити. Та це було легше сказати, як зробити. Куди їх мали розпустити? Хто на їхньому місці виконував би службу? І тоді Гітлер, рад-не-рад, мусив погодитися на їхнє «тимчасове» існування.

На що Вехтер, тобто німецька сторона, погодився й обіцянки дотримав було: духовна опіка українськими греко-католицькими

священиками в дивізії (на православних не погодився Гіммлер) та звільнення деяких політичних в'язнів, у першу міру офіцерів легіонів «Нахтігаль» і «Роллянд», які відбували службу як щуцманшафт-батальйон на Білорусі. Вони відмовилися підписати новий контракт, й цей батальйон було розв'язано, а більшість офіцерів арештовано. Їх звільнили з тюрми, коли вони зголосилися до дивізії. Теж погодилися на те, що дивізія буде вжита тільки на Східньому фронті у боротьбі з большевизмом.

У таких обставинах і атмосфері формувалася дивізія, коли німецькі збройні сили були у постійному, хоч і повільному відступі на Східньому фронті. Творення дивізії не було чимось унікальним, а слідувало уже шляхом за іншими.

Яку роллю повинна була відіграти й яку форму співпраці прибрати українська сторона, тобто УЦК – єдина українська, визнана німецькою владою, організація в генерал-губернаторстві, до якого включено Східню Галичину як дистрикт Галичина?

Для організаційної праці створено на зразок Бойової Управи при формуванні УСС у першій світовій війні т.зв. Військову Управу. Членами її стали військові ветерани, в більшості колишні офіцери УГА. Найбільший ентузіаст творення регулярних військових частин Дмитро Паліїв відмовився увійти у склад ВУ, а зголосився до активної служби в дивізії. Він мав великий вплив на Кубійовича й згодом у дивізії на командира Фріца Фрайтага, – виконуючи в дивізійному штабі функцію референта старшинських українських кадрів. Кубійович, самозрозуміло, плянував очолити ВУ. Усіх членів ВУ затвердив Вехтер. При цьому зробив першу «несподіванку»: навіть не повідомляючи Кубійовича, на голову назначив полковника Бізанца. Почесним головою став генерал Віктор Курманович, що жив від 1922 року у Відні.

Хто були члени ВУ?

Голова – полк. Альфред Бізанц.

Начальник канцелярії – сотн. Осип Навроцький .

Відділ допомоги родинам – інж. Андрій Палій.

Відділ душпастирства – о. д-р Василь Лаба.

Відділ пропаганди - мгр. Михайло Кушинір.

Відділ здоров'я – д-р Володимир Білозор.

Відділ доповнень – організація і вербування – інж. Михайло Хронов'ят.

Правний відділ – д-р Іван Рудницький.

Перший заступник начальника канцелярії – інж. Євген Пиндус.

Освітній відділ і другий заступник начальника канцелярії – мгр. Степан Волинець.

Відділ старшин, згодом зв'язок з дивізією – д-р Любомир Макарушка.

Військово-історичний відділ, переназаний згодом на історично-архівний відділ, – інж. Юрій Крохмалюк.

Відділ молоді – мгр. Зенон Зелений.

Усі члени ВУ були військовиками і, крім наймолодшого – Юрія Крохмалюка, брали участь у воєнних діях нашої визвольної боротьби. Навроцький, Білозор, Хронов'ят, Пиндус і Волинець зголосилися до Легіону Українських Січових Стрільців, інші вступили до Української Галицької Армії. Пиндус, Зелений і Крохмалюк відбули службу в польській армії, в якій закінчили старшинські школи, а Волинець був у школі червоних старшин у Києві.

Кращого добору на обсади постів у Військовій Управі не можна було сподіватися в тих непевних часах, коли важко було знайти людей, які хотіли б узяти на себе більшу відповідальність. Усі члени ВУ, як і уповноважені на округи та повіти – в більшості колишні старшини УГА, – вірили, що треба збудувати українську регулярну збройну силу, беручи приклад з Легіону Українських Січових Стрільців з Першої світової війни. Вони надіялися, що повториться ситуація і тоді дивізія стане зав'язком української армії.

Проте вже від самого початку діяльності ВУ ясно було, що ситуація не та сама: німецький райх – це не була багатонаціональна австрійська імперія; німецький уряд, німецька націонал-соціалістична партія Гітлера, включно з системою СС і поліції райхсфюрера Гіммлера, мали на меті не тільки виграти війну, а й знищити цілі раси й народи, а решту собі підкорити. Тому якості громадського діяча й вартості політика мирних передвоєнних часів губилися у темних закамарках жорстоких і безоглядних німецьких фюрерів, які не вагалися переступити

поріг кримінальної злочинності для своєї користи. У таких жорстоких обставинах чесні члени Військової Управи не мали можливостей задовільно виконувати на них покладені й сподівані завдання.

Як уже згадано, більшість членів управи було «відряджено» до неї, і лише троє з них – Навроцький, Пиндус і Волинець – постійно працювали в канцелярії ВУ. Але платню з бюджету Військової Управи отримували тільки Навроцький. Інші члени мали свої посади чи заняття і не могли присвячувати справам ВУ весь свій час.

Усі вони були громадськими й політичними діячами, керівними членами комбатантської організації «Молода громада», яка мала великий вплив на виховання української молоді в Галичині, особливо через журнал «Червона калина», директором якого був О. Навроцький.

За фахом серед членів управи найбільше було інженерів – Є. Пиндус закінчив політехніку в Данцігу (Гданськ), а Ю. Крохмалюк – у Відні; інженери-агрономи А. Палій і М. Хронов'ят закінчили студії у Празі в Чехословаччині; лікар – д-р В. Білосор; педагог, гімназійний учитель – З. Зелений; доктор економічних наук – Л. Макарушка; адвокат – д-р Ів. Рудницький; редактор-політик – Ст. Волинець; мистець-письменник – М. Кушнір; директор – О. Навроцький; професор Богословської академії у Львові – о. д-р В. Лаба.

Якщо дивитися з «політичної точки зору», тоді не можна не згадати сотника Дмитра Паліва, дуже кольоритну постать в українському політичному житті в Галичині. Він був людиною, яка не боялася «сказати правду в очі», яка інтенсивно пропагувала те, у що сама вірила. Ставши основником політичної партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), від якого були вибрали його послом до польського Сейму, він не погодився з дальшою політикою своєї партії і заклав свою нову націоналістичну організацію – Фронт національної єдності. Палів був палким прихильником регулярної збройної сили і противником партизанщини. Він мав вплив не тільки на своїх співпрацівників, а й на самого Кубійовича, який уважав Паліва за «свого неофіційного радника у військових справах». Тож не дивно, що аж п'ятеро

членів ВУ були колишніми членами ФНС: Андрій Палій, Михайло Хронов'ят, Юрій Крохмалюк, Михайло Кушнір і Степан Волинець. До політичних діячів належав і д-р Любомир Макарушка, який був членом президії УНДО та послом до польського Сейму. Послом був обраний і Ст. Волинець – від партії Сельроб – правіці.

Обидві ОУН – під проводом полковника Андрія Мельника і Степана Бандери – не послали своїх представників до ВУ зі своїх причин: ОУН Ст. Бандери організувала УПА і була негативно наставлена до дивізії, а ОУН полковника Мельника стояла, можна сказати, на «неутральній позиції». Проте Осип Навроцький і Зенон Зелений були членами УВО, а д-р Іван Рудницький активно співпрацював з УВО та ОУН.

Фірма «Маслосоюз», до розвитку якої за польських часів дуже спричинився Андрій Палій, з приходом німців до Львова почала виробляти свою продукцію під старою маркою. Членами Військової Управи стали два директори – А. Палій і М. Хронов'ят та лікар – д-р Володимир Білосор, котрий почав працювати в «Маслосоюзі» від 1942 року.

ВУ мала своїх уповноважених у дистрикті Галичина: окружних – 17, повітових – 33. Мала своє представництво і у Варшаві – Михайла Поготовка, полковника Армії УНР, якого польська боївка знищила. Згодом було зорганізовано ще Жіночу секцію.

ВУ діяла на основі статуту, її діяльність була цілком підпорядкована Вехтерові, і без його відома нічого не могло статися. Про це дбав, очевидно, Бізанц. Однак відбувалися «подвійні» наради. Офіційні – в присутності Бізанца й німецьких членів та «приватні», без їхньої присутності. Протоколи з нарад списував Михайло Островерха, який згодом став редактором тижневика ВУ «До перемоги». Він також вів неофіційну «Хроніку», про яку згадував інший член ВУ Юрій Крохмалюк: «Коли Бізанц один раз побачив, що пише Островерха, то йому сказав: "Бійся Боже, та якби тебе на тому зловило гестапо, то розстріляло б!"» Цей щоденник є чи був в архівах Харкова. У ньому Островерха списував усякі поголоски й події про підпільну діяльність чи про те, про що голосно не дозволялося говорити.

Найуспішнішою акцією ВУ слід уважати вербування добровольців. За один місяць зголосилося 80 тисяч. На жаль, вербункова діяльність проводилася як конкуренція до «лісу», тобто до УПА, що в той час розбудовувалася в Галичині. Часами ця конкуренція виходила на грань ворожнечі – зовсім непотрібної. З одного боку, ВУ вважала, що УПА забере молодь, а з другого – що дивізійники при зустрічі з упівцями на рідних землях перейдуть масово до УПА. Згодом виявилось, що ці побоювання не мали підстави. УПА не могла абсорбувати такої великої кількості вояків. Де вояки дивізії зустрічалися з «лісом», там була між ними повна співпраця. Прикладом можуть послужити 4-й та 5-й полки, які вишколювала німецька порядкова поліція (Ordnungspolizei) і котрих перед включенням до дивізії просто з вишкольного табору було послано проти більшовицьких партизанів. Вояки 5-го полку, що опинився в околиці Грубешова й Холма, масово передавали упівцям зброю, ліки й амуніцію, в деяких підрозділах німецькі командири зовсім втратили контроль, і врешті німці їх роззброїли й послали до дивізії. У лютому 1944 року введено у протипартизанські дії в районі Золочева, Радехова й Збаража 4-й полк. Поодинокі курені відвідали члени ВУ й подали у звітах, що населення дуже радо вітало своїх вояків, а з «лісом» не було жодних непорозумінь. Були навіть бажання голоситися до дивізії. «Наші СС-и є в контакті з “лісом”; “ліс” вдоволений, що в Галичину прийшли СС, і “ліс” за тим, щоб наші СС-и трималися в дисципліні. Вирінає таке — чи спитати “ліс”: якби була амнесія, чи пішли б вони тоді до Дивізії?» – звітував Хронов'ят на засіданні ВУ 7 березня 1944 року після поїздки до Бродів.

Перед боями і під час битви під Бродами була теж повна співпраця з УПА. Про це пише у своїх споминах майор Гайке. Після битви багато дивізійників скріпили лави УПА. Обчислюють, що понад три тисячі перейшло до УПА, як було подано під час конференції, присвяченої 50-літтю постанови УПА в Києві 1992 року. Не можна в цій цифрі сумніватися, бо голова станиці в Івано-Франківську Володимир Малкош подає, що на 196 членів його станиці 33 були в УПА. Це тільки ті, що вижили до наших днів.

Вербувальну акцію було проведено в піднесеному й ентузіяз-

тичному тоні, особливо на провінції. Завжди наголошувалося на аналогії дивізії до УСС з першої світової війни, підкреслювалося, що не можна прогайнувати нової нагоди, створити свою армію та здобути державу. Ніхто не писав і не говорив, що це таке СС чи «Зброя СС». Перші – очевидно, для прикладу й пропаганди – зголосилися всі члени ВУ і УЦК з Кубійовичем на чолі. Ніхто не пояснив, чому дивізію названо «Галичина», «галицька», а не «українська». Ніхто не знав, де дивізію буде сформовано і як вона виглядатиме. На головну конференцію німецьких чинників, присвячену творенню дивізії, не було запрошено жодного українця.

Щоправда, зголосилося 80 тисяч, до асентерунку признано 53 тисячі, а до асентерунку станула половина зголошених – 42 тисячі. З них було асентеровано 27 тисяч. Багато відкинуто через зріст, бо спочатку приймали тільки ростом 165 см і вищих. Це обмеження згодом змінено й приймано менших, бо виявилось, що серед українців великий відсоток малого й середнього зросту. Покликано 19 тисяч, але 30 відсотків з них не з'явилося. Із тих 13 тисяч, що з'явилися, 1 500 були фізично нездатні до військової служби, й їх звільнено. З усіх зголошених відносно мало реклямовано – тільки 1 400, хоч довкола реклямацій роблено багато шуму.

Після першої хвилі зголошення до дивізії змаліли. ВУ навіть обговорювала проголошення мобілізації, бо турбувалася за повнення. Коли зблизився до Галичини фронт, зголошення збільшилися, бо перед молодими мужчинами постало питання: йти до «лісу», бути змобілізованим до Червоної Армії чи голоситися до дивізії? Окрім цього, німецькі частини, що стояли в Галичині, проводили свої «дикі набори». Вони теж набирали до РОА.

Лікарські оглядини, покликування й відсилення транспортів виконувала німецька установа – т.зв. SS-Ergenzugsamt, підстанція Львів.

Під час вишколу ВУ втримувала зв'язок з вояками. З цієї метою вона видавала тижневик «До перемоги». У газеті було багато цінного виховного матеріалу про українські історичні постаті, полководців, мислителів, командирів визвольних змагань й, очевидно, появлялися репортажі наших воєнних

звітодавців Ст. Конрада, О. Лисяка, М. Левицького, М. Луцького тощо. Газета, 4–8 сторінок, накладом 6–8 тисяч, була популярна серед народу, і її нелегально розпродувано, навіть перепачкувано за Збруч. Німці забороняли поширювати часопис серед населення. ВУ заплянувала видавати його для добровольців дивізії та їхніх родин, але німці заборонили продавати газету родинам добровольців. До вояків у дивізії вона чомусь доходила рідко.

Тижневик виходив від Різдва 1944-го до Різдва 1945 року. Згодом при штабі дивізії вийшло 15 чисел нової газетки «До бою».

Німці тримали сувору цензуру, й кожна стаття мусила бути затверджена цензором. Як далеко ця цензура йшла, може посвідчити той факт, що проповідь о. Лаби, члена ВУ, в катедрі св. Юра в день проголошення творення дивізії німці записали на плівку, переклали її й послали до Гімmlера. Хоч у ній не було нічого «протинімецького», все-таки деякі звороти шефові головного правління СС Бергерів не сподобалися, й він покликав до себе о. Лабу, щоб «дати йому лекцію», чи, як Бергер хвалився Гімmlерові, «вирвати зуба».

Члени ВУ відвідували вишкільні табори, особливо у Франції. У Гайделягері й Нойгаммері виступали артисти «Веселого Львова». У червні 1944 року до Нойгаммера приїхала велика група представників громадськості, батьків дивізійників, членів УЦК й ВУ на чолі з Кубійовичем. Були відвідини членами ВУ й на Словаччині. Однак командир дивізії генерал Фрайтаг недовірко ставився до ВУ й навіть у Гайделягері наказав поштовому урядові у Дембіці не допускати телефонного зв'язку ВУ із сотником Паліївим, котрий був неофіційним зв'язковим з ВУ.

Найбільша проблема була із старшинськими кадрами. Українців-офіцерів, вишкolenих у модерному веденні війни, майже не було. Військова Управа не могла скласти списку навіть 50 додаткових офіцерів, яких домагався Фрайтаг під час відвідин ВУ у Львові в листопаді 1943 року, бо з першого перевишколу не вистачало на обсадження всіх командних постів, хоч полки перед битвою під Бродами мали тільки по два, замість трьох, батальйони. Тому, почасти на домагання ВУ, почасти завдяки

переконаванням Фрайтага Паліївим, до офіцерських шкіл вислано молодих вояків, які не мали фронтової служби. А такої вимагалось від усіх німецьких кандидатів на старшин.

Лікарям і ветеринарам доводилося просто висилати покликання, бо їх мало голосилося. До того, деяким українським лікарям не давано офіцерського ступеня, що їм належав, і вони мали тільки підофіцерські ранги.

ВУ провела одномісячний курс для українських медсестер у Криницьі. 30 дівчат його успішно закінчили, однак коли прибули до дивізії на Словаччину, їх не прийняли, бо дивізійний шпиталь уже мав повний штат німецьких медсестер і помічників із шпиталю, евакуюваного з Києва. Жінок як санітарів у німецькій армії не дозволялося посилати на фронт, хоч таку пропозицію ВУ обговорювала.

Заходами Жіночої секції у 1944 році для всіх дивізійників вислано різдвяні подарунки – пачки з харчами, цигарками й іншими речами. Влаштовано також великий радієвий концерт вибраних пісень 15 вересня 1943 року. 21 вересня його передало львівське радіо. До вибору було 78 пісень, а на концерті вибрано ті, на які зібрано найбільше грошей. Усю зібрану суму мали вручити ВУ в день концерту. Говорено, що зібрано 3 мільйони злотих, потім повідомлено, що зібрано 1,8 мільйона, але й їх забрав німецький уряд.

Найбільше труднощів мала ВУ з допомогою родинам добровольців. Хоч обіцяно, що вояків дивізії трактуватимуть так само, як німецьких вояків, однак на практиці цього не було. Відразу почалися клопоти: хто з сім'ї кваліфікувався на допомогу, всі чи тільки потребуючі, хто саме вважався потребуючим? Було багато побажань і нарікань. Розподіл допомоги у краю не функціонував, а правління Краківського дистрикту спочатку взагалі не хотіло про жодну допомогу слухати. У Львові й Станіславі «Маслосоюз» доручив своїм крамницям видавати певну допомогу. ВУ закупила товар широкого вжитку – шкіру й мануфактуру, гребені й т.ін.

Коли зблизився Східний фронт, ВУ зайнялася евакуацією своїх членів, уповноважених та їхніх родин, як і родин добровольців. Евакуювано ВУ спільно з УЦК спочатку до Криницьі, згодом до Кракова, а звідти до Любена на Сілезії.

Поза межами України ВУ продовжувала свою діяльність у трьох станицях – Берліні, Відні й Любені, де діяла спільно з УЦК. Вони приймали зголошення до дивізії, дбали про квартири й працю для родин вояків, надавали першу допомогу грішми й служили порадами. Багато зробити не могли, бо не мали доволі персоналу. Одне було вигідно, що всі ці втікачі підпадали під німецькі закони, й у цьому колишня примхлива окупаційна адміністрація Галичини не мала голосу.

Паралельно до діяльності ВУ дивізія теж займалася вербувальною та допоговою акціями. Вербункові комісії, що складалися з кількох офіцерів чи підофіцерів, роз'їжджали по таборах полонених і вербували до дивізії. Створено було також малий відділ суспільної опіки при німецькій службі, який перевіряв скарги, що надходили до дивізії, та допомагав родинам – наприклад, забирав їх із робочих таборів та підшукував для них відповідну працю. З українців працювали у цьому відділі адвокат із Підгайців Олекса Яворський, Стисловський та Попадинець.

У вишкільно-запасному полку дивізії створено кіш (Rekrutendepot), який приймав і реєстрував новобранців. У Чадці в Словаччині (січень 1945-го) кіш мав зареєстрованих 15 тисяч новобранців, а в Словенії осягнув 20 тисяч, незважаючи на те, що, як пише у своїх спогадах «З Перемишля до Ріміні» Володимир Гоцький, писар у коші, «добитись до нас охотникові належало вже до свого роду геройства, бо транспорти майже не існували, а небезпека чигала на всіх шляхах, факт, що ми реєструємо 20 тисяч новобранців, став подією великого значення».

Німецька влада на власну руку створила теж відділи українських юнаків протиповітряної оборони. Відозву й афіші підписав голова ВУ Бізанц, а без їхньої згоди дописали ще прізвища Навроцького, начальника канцелярії ВУ, й Зеленого. Після служби юнаки мали поповнювати лави дивізії, але цього годі було дотримуватися в кінцевій стадії війни. На 31 березня 1945 року у картотеці було зареєстровано 6 547 юнаків та 1 121 юначку. Для порівняння: угорців було 50 000, латишів – 7 000, росіян – 14 000, служили й французи, італійці, навіть цигани – усіх 100 000.

Після закінчення війни всі члени ВУ опинилися на Заході. Тільки Бізанца й Курмановича арештували большевики у Відні. Бізанц поїхав в окуповану зону шукати своєї дружини, а Курманович не хотів утікати від большевиків. Курманович помер в Одесі 1945 року. Бізанца мали б засудити – на кару смерті в Польщі. Чому судили його, як Еріха Коха, в Польщі? Чому його не суджено, як інших нацистських функціонерів, за злочини проти людства на Нюрнберзькому трибуналі? Чи навіть у Києві? Кох на території Польщі зовсім не діяв під час війни.

На еміграції ВУ відбула два ліквідаційні засідання в Мюнхені під головуванням генерала Павла Шандрука. Останнє засідання відбулося 22 серпня 1947 року.

У резолюціях, які запропонував інж. Палій, було:

1. Висвітлити остаточно, де слід серед чужого, а в першу чергу серед свого громадянства, справу дивізії.
2. Заопікуватися сердечно родинами добровольців дивізії, як доказ того, що українське громадянство ставиться до них з вдячністю.
3. Дати моральну і правну піддержку полоненим і інвалідам дивізії як моральне признание за складену жертву.
4. Не допустити до того, щоб наші учасники останніх визвольних змагань були усамітненими та забутими від власних кругів, бо з того може зробитися моральний удар для нації на майбутнє.

Ці резолюції далі актуальні сьогодні в Українській державі, незалежність котрої завжди була метою вояків дивізії.

БІЙ ПІД БРОДАМИ

Транспортування Першої Української Дивізії почалося 28 червня 1944 р. Переміщення мало відбутися з площі вправ Нойгаммер до Галичини, у район на схід від Львова. Транспорт відбувався в темпі «4», цебто щодня навантажувалися і відходили 4 транспорти. «Ф.П.», тобто персонал, що мав від'їхати найшвидше, залишив Нойгаммер 25 червня. Шеф генерального штабу Дивізії (Ia), як керівник цього персоналу, залишив площу вправ в дивізійному літаку «Шторх» 26 червня 1944. Двадцять хвилин після вистартування його літака надійшов до Нойгаммера відпис телеграми Головної Арміїської Квартири до Арміїської Групи «Північна Україна», згідно з яким Дивізія не мала б бути введена в дію, як було проєктовано, в околиці Станиславова, але в другій лінії передбачуваного пункту тяжіння Арміїської Групи «Північна Україна». Червона армія концентрувала в цей час сильні з'єднання в районі загально на схід від Львова, так що треба було рахуватися з советським наступом з початком липня 1944 в районі Львова і на захід від нього.

* Майор В.-Д.Гайке, старшина ген. штабу «Вермахту» був начальником штабу УД. Стаття «Бій під Бродами» в цьому збірнику є частиною його праці в німецькій мові про УД «Вони хотіли волі...» і в українській мові «Українська Дивізія «Галичина». Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Том 188, накладом Братства кол. Вояків 1-ї Української Дивізії УНА, 1970.

Таким чином, пропали всі плянування і наміри щодо Дивізії. Всі численні звідомлення, рапорти і подорожі виявилися даремними. Це було справді гірке розчарування для всіх, хто брав участь в цій справі. Тепер Дивізія йшла на центральний відтинок фронту, при тому було тільки питання часу, коли її частини мали б увійти в бойові дії чи навіть у центральний пункт подій на фронті. Для шефа штабу найпильнішою справою було тепер дістатися до арміїської групи, щоб дізнатися про становище і одержати нові накази. Після посадки й ночівлі в Кракові, він прибув 27-го липня до Львова; увійшов в контакт з губернатором д-ром Вехтером, повідомив його про зміну становища і негайно відлетів до Арміїської Групи. Там теж жалкували з приводу наказу Головного Командування. Спроби Арміїської Групи завернути наказ не вдалися. Дивізію підпорядковано тепер XIII арміїському корпусові (4-та танкова армія). Завданням Дивізії було збудувати в районі Бродів (біля 100 км від Львова) другу лінію становищ і зайняти їх. Побіжно вона мала вдосконалювати вишкіл, скільки дозволить розбудова становищ. Арміїська Група розраховувала, що Дивізія залишиться ще два-три тижні для будови становищ і доповнення вишколу, доки червона армія рушить до очікуваного наступу. Арміїська Група ще не мала ніякого вартого уваги запасу, так що Дивізія залежно від розвитку подій могла була швидко введена в дію, навіть якби Арміїська Група зовсім не хотіла цього робити передчасно. Але не зважаючи на це, не було передбачене ніяке пересування Дивізії в інші відтинки корпусу чи армії.

Тим часом транспорти Дивізії спрямовуються на новий відтинок. Того самого дня шеф штабу відлітає до XIII арміїського корпусу, після телефонної розмови з ПАОК 4 і після заяви цієї останньої про непотрібність особистої явки. Того ж таки дня прибуває перший транспорт із «ФП», так що можна зразу ж почати роботу.

Командуючий генерал – піхотний генерал Гауффе, його шеф генерального штабу полковник фон Гаммерштайн. Для обох їх Дивізія щось цілком нове, і вони дивляться спочатку дещо скептично на її бойову вартість. Поза тим вони раді підкріп-

ленням, а зокрема, вітають факт розбудови другої лінії на відтинку їх корпусу. Генерал зорієнтовує щодо становища... Ворожа фронтова лінія тепер середньої сили і не являє ніякої безпосередньої небезпеки. Щоправда помічається порівняно з минулим часом дещо збільшена дія розвідчих і ударних груп. Повітряні сили противника почали останніми днями жваву діяльність, зокрема розвідчу.

Тому треба вивантажувати Дивізію під час темряви. Через власну розвідку і зізнання полонених стверджено, що у ворога починаються пересування військ, які дозволяють зауважити концентрацію, що починається на відтинку проти четвертої танкової армії.

Головному командуванню XIII армійського корпусу випадає завдання в складі четвертої танкової армії боронити відтинок фронту обабіч Бродів, включно з містом. Сил корпусу вистачає для цього завдання, якщо взаємовідношення сил не зміниться. Корпус має 4-5 піхотних дивізій, або дивізійних груп, з яких кожна, щоправда, має лише неповну або середню вартість. В корпусі бракує власних танків. В загальному, всіх танків армія має не більш як 50, число, не варте уваги. Крім цього, деякі лише з них мають пальне. Власне летунство не виявляє дотепер ніяких помітних дій, крім декількох розвідчих польотів, хоч є багато привабливих цілей у зв'язку з рухами ворожих військ. Командуючий генерал сподівається ворожого наступу, мабуть, протягом наступних 14 днів. У випадку ворожого наступу на Львів мусіла б ворожа армія неминуче зіткнутися із брідським наріжняком, бо ж Броди є в тому випадку важливим комунікаційним пунктом. Генерал не вірить при цьому у фронтову атаку на місто, але радше сподівається «кліщового маневру» із півдня і півночі. Крім цього, існує ще одна можливість, що большевики не атакуватимуть взагалі XIII армійського корпусу, але намагатимуться повалити «брідський наріжняк» за допомогою маневру, спрямованого з теренів на південь і північ від корпусу. Це була б найпоганіша можливість для Дивізії, яка довела б до замкнення її в котлі. Завданням для Дивізії було б утримати в кожному випадку терен коло Бродів. Таким чином постає завдання: дослідити точніше терен під її становища, збудувати їх посліпно

і зайняти. З цих становищ мала б Дивізія оборонятися проти ворожих бічних чи кліщових ударів, їх нейтралізувати або зломити ворожий прорив коло Бродів у власних становищах. Крім цього, існувала можливість при розірванні власної фронтової лінії атакою Дивізії залатати можливі прориви у власному фронті. Корпус не має, крім чисто місцевого запасу, ніяких інших запасних частин, і не можна розраховувати ні на які підкріплення.

Тимчасове життя Дивізії в другій лінії було корисне з огляду на можливість вишколювання. Цю можливість треба було використати, як довго дозволяв на це спокій на фронті. Скоро Дивізія дістала відтинок фронту довжиною в 36 км до обсадження й розбудови у тому місці, звідки було треба сподіватися наступу червоної армії на Львів. Поки що становища не були ще точно визначені, для всіх частин визначено лише загально збіркові місця. Всі транспорти надходять тим часом пляново і без пригод. Командир Дивізії приїжджає автом після розмов з губернатором у Львові.

Штаб Дивізії негайно по прибутті на місце передав поточні звідомлення четвертій танковій армії і XIII армійському корпусові про її властивості й бойову вартість. У передбаченні наступних подій особливо прохається, щоб з огляду на ненімецький склад частини не розпорошувати її, що траплялося з іншими дивізіями залежно від становища на фронті дуже часто. В цьому випадку йшлося про те, щоб ввести Дивізію в бій як цілість і під її дивізійним командуванням.

Після того, як штаб в загальному визначав становища, а поодинокі частини оглянули їх на місці, усі частини завзято беруться до розбудови становищ.

Воякам ця перша практична робота в обороні батьківщини дає багато радощів. Вони нарешті відітхнули після не дуже для них приємного, але конечно довгого й важкого вишколу. Три полки гренадирів будують становища головної бойової лінії один побіч одного. Батальйон «фюзилерів» будує свої становища близько фронту, частинно під ворожим обстрілом. Для здобуття бойового досвіду і фронтового вишколу постійно вводиться в дію частини тяжкої зброї, включно до артилерії. Вони підлягають

під час бойових дій фронтовим відділам «Вермахту». Цей наказаний XIII армійським корпусом вишкіл цілком виправдав себе. Зокрема батальйон піонерів має нагоду відзначитися при будові становищ, його робота задовільна. Частина постачання, згідно з своїм головним завданням, займають квартири в околиці Ожидова і розбудовують їх на оборонні пункти. Щоб при звичайті частини до воєнного стану, все постачання відбувається нічю.

Запасний курінь, розташований на схід від Ожидова, становить пляновий запас і будує свої становища. Хоча всі частини віддалені на 20 км від фронту, всюди звертається увага на бойову поведінку; так, напр., не дозволяється розміщуватися в населених пунктах, зате всі частини і штаби мусять розбудовувати свої приміщення поза селами – наказ, який опісля виправдав себе.

Для прохарчування частин, а ще більше з обережності перед очікуваним російським наступом, німецьке військо управління закуповує в селян рогату худобу, залишаючи для них тільки невеликий відсоток. За худобу платиться грішми або видається векселі. Для скуповування були вислані відповідні комісії від військово-адміністративних установ. Цивільне населення, боронячись перед такими примусовими заходами, звертаються зі скаргами до українських вояків, які дуже часто, часом навіть зі зброєю в руках, не дають комісіям виконувати їх завдання. В цьому випадку винне саме німецьке командування. Воно повинне було своєчасно повідомити про це зарядження штаб Дивізії. Найкращою розв'язкою було б однак передати виконання цього зарядження самій Дивізії, замість виключення її з цієї операції. В Дивізії був відповідний до того персонал. По втручанні Дивізії ця акція ведено далі з її допомогою, і тоді не було вже подібних випадків.

Застереження штабу Дивізії, що з близького контакту українських вояків з місцевим населенням могли б вийти деякі труднощі, виявилися необґрунтованими. Справді, досить багато вояків робило «відвідини додому», але пізніше це не повторялося. Затем було багато прохань на дозвіл коротких відвідин в близькі околиці, якщо можна було довести, що йдеться дійсно про відвідини своїх близьких, такі прохання були прихильно

полагоджувані. Але врешті з огляду на те, що Дивізія перебувала на фронті, треба було всі приватні бажання закинути.

Відповідно до розгортання сил ворога на відтинку XIII корпусу Дивізію переміщувано щораз більше на південь, так що врешті вона покидає два розбудовані полкові становища на лівому крилі і починає розбудовувати два нові на правому крилі. Отже, частини Дивізії розбудували в той час коло 50 км становищ, з яких пізніше можна було практично використати тільки частину.

Тим часом множаться ознаки здогаданого ворожого наступу на Львів, який міг би з повним натиском ударити на відтинки XIII корпусу. Розбудова другого становища поступає з натиском далі.

Ворожі становища поповнилися новими частинами. Ворожа артилерія помітно збільшила свою дію. Ворог здобув велику перевагу над нашими силами числом своїх фронтових частин. Вороже летунство щораз більше жваве, рух поза ворожими становищами триває. Наше летунство взагалі не появляється. Власних резервових частин, які могли б мати значення на відтинку корпусу і поза ним, немає. Ознаки, що ворожі частини почнуть незабаром наступ у напрямі на Львів, збільшуються. Здається, що головна сила ворога концентрується проти правого крила XIII корпусу чи проти правого сусіднього корпусу. Штаб Дивізії і всі частини перевіряють постійно можливості дії, особливо можливості протинаступів на відтинку фронту «Вермахту». Скільки можна, командири частин розглядають практичні можливості дій відповідно до невеликих завдань.

Четверта танкова армія встановила в цей час такі ворожі сили: 1 гвардійська танкова армія, 3 і 4 гвардійські танкові армії, 1 самостійний танковий корпус, 6, 7 і 8 кавалерійські дивізії. До цього ще розташовані на фронті стрілецькі дивізії. Згадані три кавалерійські дивізії стояли разом з іншими в околиці Бродів. Ці дані однак не можна вважати повними.

Кількість і нумерація поодиноких російських стрілецьких дивізій не були відомі. У центрі дій проти кожної нашої дивізії стояло коло двох ворожих, без запасу. Коли йдеться про запас, на кожен нашу дивізію припадала одна ворожа. Щоправда,

кількісно одна російська дивізія мала лише 8-10 тисяч людей, але бойовим станом, мабуть, дорівнювала німецькій дивізії.

Із свого боку четверта танкова армія мала в цей час такі сили: III танковий корпус з трьома піхотними дивізіями, поміж ними 100 стрілецька (jäger) дивізія і 249 піхотна дивізія; XIII армійський корпус, який включав 300 піхотну дивізію, 291 піхотну дивізію, 202 дивізію, Першу Українську Дивізію, 361 піхотну дивізію і залогу Бродів; VI танковий корпус з чотирма піхотними дивізіями, поміж ними 214 і 26 піхотних дивізії; XXIV армійський корпус з трьома піхотними дивізіями.

З власних резервів були до послуг: II СС танковий корпус, який саме відходив на захід із сходу і півночі від Львова, 20 дивізія танкових гренадирів в околиці Жовкви і на схід від неї, 8 танкова дивізія, новосформована на схід від Львова; 3, 5, 6 танкові дивізії на південь від Ковеля, які однак перед самим початком російського наступу були, не зважаючи на протести штабу армії, перекинуті до Угорщини. Армія мала в своєму розпорядженні від 40 до 50 танків. З цього видно, що 4 танкова армія була «танковою» лише з назви, але в дійсності майже не мала танків, і в її розпорядженні були лише піхотні дивізії. Такі сили в загальному стояли з обох боків на відтинку, якого південний кордон лежав 60 км на південь від Тернополя, над Серетом, а північний на північ від Ковеля, над Прип'яттю.

ПЕРЕГЛЯД СИЛ

Німецький фронт:	Советський фронт:
4-та танкова армія = 3 піх. див.	1-ша гвард. танкова армія
III танк. корпус = 5,5 піх. див.	3-тя гвард. танкова армія
XIII а. к. = 4 піх. див.	4-та гвард. танкова армія
VI танк. корпус = 3 піх. див.	I самостійний танк. корпус
XXIV а. к. = 15,5 піх. див.	6, 7, 8 кав. див. і прибл. 20 стріл. див.
Запас:	Запас:
20-та танк. гренад. див.	прибл. 10 дивізії
8-ма танк. гренад. див.	самостійні частини
Сума:	Сума:
2 танк. корп. («танкові» лише за назвою)	3 танк. армії, кожна по 3 танк. корп.
2 піх. корпуси із разом 15,5 див.	1 сам. танк. корпус і 3 танк. див.
2 запасними див.	прибл. 20 стріл. див., 10 запасних див.
Танків прибл. 40-50	1800 танків
Летунства майже не було	Летунство в необмеженій кількості

У середині липня з нечуваною силою розгортається російський наступ на сподіваному відтинку. Червона армія здобуває одночасно два вирішальні оперативні пробої в своєму наступі на Львів і на захід від нього. Один із них добуто на шляху Тернопіль-Львів, отже, майже в самій середині III танкового корпусу, другий на північний-захід від Бродів, на місці зустрічі XIII танкового корпусу і VI танкового корпусу. Обидва ворожі удари не можна спинити, тому що просто бракує сил, особливо бракує танків і літаків. Через місця прориву розливаються маси ворожих танків, особливо типу «Т 34», успішно підтримуваних бойовими літаками і винищувачами.

Керівництву фронту ніяк не можна закинути якої-небудь легковажності в оцінці становища або помилки. Штаби поодиноких відділів, командування частин і вище командування виразно з'ясували сили ворога і звертали не раз увагу на можливість ворожого наступу. Годі отже припускати, щоб генеральний штаб головного командування передавав далі вгору якийсь інший образ становища. Однак найвищі чинники нехтували ці перестороги і відкидали їх як боязливі. З цієї ж причини, волею «найбільшого полководця всіх часів» і цей відтинок східного фронту віддано напризволяще.

З безприкладною швидкістю посуваються вперед танкові ворожі клини і замикають XIII армійський корпус, ще заки взагалі власні оперативні резерви зуміли розгорнутися до бою і рятувати долю корпусу.

До того ще ворогові сприяли обставини. Ворожий північний танковий клин зачепив тільки ліве крило XIII корпусу, вдаряючи всією силою на праве крило лівого сусіда. В лівокриловій дивізії XIII корпусу з початком большевицького наступу командир і Іа* наїхали на міну. Серед частини зчинилась паніка, що довела до дводенної кризи Дивізії. Через це був улегшений большевицький прорив, а чоло ворожих танків несподівано швидко досягло Бузька, де замкнено перстень навколо XIII корпусу. Поголоска про те, що командуючий генерал корпусу ліворуч від XIII корпусу перейшов до ворога й тим допоміг в оточенні XIII корпусу, позбавлені всяких підстав. Ані ген. Госбах,

* Шеф штабу.

що пізніше командував дивізією на західньому фронті, ані його наступник ген. Блюк, що пізніше загинув у боях коло Радома, не перейшли до ворога. Остаточна причина, чому XIII корпус потрапив у таке важке становище, лежить в обставині, що головнокомандувач німецьких збройних сил не хотів слухати своїх військових дорадників, які не раз пропонували залишити Броди й перенести головну бойову лінію на пануючі над тим простором височини Підгірці-Бузьк. Пропозицій з боку армії й армійської групи не бракувало.

Таким чином XIII корпус з його дивізіями, серед них Перша Українська Дивізія, за кілька днів були оточені. Годі було змінити що-небудь в ході подій, бо оперативні події розгорталися майже виключно поза межами дій корпусу. Про південний танковий клин довідалися у дивізії щойно тоді, коли оточення було вже довершеним фактом. Теж щойно тоді стало зрозумілим значення й вплив на ситуацію північного ударного клина – з такою швидкістю йшли події.

Большевицьке командування не мало наміру залишити Броди і XIII корпус його власній долі за фронтом. XIII корпус в'язав великі сили ворога. Ці сили були конечно потрібні большевицькому командуванню для посилення наступу на Львів. З тієї причини перед XIII корпусом постало завдання завзято боронитися, щоб унеможливити швидке звільнення ворожих сил. Тим самим німецькі протизаходи могли б дістати далекосяжну підтримку, й єдино ці заходи були в силі принести рятунок цілому фронтовому відтинку й XIII корпусові.

Так, з початком російських операцій у львівському просторі починається одночасно й затяжна оборонна битва XIII корпусу, битва, що мала тактичне значення і що закінчилася врешті повними посвяти боями в котлі – практично розбиттям всіх частин корпусу. При надзвичайно сильному введеному в дію воєнного матеріялу, головно танків, слідує, одночасно з ворожими операціями проти Львова, ворожий наступ переважаючими силами з району на південь від Підкаменя проти схід нього відтинку XIII корпусу. В районі корпусу постає враження, що цей наступ стоїть в прямому відношенні до саме накресленого північного крила наступу і що обидва клини

наступу мають завданням оточити кліщовим маневром опірний пункт Броди і знищити його. Щойно згодом стало ясным, що вороже командування керувалося двома намірами, які справді загально були пов'язані, одначе мали різні цілі. З одного боку, широко закроєна операція, що майже не цікавилася Бродами і XIII корпусом, з другого боку, тактичний наступ, що своїм виключним завданням мав знищення корпусу.

Внаслідок згаданого наступу праве крило XIII корпусу відкривається і прогалиною впираються з подиву гідною швидкістю переважаючі сили ворога. Частини наших дивізіїв відступають. Перша Українська Дивізія становить єдиний великий резерв корпусу.

Тепер сталося найнесприятливіше для Першої Української Дивізії, чого весь час боялися: саме, що вона буде введена в дію не як ціла одиниця, а полками, киненими в найбільш скрутне становище. З математичною точністю і послідовністю наступає все те, чого Дивізія всіма засобами старалася уникнути, задля чого висилали неоднократно звіти й перед чим в найбільш серйозній формі перестерігали. Цей закид не стосується XIII корпусу, що згідно з становищем інакше не міг діяти. Закид стосується тих, що від самого початку призначили Дивізію в цей район.

Першим кинуто 30-й полк із завданням наступом закрити фронтову прогалину, пробиту на правому крилі корпусу. Грунтовну й завчасну розвідку місцевості роблять начальник штабу і командир полку.

До вихідних становищ, що були на схід від Сасова, 30-й полк мав добрих 10 км підходу. Зовсім поволі посувається 30-й полк на заваленій частинами одної танкової дивізії підхідній дорозі. Становище стало критичним, коли погідного дня, єдина в прифронтовій смузі підхідна дорога опинилася під обстрілом бортової зброї і градом бомб російських бойових літаків.

Посування полку затримується, постають важкі втрати в людях, конях і бойовому матеріялі. Але швидко дорога знову очищується від постріляних коней і розбитих возів. Тим часом появляється, спершу поодинокі, а потім чимраз більшими групами, відступаюча німецька піхота. Це і є перше враження,

що його переживає ще не заправлений в боях полк. Попри відступаючих німецьких вояків, іде до наступу український полк. Завдання, що його зумів би виконати тільки добре вишколений і загартований в боях вояк, тим більш важке для невипробуваних частин Першої Української Дивізії. По короткій затримці на вихідних становищах у рідкому лісі полк переходить під сильним вогнем ворога до наступу. Сили ворога втричі більші, і він має багато танків. Замкнення фронтової прогалини, що тим часом стала ще ширшою, не вдається. Полк, ще заки зумів розгорнутися до бою, був заатакований танками і у великій мірі розбитий. Тільки поодинокі сотні дістаються поза крила пролому й звужають дещо прогалину. Сотенні змушені діяти на власну руку, зв'язок до їхніх командирів не існує або існує тільки короткий час. Придільений до полку відділ легкої артилерії затягає становища, але вже швидко мусить змінити їх. Ще кілька разів доводиться змінити становища, а стало взаємне переплітання фронтів дуже утруднює стрільня. Артилерія теж мусить обходитися без зв'язку, а стріляти доводиться переважно прямою наводкою. Тим часом постають і перші бойові втрати полку. Падає вбитий один сотенний, тяжко поранено курінного.

З початком російського наступу було введено в бій сильне вороже летунство. Від світанку до присмерку панує в повітрі російське летунство, встряваючи щораз в наземні бої. Всі важні пункти терену і перехрестя доріг бомбляться безперестанку. Правильним виявляється наказ корпусу, згідно з яким заборонено було частинам розквартируватися по селах і наказувалось розмістити частини по лісах. Нашого летунства взагалі немає.

Зараз же від початку російського наступу оголошено тривогу по цілій Дивізії і наказано всім частинам маршову готовість. Поповнені частини постачання чекають на накази введення їх у дію. Командир Дивізії і Іа безперервно в дорозі, щоб на місцях підтримати конечні рішення і застережні заходи, головню, щоб особисто втримувати зв'язок між фронтом і корпусом. Скоро приходить наказ, що й другий полк, а ще згодом і третій, разом з підлеглими артилерійськими відділами, мають долучитися

до 30-го полку. Обидва полки дістають накази зайняти на початок Підгірці і район на південь від них. Ще того самого дня підсуваються частини далі вперед. Увечері того самого дня йде вже другий полк, а за ним і третій, останній, кожний окремо до наступу, щоб закрити фронтову прогалину. Їм доводиться дещо легше, але й вони зазнають поважних втрат і вже від початку потрапляють в шок, по якому вони не так скоро опанують себе.

Врешті командування трьома полками передається знову Дивізії, а тим самим остаточно вводиться Дивізію, як зімкнену формацію, в дію. До дії впроваджується всю тяжку зброю. Дивізії вдається, хай і не на первісному місці фронтової прогалини, побудувати ліворуч і праворуч прогалини засуви, держати прогалину під контролем, а остаточно таки замкнути. В згаданих засувах є, крім полків Дивізії, ще численні недобитки багатьох німецьких частин, що їх введено в дію на самому початку. Поспішно витягаються ці недобитки, й Перша Українська Дивізія має врешті свій власний відтинок, причому розбитий 30-й полк стає дивізійною резервою й у швидкому темпі, таки зараз за фронтом, переформовується. Велика тут заслуга командира полку, що за короткий час – 4 дні, зумів виставити, хай чисельно зменшену, боєздатну одиницю.

В силу обставин Дивізії дістається найнебезпечніший і найбільш непроглядний відтинок корпусу. Дивізія знову міцно в руках командування. 30-й полк, побіч своєї реорганізації, веде очищення довколишніх лісів від ворожих недобитків.

Головне завдання Дивізії – замкнути долини Сасова і Ясенева на півд.-схід і перешкодити прониканню ворога в лісисті терени.

Зліва і ззаду приходять вістки і звіти, що на півн.-захід від Бродів ворожі танки прорвали наші лінії. Польовий запасний курінь Дивізії в Бузьку повідомляв, що його заатакували сильні з'єднання ворожих танків і він розформовано відтягується на захід. Подібні звіти приходять до Дивізії і від її частин постачання. Спочатку штаб Дивізії ставиться скептично до тих звітів, бо не може собі вияснити, звідкіля береться цей ворог. Але приходить підтвердження від ген. командування XIII корпусу, що орієнтує Дивізію про обидва оперативні ударні клини ворога на Львів і про те, що немовби вдалося ворогові

виконати перше завдання – оточення XIII корпусу. Ворожий наступ продовжується далі в напрямі Львова. З частинами корпусу за Бугом немає більше зв'язку. Корпус зданий тепер на себе і згідно з наказом армії, без огляду на загальне становище, має й далі боронитися на дотеперішніх становищах. Запляновано звільнення корпусу ззовні, з півдня. Треба рахуватися з концентричними атаками ворога на корпус. Йдеться про те, щоб якщо корпус не хоче загинути, всіма засобами якнайдовше триматися.

Перед Першою Українською Дивізією стоять виїмково важкі дні. По-перше, введена вона в дію на найбільш гарячій пункті фронту, по-друге, російському командуванню була відома й присутність на фронті, і ці обставини додають йому особливого поштовху до розбиття її. Тому замкнення фронтової прогалини – це ще не все. Треба тепер підготувати здобуті становища на сподівані сильні наступи ворога.

Тільки ніччю є змога зміцнити становища, закладаючи міни й засуви. За дня близькість фронту й дії ворожого летунства унеможливають будь-яку працю. Вже невдовзі починає червоне командування наступи переважаючої сили, що їх початково вдається відбити.

Поодинокі місцеві вломи очищуються протиударами чи протинаступами. Виглядає, що частини вчуваються в їхнє завдання. Постачання ще в порядку, відділи постачання на висоті завдання. При тому треба взяти до уваги, що багато вояків з тих частин взято до ударних відділів, а інші відставлені до оборони їхніх квартир і таборів. Вояки тилових відділів стоять так само в боях, як і введені в дію фронтові курені, їхні великі втрати свідчать про завзяття боротьби і їхню витривалість.

По безуспішних наступах ворог підтягає дальші підсилення і вводить в дію артилерію, танки і летунство. Очевидно, що він поспішав звільнити свої численні зв'язані сили для інших завдань.

Шаліє десятиденний бій XIII корпусу в котлі коло Бродів: на опустілих позиціях воюючих кінчається він остаточно виломом решток в напрямі подільської височини.

По багатьох вломах на відтинку Дивізії, які вдалося таки

полатати, сліднують тепер вломи на інших фронтових відтинках. Вишукавши майстерно пункти стику оточених дивізій, ворог веде проти них завзяті наступи. Центр тяжіння наступу спрямовано проти пункту стику поміж Першою Українською Дивізією і її правим сусідом.

Трагікою тих днів лишається факт, що цілий час боїв у котлі не було сталого зв'язку праворуч. Одначе ворог не відкрив цієї прогалини, принаймні не використав її.

Оборонний бій триває далі. Переважаючим ворожим наступом приходять на зміну пожвавлені розвідчі й пробоеві дії. За місцевості Пеняки, Гута Пеняцька, Гута Верхобузька, Майдан Пеняцький і Суходоли йдуть важкі бої. При тому щораз Дивізія мусить відставляти частини для прочищення лісів від ворога, що пропхався. Але й із заходу посилюється тиск ворога так, що постачання утруднюється.

Численні ворожі вломи на відтинку цілого корпусу примушують командування кількакратно скорочувати фронт, щоб таким способом дістати резерви. Відтепер починаються безперервні нальоти ворожого летунства. Кожночасно повітря повне ворожих літаків, що все обстрілюють, що тільки з'явиться на місцевості, а малі скравки лісів обкладають масою розривних бомб. Рухи відділів постачання, кінечні внаслідок скорочення фронту, неможливі вдень; з бігом часу все, що не конечно потрібне для бою й постачання, треба нищити або покидати.. Окремий розділ становить зв'язок. Майже всі дроти щораз постріляні так, що треба користуватися радіоапаратами. Але й ці прилади, внаслідок перевантаження, скоро відпадають, так що ціле командування і звітування відбувається з допомогою посланців.

Тим часом ситуація на відтинку Дивізії стає критичною. Слідують безперервні вломи, що їх вдається за допомогою недобитків інших частин сяк-так стримати. Наші втрати великі, критичним пунктом цілого відтинку корпусу стала Дивізія. Введення в дію багатьох большевицьких «катюш» чинить спустошення й деморалізацію. Особливо завзятий бій розвинувся за високо розташоване село й замок Підгірці, де зараз, по скороченні фронту, проходить головна бойова лінія. Замок і місцевість кількакратно переходить з рук до рук. В цих боях

стоять переважно 29-й і 30-й полки. Важкі бої йдуть коло Кадлубиськ і Цішків. Ворожі танки досягають вже Олеська, де з'єднуються з слабкими ворожими силами, що пробилися з заходу, від Бузька. Наші винищувальні команди в багатьох місцях зблизька нищать танки. Добре б'ються курені «фюзилерів» і піонерів.

31-й полк, командування якого полягло без решти на північ від села Сасова, проявляє ознаки розпаду. Часто треба пересувати поодинокі курені, щоб латати діри в сусідів. Таким чином, один курінь Дивізії на довгий час був відкомандирований до оборони села Опаки.

Врешті має прийти ззовні акція розриву котла, щоб витягнути корпус. До наступу з півн.-заходу йдуть 8-ма танкова дивізія і 20-й полк. Оточений XIII корпус повинен рівночасно пробиватися на південь, щоб прийти назустріч наступові. По короткому часі відтяжувальний наступ мусів бути перерваний з огляду на загрозу оточення наступаючим ворогом. Російське командування перенесло центр тяжіння наступу на південь від Львова.

Корпус дістає наказ до вилому. Командир корпусу зупиняється при напрямі на південь, в бік подільської височини — місце найслабшого ворожого тиску. Ворог не міг припустити, бо це суперечило б засадам воєнного мистецтва, що вилом піде в напрямі густо лісистих стрімких берегів височини.

Одна німецька вермахтівська дивізія й Перша Українська Дивізія, обидві найдалі висунені на північ, дістають доручення тримати становища й тільки під гострий тиск ворога відступати на південь, щоб тим уможливити іншим частинам корпусу розірвати оточення й вийти з нього. Обидві дивізії, командує ними ген. Ліндемманн, мають потім долучитися до корпусу.

Всі дивізії корпусу виставляють збиральні команди з завданням збирати недобитки частин власних відділів і вводити їх в дію. Бо в такій ситуації нові ворожі вломи знівечили б виломні дії корпусу і довели б вже й так здештований корпус до цілковитого знищення.

Увечері, коли повинен початися відступ, на відтинку корпусу постає кілька ворожих вломів, з яких один в районі Української

Дивізії має вирішальне значення. Становище робиться поважним, його вдається опанувати за допомогою чужих частин. В тому часі командуючий генерал корпусу телефонує до командира Першої Української Дивізії, питаючи про становище. Командир Першої Української Дивізії повідомляє, що він не може командувати далі Дивізією, бо не має більше змоги панувати над нею. Перший старшина ген. штабу (Ia) чує розмову й здригається від страху перед такою заявою. Цю, таку вирішальну постанову ніколи перед тим командир не обговорював з ним, із своїм найближчим тактичним співробітником, а ухвалив її виключно на власну руку. На думку Ia, командир Дивізії поспішно прийняв її під впливом кризи і відразу ж передав її вгору.

З причини того рішення командир накликав на себе вороже наставлення, і слушно. Ia вважає цю постанову передчасною. Мабуть, і сам командир злякався пізніше своєї заяви. В інтересі загального становища це рішення, може, й було правильне. Частина не була в руках командування, і не існував жадний зв'язок, а ні засоби зв'язку. З черговим ворожим наступом напевно стався б розгром Дивізії. У такому випадкові ген. Ліндемманн не впорався б з своїм завданням, що спричинило б знищення решток корпусу. Командир Дивізії повинен був одначе насамперед запропонувати підпорядкування йому місцевих резерв інших частин, щоб ними підтримати свій фронт. Це йому так само добре вдалося б, як і ген. Ліндемманнові. Місцеві резерви ще були. Командир I корпусу приймає пропозицію командира Дивізії й підпорядковує всі її частини ген. Ліндемманнові, а командира Дивізії кличе на допомогу до свого штабу. Очевидно, Фрайтаг не повинен був задоволитися таким завданням, його місце було на чолі останньої бойової одиниці Дивізії. Ген. Ліндемманн стабілізує фронт за допомогою власних місцевих резервів.

Північний фронт корпусу відступає поволі з запеклими боями на південь. Становище можна ще опанувати. Завязаті бої йдуть за лісисту височину й село Гавареччина. Дальші ворожі наступи йдуть з півдня проти переходів коло Білого Камня, їх удається стримати в просторі Білої Гори.

Українські вояки в рямках частин ген. Ліндемманна б'ються

хоробро. Не відомий ні один випадок, щоб член УД перейшов до ворога.

Тим часом відбувається даліше вибивання вилому в північній стіні котла й протискування частин корпусу. Простір вилому лежить зараз-таки на захід від Золочева поміж Княжим і Ясенівцями. Чотири легкі танки 8-ї танкової дивізії дійшли до того місця назустріч корпусові. З найбільшим героїзмом тримають становище проти всього ворожого тиску відділи ген. Ліндеманна, між ними багато українців, і тим уможливають вихід з котла XIII корпусові. Зовсім поволі відступають частини ген. Ліндеманна на південь, відбиваючи щораз нові ворожі наступи. Почали, Белзец, Скварява – це назви, яких не забудуть члени корпусу. Місце прориву, спочатку 150–200 м завшир, вдається з часом поширити. Отвір котла безнастанно під найтяжчим вогнем всіх родів зброї ворога. Прогалиною прориву проїжджають туди і назад ворожі танки, обстрілюючи всю місцевість. Ззаду, з боків і спереду сиплеться ворожий вогонь. Командуючий ген. корпусу з своїм штабом зайняв становище коло Хильчиць, при місці прориву, й звідти дає накази. Кілька годин пізніше він загинув, а з ним його два найвищі штабові старшини.

Безпосередньо перед місцем прориву підносяться на південь від залізничної лінії Бузьк–Золочів стрімкі береги подільської височини. Вони обсажені ворогом, правда, нечисленним, але зате це першорядні, добре замасковані стрільці. Ці береги треба здобути в той час, коли і ззаду сіє вогонь ворога по наших вояках, що підлізають, головно вогонь 2-см протитанкової артилерії. Падає не одна жертва вогню добре замаскованих стрільців ворога. Крім ручної зброї, частинам, що спинаються на стрімкі береги з котла, не вдається забрати нічого більше з собою. Власні втрати при подоланні всіх тих перешкод надзвичайно великі.

Дія ворожого летунства припиняється, мабуть, тому, що годі в тому становищі розрізнити свого від ворога. Зате появляються два німецькі винищувачі, перші і останні німецькі літаки під час цілої кампанії в бродському котлі. Вони одначе не втручаються в бої...

Але не лише один котел був замкнений ворогом навколо Дивізії, ворог вже встиг посунутися далі на захід. Таким чином, вилом з котла не означав ще волі, треба було прориватись далі. Всюди були ворожі опірні пункти, деякі з них мали по два-три танки. Гологори були одним з таких пунктів, що коштували багато жертв, де й загинув ген. Ліндеманн. Ворожі танки в замкові змушували до обходу цієї місцевости.

Поза котлом до начальника штабу Першої Української Дивізії, що його за день перед тим вислав був ген. Ліндеманн по накази до ген. командування, прилучається багато українських вояків. Одночасно командир Дивізії виходить з котла з великою групою українських вояків. Обидві групи ще того самого дня з'єднуються і спільно йдуть далі під проводом командира Дивізії. Група, підсилена німецькими вояками, нараховує 6800 людей. Бої з малими ворожими групами продовжуються і наступних днів. Частини XIII корпусу опиняються в просторі поміж власним фронтом, що відступав на захід, і наступаючим ворогом. 8-ма танкова дивізія була завжди більше відсунута на захід, ніж решта XIII корпусу. Вона була здесяткована і не мала пального. Рештки XIII корпусу, а з ними й українці, посуваються по дорозі відступу на південний захід. Чемеринці, Виписки, Тучна, Стрілиська – це місцевості, де ще траплялися зустрічі з ворогом.

Дивізійне командування мало завдання дістатися на чоло маршової колони й перебрати в свої руки командування над багатьма членами Дивізії, що відступали. Дуже легке завдання, коли є моторизація. Всі дивізійні авта лишилися в котлі. З великим зусиллям командир дістав можливість їздити з 8-ю танковою дивізією, трохи згодом дістає особове авто з власної дивізійної технічної сотні, що була поза котлом і тепер долучилася.

При допомозі багатьох вивісок вдається врешті вхопити в руки українських і німецьких вояків Дивізії і попровадити їх далі. Посування, з огляду на наступаючого ворога, мусіло бути й далі прискішене. Конечним був швидкий марш. Дорога відступу під контролем ворожого летунства, що утруднює проходи крізь вузини та переходи через ріки. Годі було ствердити, скільки ще лишилося членів Дивізії. Стрий, Дрогобич,

Самбір – це головні пункти відступу. В Дрогобичі ген. Фрайтаг зустрічає пол. Бізанца і оповідає йому про переходи Дивізії. Тим часом Дивізія дістає наказ разом з рештками XIII корпусу збиратися в Карпатській Україні – в районі Ужгород-Мукачів.

За короткий час збирається там біля 1500 членів Дивізії, між іншими у повному складі ветеринарна й технічна сотні й більша частина польового запасного куреня. Ці частини не були в котлі. Крім повного бойового озброєння згаданих вище частин і ручної зброї 1500 українських вояків, усе дуже добре озброєння Дивізії лишилося в котлі, так само, як і всіх інших частин корпусу, що були під Бродами. Вермахтівські дивізії не вивели відсотково більшої кількості людей з котла, і вони були розформовані й приділені до інших дивізій.

У Середньому командир Дивізії й Іа виготовили докладні бойові звіти й намалювали карти боїв – все з пам'яті, бо всі воєнні щоденники пропали. Звіт розіслано до всіх зацікавлених політичних і воєнних установ. Тепер вже можна підвести перший терпкий підсумок. Дивізія ввійшла в дію, маючи 11 000 вояків. В котлі вона стратила біля 7 000 вояків і старшин. З них найбільша частина згинула або, ранені, потрапили в большевицькі руки. Деякі групи потрапили до інших військових одиниць і були приєднані до них. Це припущення потвердив, напр., запит у 18-й дивізії в районі Ясла. Поважне число розгублених знаходиться поза лініями, поміж населенням, або вступило до УПА. Штаб Дивізії вважав, що з часом повернеться ще багато вояків, так що їх буде біля 3 000. Багато підстаршин і стрільців полягло геройською смертю.

В минулих важких боях Дивізія виконала завдання, якого від неї чекали. Не з її вини була вона оточена і мусіла боронитися проти в усіх відношеннях переважаючого ворога. Тут і там не витримали нерви, це траплялося й іншим частинам у першому бої. Але ніяка частина не зустрічалася навіть приблизно з такими великими труднощами, як Перша Українська Дивізія. Командування Дивізії знало, як оцінити боєздатність частини. Воно з'ясовувало це в звітах, але на це не зверталось уваги й робилося щось прямо протилежне. Тому й мусили події набрати того терпкого характеру, на жаль, коштом українців. В ім'я

слухності треба ще не забути, що першим бойовим враженням українців були відступаючі німецькі частини. Від українців, що не були в боях, вимагалось, щоб вони врятували становище. Вимагалось від них надто багато й вимагалось того, до чого вони ще не були підготовані. В котлі і при виломі з нього українці відважувалися на численні найхоробріші вчинки. Наприклад, всюди, де пробивалися ворожі танки, на нищення їх ішли хоробрі українці. Відомий випадок, коли один український підстаршина, свідомий втрати власного життя, висадив у повітря ворожий танк.

Розглядаючи брідську кампанію, треба ствердити, що Дивізія не підвела. Вона виправдала покладені на неї надії. Переважаюча частина Дивізії полягла в бою, виконуючи найвірніше свій обов'язок. І коли навіть не припала на її долю велика перемога, сталося це не з її вини, а з нещасливого збігу обставин. Перше введення Дивізії в бій з наказу Головного Командування було неправильне.

У книжці «Советська країна», IV том, «Велика Вітчизняна війна Советського Союзу», І. Й. Мінца, І. М. Разгона й А. Л. Сидорова, Видавництво СВА, Берлін, 1947, про Броди пишеться: «В перебігу боїв оточено й знищено велику ворожу бойову групу в районі Броди. Советські війська взяли до полону 17000 вояків, у тому числі двох генералів. На побойовищі лишилося понад 30000 вбитих німецьких офіцерів і вояків».

Це коротка большевицька згадка, числа якої одначе перебільшені. Згідно з моїми відомостями, до XIII корпусу, крім Першої Української Дивізії, належало ще 4 вермахтівські дивізії. Стан тих дивізій був, одначе, скрутний, і всі вони разом нараховували 32000–35000 вояків, отже, разом з УД стільки, скільки большевики подають вбитими й полоненими.

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ ДО СПОМИНІВ «УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»»

З приходом німців 1941 року на Україну нічого, по суті, не змінилося. Німці відразу почали вважати Україну своєю колонією, а українців — колоніальним народом. Замість комунізму німці принесли українцям нацизм — нічого кращого за комунізм. Вони навіть не провели земельної реформи, а перетворили колгоспи на громадські двори. Збільшення присадибної землі селянам у два рази ще не відрізняло однієї системи від другої. Усі вияви незалежності були німцями брутально придушені, а носіїв тих ідей вкидувано до в'язниць. Засоби насильства німецького райхскомісара України були такі жорстокі, що Сталін використав цю обставину в боротьбі проти німців, а українські націоналістичні кола були змушені вести боротьбу проти німців, одночасно з боротьбою проти комунізму. Навіть назва найвищого німецького представника на Україні — «райхскомісар» була дуже невдала, бо нагадувала большевицьку систему.

Коли під час війни Україна знову підпала під владу большевиків, Сталінові легко було запрягти українців до свого воза, тим більше, що він проголосив «Велику вітчизняну війну», надав значні привілеї офіцерському складові та ввів великі полегші на церковно-релігійному полі. Українець не перетворився на большевика, він далі залишився його ворогом, але сумний досвід з німцями на багато-багато років викликав його недовір'я до Німеччини.

В Українській Дивізії ця німецька політика виявилася ще

яскравіше. Згідно з плянами Українська Дивізія мала залишитися чужонаціональним з'єднанням, а не перетворитися на німецьке з українським поповненням. У безглуздій політиці щодо особового складу Дивізії полягав увесь корінь зла, що негативно впливав на українців аж до кінця існування Дивізії. Також українські старшини в Дивізії повинні були мати більше можливостей на виявлення своїх здібностей. Ними треба було заміщати відповідальні пости та довірити їм тактичне керування або принаймні брати їх до штабів на навчання. Принагідно треба ствердити, що українські старшинські й підстаршинські кадри здали бойовий іспит в Дивізії з дуже добрим результатом.

Також введення Дивізії в бойові дії було зроблене неправильно. Треба було звертати більше уваги на звіти командування Дивізії про її особливий характер та певні риси характеру українського вояка, що вимагало обережнішого трактування. А Дивізію безоглядно кинено на найважче випробування, якого навіть добрі німецькі частини не витримали. Верховне командування сухопутних військ та група армій «Північна Україна» належно не доцінювали великого політичного значення Дивізії. Розвиток фронтних подій на відтинку на схід від Львова можна було передбачити. Введення Дивізії в бої відбулося на основі чисто німецького мислення, без найменшої уваги на її відмінні властивості. Через брак досвіду в сучасному веденні війни кинення українців у найважчий фронтний пункт боїв мусіло заздалегідь бути приречене на невдачу.

Доброго командира для цього важливого з'єднання також бракувало. Ним повинна була бути людина здібна, великодушна, політично мисляча, а не честолюбний, неприємний, дрібничково-бюрократичний генерал Фрайтаг.

Дозвіл на українські національні відзнаки, національний гімн, присягу на вірність Україні прийшов надто пізно, хоч українці постійно їх вимагали. Створення Українського Національного Комітету та Української Національної Армії, які очолив генерал Павло Шандрук, відбулося ще пізніше.

Врешті сучасна німецька піхотна дивізія зброї СС була для українців спершу занадто складна, як з погляду організації,

так і озброєння та бойового командування. Практичніше було б для них утворити спочатку простішу дивізію, поза нормами німецьких збройних сил, кінно-тяглоу, яка відповідала б їхнім існуючим тоді старшинським і підстаршинським кадрам як щодо кількості, так і якості.

З перспективи часу, ми бачимо ще одну трагедію української визвольної боротьби. Доля вказувала кращі шляхи, але недосконала людська вдача все знівечила. Тільки будьмо справедливі. Не в усьому можна скидати вину на німців. Деяких причин невдачі мусять шукати українці в себе самих.

Попри все, українські вояки Дивізії виправдали себе в найважчих обставинах жорстокої боротьби, їм треба побажати, щоб їхні бойові діла не залишили у їхніх противників лише почуття ненависти. Українські вояки взяли в руки меч з доброю вірою і без ганьби боролися за шляхетну ідею свободи й незалежності. За моїми спостереженнями, вони завжди готові знову вступити в боротьбу за ті самі ідеали.

Українська Дивізія не існує. Жорстока доля не дозволила їй воякам повернутися в Україну, де ще немає свободи, за яку вони боролися. Там панує російський комунізм, який вони самі пережили і який не дозволяє їм докласти своїх сил і знання до розбудови їхньої держави.

Тут я складаю подяку всім українцям і німцям, що з ними я працював в Українській Дивізії. Не менша подяка належить моїм тодішнім найближчим співробітникам у штабі, який я очолював. Моє перебування в Українській Дивізії відзначалося безперервною працею. В ній я провів також багато приємних і корисних, але повних неспокою та небезпеки годин. Спогади про Українську Дивізію залишаться для мене найдорожчим скарбом назавжди.

*«Українська Дивізія «Галичина»,
записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 188;
праці історично-філософської секції,
Торонто-Париж-Мюнхен, 1970*

ЧИ «ЛЕГІОНОВА ПОЛІТИКА» ТАКА БЕЗНАДІЙНА?

*Передмова до споминів
майора Вольфа-Дітріха Гайке*

Ці спогади займають унікальне місце в історіографії українського націоналістичного руху з часів Другої світової війни. Майор Вольф-Дітріх Гайке — це один із небагатьох неукраїнців, що був тісно пов'язаний з українцями й прихильно ставився до них в тому критичному періоді. Як начальник 1-ї Української дивізії від січня 1944 аж до безумовної капітуляції перед британською армією в травні 1945. Гайке з винятково сприятливої позиції спостерігав, як велика група галицьких українців реагувала на насуваючу кризу на Східньому фронті. Він теж був свідком безмежної відданості, яку вони виявляли до справи української державності. Починаючи свою службу в Дивізії, Гайке був мало обізнаний з українськими проблемами. Впродовж свого 16-місячного побуту в Дивізії Гайке мав до діла більше з рядовими українськими вояками, ніж з їхніми старшинами. Отже, тут ніхто не може очікувати ревеляцій про внутрішню роботу націоналістичного руху. Такі інформації можна дістати з інших джерел. Спомини майора Гайке цінні тим, що вони проливають світло на ментальність «звичайних» інтелігентів, студентів і селян, кинених у військовий вир для оборони їхньої справи.

Майор Гайке був офіцером Вермахту з боевим досвідом на Східньому фронті, а не членом кадрів СС-івських службовців, що організували Дивізію. Отже, Гайке був сторонньою людиною як для українців, так і для нацистських фанатиків, які пробували використати українців для своїх потреб. Проте він мав свої

«упередження» щодо людей «зі Сходу», як це було прийнято серед більшості німців його генерації. Його завваги про позірну «емоційний ляйтмотив» українського життя, як характеристичний для всіх слов'ян, може для українців вважатися образливим, а одночасно може бентежити чужого дослідника. Але уважне читання авторських дискусій про його взаємини з українцями показує, що його упередження не виникли з поблажливості, але з співчутливого намагання зрозуміти спеціальний характер тих прекрасних людей. Про його щирість свідчить також його готовість критикувати гостро специфічні риси німецького характеру. Звичайно, Гайке складає всю вину на таких німців.

Безжалісний райхсфюрер СС Гайнріх Гімлер, якого згода була потрібна для утворення Дивізії, але який вважав її тільки інструментом німецької політики. Офіцери СС, напр., Фріц Арльт, що ставився прихильно до Дивізії як військової формації.

Губернатор Галичини д-р Отто Вехтер, що відіграв вирішальну роль при формуванні Дивізії. (Про його подвійну роль буде мова пізніше.)

Крім того, Гайке не щадить також інших німців, включно з Вермахтом.

Обговорюючи свій досвід з 1-ю Українською дивізією, майор Гайке підносить питання, яке не мало такої уваги, на яку воно заслуговує в загальній історії України воєнного часу. Домінуючою темою в тому розділі української історіографії, особливо в останніх роках, була УПА — Українська Повстанська Армія. Воно зрозуміло, чому розповідь про одночасну опозицію повстанців проти комуністів і нацистів стала головним компонентом «геройського віку» українського націоналізму під час Другої світової війни. Також ясно, чому справа рішучого спротиву до обох тоталітарних окупаційних режимів була головною темою українських звернень до західного світу. Проте правдива історія УПА, подібно як і дивізії, має свої тіні і спалахи геройського світла. На всякий випадок, турбота про повне висвітлення фактів вимагає, щоб історик докладно й критично розглянув епізоди, які могли б мати більше значення для мілітарних досягнень, ніж для повстанської дії. Також справедливості вимагає, щоб хоробрість вояків Дивізії, так само, як і бійців УПА, не пішла в забуття.

Про початки Дивізії майор Гайке говорить тільки загальною, бо він формально вступив до неї щойно вісім місяців після проголошення її утворення. На щастя, ця книжка має (як додаток) короткий звіт д-ра Володимира Кубійовича, що як голова Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії мав знамениті кваліфікації на те, щоб належно представити історичні факти. Крім того, доволі багата документація в німецьких архівах дає науковцеві змогу перевірити всі найважливіші деталі того початкового періоду.

Ініціатива творення Дивізії виникла як у німецьких, так і українських колах. Альфред Розенберг, якому Гітлер доручив завідування окупованими східними територіями, звернувся в березні 1943 року до СС по допомогу. Розенберг хотів притягнути Український Центральний Комітет до підтримки німецьких воєнних зусиль і тим одночасно послабити наміри деяких нацистів, які хотіли опертися виключно на російського генерала Андрія Власова. Майже в той самий час д-р Кубійович звернувся до генерал-губернатора Ганса Франка з пропозицією створити більшу українську бойову силу. Насправді, це не був Франк, а його підлеглий Отто Вехтер, що мав близькі контакти з Гімлером, і якраз він виступив з тим пляном в межах свого дистрикту Галичина. Це територіальне обмеження перехитрило Гітлерову фанатичну настанову, що слов'яни взагалі, а в даному випадку українці, не здатні носити зброю. В результаті нова формація дістала назву «СС Дивізія "Галичина"», що мало вказувати на обмежені територіальні рамки, хоч всі розуміли, що рекрутами будуть, якщо не виключно, то в переважній більшості, українці з усіх земель.

Ясно, що наміри німецького проводу та українських діячів такої орієнтації, як Кубійович, що вважали співпрацю з німцями жалюгідною, але неминучою konieczністю для охорони українського суспільства, були зовсім протилежні. Розуміючи ті розходження, майор Гайке явно симпатизував зі становищем українських організаторів Дивізії. І справді, він постійно картає навіть німецький компонент Дивізії (включно з командним складом і нижчими кадрами) за нерозуміння політичного потенціалу Галицької дивізії. Він бачив, що це був досконалий інструмент для звербування українських національних сил для

боротьби з комунізмом. Проте Гайке в спосіб, типовий для німецьких офіцерів його генерації, притемнює той очевидний і ясний пункт, стараючись оминати у своїх споминах яку-небудь «політичну мету». Читачеві легко вияснити таке позірне протиріччя, бо Гайке під поняттям «політичний» вважає те, що відноситься до партії і партійного суперництва як німецького, так і українського, а це в німецькій армії традиційно відкидалося. Все-таки він був глибоко стурбований «політичними моментами» для тих завдань, які переступали чисто тактичну і стратегічну військову мету, тобто тему, яку, згідно з твердженням Клявзевица, не в силі оминати ті військові, які співпрацюють з чужинцями.

Велике бажання українців створити сильну регулярну військову силу виникло з традиційного нахилу і раціональної калькуляції. Козацький мотив, що проник в українську історію, спонукав сучасне покоління вважати досвід із зброєю основним атрибутом мужчини, а теж істотним оборонним чинником України, яка опинилася між сильними сусідами. Свіжий ще спомин про визвольну боротьбу з часів Першої світової війни скріплював їхню традиційну пошану до збройних сил. Гайке неодноразово підкреслює, яке велике значення для 1-ї Української дивізії мали ветерани визвольних воєн, а доказом того було перебрання командування ген. Павлом Шандруком. Ці ветерани творили живий зв'язок з першим «героїчним віком» українського націоналізму двадцятого століття та були необхідні для втримання військового духа. Безперечно, всі ті офіцери були застарілі для фронтових боїв. Досвід багатьох з них був застарілий для сучасного командування на вищому рівні. Все-таки деякі з них доповнили свій давніший досвід службою в чужих арміях, головню в армії польської держави, до якої формально належала Західна Україна. Потреба затримати бодай мінімальну кількість кваліфікованих українських офіцерів додала запалу українцям створити за всяку ціну власну військову формацію. Звичайно, українці воліли армію під прапором незалежної української держави або принаймні якогось органу, що в початковій стадії діяв би як держава.

Гайке не розглядає відносин між армією і державою, бо це лежить поза сферою його компетенції. Проте від моменту, як Розенберг почав співпрацю з СС для повалення Власівської

російської альтернативи, то аж до самого кінця існування нацистського режиму, всі, безвиможно заплутані, переговори в справі творення «українського комітету» були тісно пов'язані з долею Дивізії. Не місце тут, навіть коротко, описувати ті складні маневрування, однак треба мати на увазі одне: нагода для творення української військової сили завжди була сполучена з надією на встановлення українського державного апарату. Тим часом в Дивізії прийшлося зносити болочі політичні приниження, як от: назва — «галицька», замість «українська», німецькі кадри від штабів вниз, аж до рівня підофіцерів-капралів; служба при боці найбільш нікчемних елементів нацистського режиму — йшли рука в руку з готовністю проливати кров молодих українців, в безпосередньому розумінні — за німецькі інтереси. В розумінні українських провідників (схваленому рядовими вояками) ті жертви були оправдані виглядами на можливість організування регулярної військової сили.

Без сумніву, сьогодні тяжко собі уявити, як такі перспективи — з погляду на довшу мету — могли були здобувати прихильників серед мислячих українців, і багато тяжче, ніж тим дослідникам, які зараз після війни старалися зрозуміти українські калькуляції. На початку 1943 року багато українців вважало, що на Східньому фронті створиться становище, в якому ніхто не матиме вирішального голосу. В такому випадку існування української дивізії давало б більше козирів у переговорах з німцями. В 1943 році майже всі українські провідники не вірили в німецьку перемогу. Вони були переконані, що воєнний союз між Сталіном і англо-американцями розпадеться, як тільки впаде нацистський режим, а негайно після того дійде до збройного конфлікту між СРСР і західними альянтами. Такий конфлікт доведе до знищення комуністичної системи, а безпосереднім наслідком того буде невирішене становище в Східній Європі, подібне до періоду 1918-1920 років. В таких обставинах навіть невеликі свої військові з'єднання можуть перехилити рівновагу сил у їхню користь (зокрема, між поневоленими народами, як українці і поляки) та можна буде їх вжити для охорони своїх суспільств. Кінець-кінцем (якщо на це погодяться переможні західні альянти) такі військові формації відіграли б свою роллю у творенні нових держав.

Якщо такі розрахунки були б притаманними тільки українцям, то можна було б їх зарахувати до нереального романтизму, який, на думку Гайке, є українською національною прикметою. Але в той час такі самі калькуляції робили також поляки й, до деякої міри, старшини словацької армії. Вони теж слов'яни. Одначе досвід з далекосхідного воєнного театру скріплює моє переконання, що такі калькуляції не мають нічого спільного з «слов'янською ментальністю». Згідно з Дж. Мек Турнан Кагіним («Націоналізм і революція в Індонезії», 1952) провідники індонезійського визвольного руху рахувалися з постанням нестабільного періоду після поразки Японії. Тоді ті повстанці Третього світу думали, що відносно малі місцеві збройні сили матимуть вирішальне значення. В їхньому розрахунку найважливішим прагненням було не допустити до повернення західного колоніалізму (голландських службовців, підтримуваних британськими військами), тому вони воліли, щоб прийшла радянська інвазія. Подібно, як українці, поляки і словаки надіялися на допомогу Заходу, щоб запобігти новій радянській агресії, так само деякі індонезійські провідники вважали за вказане старатися про інтервенцію СРСР, щоб не допустити до повної колоніальної окупації їхньої батьківщини.

Ці цікаві розрахунки народних провідників на протилежних кінцях земної кулі віддзеркалювалися у творенні уявних ролей для офіцерів переможних окупаційних армій. Як німецькі офіцери, що працювали із східно-європейськими національними формаціями, старалися використати їх як відносно «незаражені» мости для зближення до британських і американських сил, так само й японські офіцери розвідки були в контактах з індонезійськими повстанцями й старалися використати їх антиколоніалізм як легітиміацію на зближення до «антиімперіалістичної» Москви.

Усі ті пляни виявилися безпідставною фантазією. Англо-американці не мали бажання ризикувати й приносити нові жертви в інтервенції у Східній Європі, а Сталін теж не був готовий в той час уплутуватися у війну в південно-східній Азії. Одначе коли пригадати собі, як близько до загального конфлікту був світ у 1948—1950-х роках, то тяжко вважати українські й індонезійські калькуляції як звичайні мрії. Війна, наприклад, в Кореї, може

вибухнути внаслідок помилкових розрахунків великих держав. Так само бувають помилки щодо сподівань малих держав на більшу війну. Так і ставка на галицьку дивізію у тих непевних часах, здається, не була нерозважною.

Інший фактор підказує, що українські калькуляції не були так короткозорі, як на це побіжно вказувала б їх кінцева невдача.

Щоб утворити дивізію, то, по суті, всі українські політичні фракції в кінці погодилися (принаймі мовчки) на співпрацю з німцями. Як вказано раніше, ініціатива з українського боку вийшла від д-ра Кубійовича, провідника Українського Центрального Комітету. Для такого завдання Кубійович був повністю кваліфікований: повне знання німецької мови, видатний географ з міжнародною репутацією, трирічний досвід в контактах із службовцями Генеральної Губернії. Хоч він не репрезентував ніякої української партії, то все-таки втішався серед усіх загальною пошаною за свої значні досягнення. Але понад усе (тут я покликуюся на свої особисті контакти з д-ром Кубійовичем з пізніших років) він завжди був холонокровний і мав тверезий розум. У результаті, його міркування про потребу української військової сили, хоч в основному зроблені незалежно ні від кого, вимагали підтримки майже всіх інших українських провідників.

Проте найголовніша підтримка прийшла від Української Греко-Католицької Церкви. Єпископ Йосиф Сліпий (пізніше кардинал Сліпий) публічно схвалив творення Дивізії. Виглядає, що й Митрополит Андрей Шептицький, найбільш шанований українець, зробив це приватно. За їх заохотою, о. д-р Василь Лаба став відповідальним за священників Дивізії. Основною вимогою Української Греко-Католицької Церкви для підтримки справ Дивізії було те, щоб українські священники, працюючи в Дивізії, могли забезпечити молодим воякам-новобранцям духовну й моральну опіку та неутралізувати всі спроби нацистської ідеології. В тому відношенні духовні зусилля мали повний успіх. СС Дивізія «Галичина» була єдиною СС формацією східноєвропейських народів, що мала священників, причому нацистська пропаганда була фактично виключена. В заміну за це Церква погодилася з думкою, що національна військова формація є необхідна для українських інтересів на довшу мету, і тому заохочувала добровольців вступати до Дивізії. Ця підтримка

Церкви сприяла також тому, що до Дивізії почали зголошуватися старші офіцери, які належали до передвоєнних галицьких партій, напр. УНДО.

Одержання підтримки групи Мельника (ОУН-М) було нескладне. Як Кубійович вийшов з цієї пропозицією, повстанці ОУН-М на Волині ще далі виступали проти німецьких окупаційних властей. Під тиском советських партизанів і конкуруючих націоналістичних повстанців групи Бандери послідовники Мельника швидко втрачали ґрунт під ногами. В часі набору до Дивізії їх оціллі партизанські сили (відділ «Хріна», пізніше «Волинський легіон самооборони») погодилися вступити на німецьку службу. Згодом, як пише майор Гайке, Волинський легіон противився включенню його до Дивізії. Однак в середині 1943 року ОУН-М повністю була згідна з набором до Дивізії. Справді, фракція Мельника сама прийшла до заключення, що регулярна військова формація є необхідна. Мельник стояв близько до католицької Церкви, а його прихильники співпрацювали з Кубійовичем. Як високий офіцер Української Галицької Армії з 1918–1920 років Мельник розумів і доцінював вагу регулярної військової формації, і він справді волів керувати своєю політичною організацією на військовий лад. Згодом, як уже згадано, розвиток подій на Волині не залишав ОУН-М іншої альтернативи, як поновлену співпрацю.

Позиція ОУН-Б є більш невизначена. Безсумнівно, послідовники Бандери на початку відкидали яку-небудь співпрацю при наборі до Дивізії. Підпільна пропаганда ОУН-Б в Галичині і на Волині (включно з летючками УПА, яку в половині 1943 р. перебрали бандерівці) засуджували організовану німцями військову формацію. Замість того «нова» УПА далі закликала до збройної боротьби проти нацистів і СРСР. Деякі підпільні публікації повторювали ті заклики ще в половині 1944 р. Все-таки якось трудно збагнути, як міг набір до Дивізії в Східній Галичині проходити так успішно, якщо ОУН-Б, найповажніша політична сила серед української молоді, так сильно противилася тому наборові, як на це натякала підпільна пропаганда. Майор Гайке кидає деяке світло на ту справу, коли говорить про вояків Дивізії, які відвідували відділи УПА й потім за їх дозволом верталися до своїх відділів. Особисті свідчення й опубліковані спомини деяких дивізійників, що мали близькі контакти з

ОУН-Б, твердять, що бандерівський командир УПА Роман Шухевич секретно доручав своїм людям добровільно голоситися до Дивізії. Шухевич сподівався пізніше використати тих добровольців у партизанській боротьбі. Тому теж аж до літа 1944 р., коли Дивізія вступила в катастрофічну битву під Бродами, а ЧА окупувала Галичину, ОУН-Б не виступала так сильно проти Дивізії. Згодом приклонники Бандери активно підтримували нове формування 1-ї Української дивізії. В кінці ОУН-Б разом з Кубійовичем, Церквою і ОУН-М признавали, що регулярна військова формація важлива для майбутньої України.

Та несподівана однозгідність українських націоналістичних поглядів на творення Дивізії не знаходила такого самого відгуку по німецькому боці. Коли в 1943 р. роблено перші кроки в справі Дивізії, тоді, правдоподібно, всі годилися з тим, що ця формація має помогти німцям досягнути перемогу. Але вже навіть тоді головні есесівські провідники докола Гімлера вважали українську формацію тільки тактичним інструментом, який треба буде розв'язати, як тільки досягнуться військові цілі. Обіцянки, що вояків Дивізії влада буде трактувати нарівні з німцями, мали залишатися в силі лиш до часу, коли можна буде — згідно з фундаментальною нацистською програмою — всіх слов'ян перемінити на невільників-гельотів. Секретно легковажено також «великодушні» поступки для католицьких священників Дивізії. В одному есесівському звіті до Гімлера писалося: «Ми той зуб незабаром вирвемо» (натяк на небажану проповідь о. д-ра Лаби). В останніх днях свого панування Гімлер, мабуть, думав про свою нібито підтримку для визволення українців та інших східноєвропейських народів з тим розрахунком, що це буде для нього добре «алібі» в можливих контактах із західними альянтами. Але це була радше фантазія, ніж якийсь макіявельський підступ.

Більш загадковою є роля допоміжних СС офіцерів, таких, як, напр., д-р Вехтер. Як член ближчого Гімлерового оточення Вехтер, правдоподібно, не мав застережень, щоб регулярно «бенкетувати з чортом». Як губернатор Галичини Вехтер ледве чи міг би уникнути відповідальності за вбивства багатьох тисяч євреїв, поляків та інших національностей, що заселявали той

район. Все ж, як виглядає, він старався помірковано обходитися з українцями, й, може, в тому відношенні не погоджувався з віроломними намірами своїх зверхників. Подібно, як офіцери Вермахту, що мали близький контакт з національною проблемою Східної Європи, Вехтер вже на початку 1943 р. був свідомий того, що Німеччина не має іншої альтернативи, як щирий компроміс з деякими більшими націями. Отже, він позірно дотримувався Гітлерового наказу — не погоджуватися на слов'янські військові формації, а на ділі він гордився розвитком Дивізії, яка була — а він про це докладно знав — українською націоналістичною одиницею. Майор Гайке розповідає, як в квітні 1945 р., коли поразка вже була певна, Вехтер (який вже раніше мусів покинути губернаторський пост) утримував близький контакт з 1-ю Українською дивізією. Він навіть накреслив конкретний плян, як перекинути Дивізію до північної Італії, де вона мала б приєднатися до польської армії Андерса, яка там воювала пліч-о-пліч з британцями. Якби той плян не вдався, то Вехтер з обережності додав, що принаймі домовитися про капітуляцію Дивізії перед британцями. Однак в червні 1945 р. загальне положення було таке безладне, що дорога через Альпи була непрохідна для більшої військової формації. Сам Вехтер якось в останньому моменті продерся через гори до Італії. Він мав, напевно, добрі італійські знайомства, які дали йому змогу окритися в монастирі впродовж двох останніх років його життя.

Правдоподібно, українцям Дивізії було б краще без такого непривабливого опікуна, коли надійшов час капітуляції перед британською армією в Австрії. Виглядає, що вермахтівські офіцери, як напр., Гайке, не грали поважнішої ролі при тій капітуляції; не мали вони теж з того ніякої користі, бо їх швидко відокремили від українських військовополонених. В тому відношенні початкове положення переможених українських вояків різнилося від власівців, які залишалися під керівництвом вермахтівських офіцерів аж до остаточної капітуляції перед західними альянтами. Більшість галицьких дивізійників, що перед війною були польськими громадянами, задержано в полоні західних альянтів, тоді як власівців репатрійовано до пекла сталінських концтаборів.

Я доцільно ширше зупинився на політичних аспектах Дивізії,

бо, хоч майор Гайке кидає багато світла на ту скомпліковану проблему, то він не був готовий її аналізувати. Навіть пересічний читач завважить, що його трактування політичного аспекту (як у «Передмові» і «Кінцевих заввагах») повне вагань і повторень. Зате розповідь про бойові операції виявляє виразну майстерність досвідченого штабового офіцера. Тому для мене було б незручно, а навіть зухвало, пробувати аналізувати ті головні частини його споминів. Все, що я можу зробити, — це високо оцінити його яскраве зображення боєвих операцій Дивізії, відмітити, що він у знаменитий спосіб доповнює інформації про дії Дивізії, а принагідно підкреслює також її політичне значення.

Вклад Гайке особливо цінний, коли взяти до уваги, що ні в німецьких архівах (які повернені Німеччині), ані на мікрофільмах з них у Національному архіві США немає матеріалів про Дивізію, хоч такі є про майже кожную німецьку дивізію, що була на Східному фронті. Як вказано вище, в них є багата документація про творення Дивізії. Також появилось багато споминів українських ветеранів.

Але, крім Гайке, ніхто не написав вичерпної історії про операції Дивізії і, правдоподібно, ніхто з українців не зможе цього зробити. Тому спомини Гайке залишаться схемою або основним мірилом для орієнтації та оцінки інших важливих, але фрагментарних військових споминів.

Міркування Гайке про рішення послати Дивізію під Броди в липні 1944 р. впевнює нас, що в цьому німецькому рішенні не було нічого підозрілого. В тодішніх обставинах становище німецької групи армій «Північна Україна» на лінії від Варшави до Поділля було справді розпачливе. Львів — безпосередня советська мета — був вирішальний для німецької оборонної тактики, а одночасно символічно важливий як центр галицько-української батьківщини. Тому, незважаючи на брак фронтового досвіду, українські вояки в повному запалі йшли до оборони того сектора. Плян впровадити в бої Дивізію поступово, як одну цілу одиницю, не можна було здійснити, бо її, з іншими німецькими дивізіями, оточили большевики. Незважаючи на завзятий і відносно ефективний спротив, більшість вояків Дивізії полягла або потрапила в полон. Деякі з них, що вирвалися з оточення, індивідуально або малими групами приєдналися до УПА. Хоч

мале, але важливе ядро Дивізії (три тисячі з одинадцяти тисяч) таки прорвалося з оточення і відступило на Подільську височину.

У своїх споминах Гайке присвячує цьому три розділи, повні драматичних подій та численних виявів героїства.

На цьому місці слід зробити висновки, які випливають з того епізоду: незважаючи на жакливі втрати, ядро Дивізії існувало в серпні 1944 р. Хоч чисельно зменшена, формація далі затримала своє значення як загартована в бою військова сила і через те викликувала подив в очах німецьких спостерігачів. Деякі науковці думають, що не було потреби наново формувати Дивізію. Врешті головне управління СС погодилося дати для вояків найважливішу національну символіку, наприклад змінити назву Дивізії.

На жаль, підпорядкованість зброї СС знову погано відбилася на Дивізії. Після поповнення проріджених рядів новими рекрутами Дивізію плянувалося ввести у бої з Червоною Армією на початку 1945 р. Тим часом в жовтні 1944 р. головна квартира СС наказала перемістити Дивізію на Словаччину для здушення повстання великої частини армії Словацької Республіки. Гайке вважає, що це повстання було комуністичною інтригою, а його придушення — звичайною операцією у війні проти Москви. Насправді ситуація була більш складна, ніж це бачить Гайке, навіть тепер, після сорока років. Словацька Республіка постала в 1939 р. після ліквідації Чехо-Словацької держави. Хоч словацька незалежність була щирим бажанням населення, то фанатичні елементи з партії Андрія Глінки захопили в руки владу й на перегони з нацистами переслідували євреїв та інші національні меншості. Як впродовж 1944 р. вигляди на німецьку перемогу зменшилися, вищі офіцери словацької армії підготували повстання, щоб звільнити свій нарід від залежності нацистів. Восени 1944 р. вони мусіли почати повстання передчасно зі страху, щоб країна не перейшла під контроль советських партизанів, якими керував з Києва провідник чехо-словацької комуністичної партії Рудольф Сланський. Отже, словацьке повстання не було кероване Москвою. Насправді це була відчайдушна спроба (подібно, як Варшавське повстання Армії Крайової пару місяців раніше) звільнити край від нацистів, ще заки ним заволодіють комуністи.

В таких обставинах участь 1-ї Української дивізії в придушенні повстання словацьких офіцерів, якщо дивитися об'єктивно,

ледве чи можна вважати славною сторінкою в її анналах. Але Гайке зауважує, що ані Вермахт, ані українські офіцери не могли були збагнути складности ситуації. Перед ними був наказ здавити повстання, і це все. Правдоподібно, вони вели свої дії з якнайбільшою турботою про добро братнього слов'янського населення Словаччини. Навіть трактування захоплених німцями словацьких частин було лагідне (подібно, як і в Варшавському повстанні) у порівнянні до загально застосовуваної нацистської практики. Докладне дослідження доступних німецьких військових джерел про Словаччину з 1944 р. може додати багато до опису майора Гайке про операції 1-ї Української дивізії на Словаччині. На жаль, спеціалісти в справах СРСР і Східної Європи ніколи не вивчали глибше тих матеріалів.

1-ша Українська дивізія перебувала на Словаччині від половини жовтня 1944 р. до половини січня 1945 р. Потім Дивізію перенесено до південної Австрії і північної Словенії, тобто до областей з мішаним населенням. В тому районі Дивізія залишилася до кінця війни, тобто до часу, коли вона відступила в глибину Австрії, щоб здатися британцям. Більшість боїв, особливо в останніх тижнях війни, проводила Дивізія з регулярними советськими військами, що посувалися з Угорщини в напрямі південно-східної Австрії. Іншими словами, хоч далеко від батьківщини, Дивізія виконувала свою місію (з української точки зору), воюючи з советською армією і здобуваючи більш військового досвіду. Майор Гайке, як звичайно, зображує ті операції майстерно і живо. Тому, що досі немає доступу до німецьких документів у тій справі, його п'ять розділів про кампанію в Штірії залишаються, мабуть, основним джерелом інформації про останніх чотири місяці Другої світової війни.

Як щойно вказано, операції проти советських сил творять, з політичної точки зору, відносно несконплікований предмет. Однак перші операції Дивізії, разом із деякими пізнішими спорадичними діями, були звернені проти антинімецьких партизанів. А це були слов'яни, що воювали проти окупаційних сил, тому ті операції поверхово нагадують дії проти словацького повстання.

Але в Словенії, де рядові повстанці склалися із словінців, що виступили проти нацистських плянів включити ті терени до

Райху, повну контролю над повстанням мали комуністичні партизани під проводом Тіта. Українські вояки тут билися проти справжнього заступника їхнього головного ворога, тобто проти советського режиму. Насправді, Тіто в своїх намаганнях анексувати німецькомовні райони довкола Клягенфурту (як рівно ж італомовні райони Трієсту) перевищив Сталіна. Партизани Тіта переганялися з британськими військами, які наступали з Італії, щоб перед ними зайняти ті неслов'янські терени. Тіто був готовий битися з британцями, ризикуючи вибухом Третьої світової війни, щоб досягнути своєї мети. Зовсім можливо, що британці, роздратовані такою зухвалістю Тіта, доручили українському зв'язковому офіцерові, який переговорював в справі капітуляції, примістити Дивізію в тому пункті, де могло б дійти до конфлікту з партизанами Тіта. В кінцевій аналізі можна прийти до висновку, що конфлікт Дивізії з югославськими партизанами облегчив їй перехід до західніх альянтів.

Як свідчить цей епізод, спомини майора Гайке висвітлюють багато аспектів воєнного досвіду українських вояків. Це якраз те, що добрі спомини повинні подавати. Гайке є, очевидно, людиною дії, він краще почувається на полі болю або в бізнесі, ніж за столом історика. Тільки людина такого зразка, глибоко занурена в комплекс людського досвіду, могла написати таку яскраву і глибоко чутливу розповідь. Стоячи віч-на-віч з таким документом, науковець має обов'язок упорядкувати периферійні справи і дати ширшу перспективу, віддаючи одночасно честь добре схопленій розповіді та геройським діям, про які тут мова.

Переклав Василь Федорович

Heike, Wolf-Dietrich. "The Ukrainian Division "Galicia". (A Memoir Toronto: Taras Shevchenko Scientific Society, 1988).

Translated by Wynnyckyj, with an introduction by J.Armstrong. Edited by Y. Boshyk, 160 p p.

Розділ 2

МОВОЮ ФАКТІВ

*(Матеріали з наукових конференцій
у Києві та Львові)*

СТЕРЕОТИПИ МОСКОВСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Тим, хто служив у дивізії, довелося пройти великий і важкий шлях. Люди, котрих ми бачимо тут, котрі зібралися з різних країн (я маю на увазі тих, що служили в дивізії), самі собою свідчать про те, який добрий людський матеріал пішов у Дивізію. Які то були гарні українські хлопці! І це потвердилося згодом в їхньому життєвому шляху чи в життєвих шляхах, тому що вони навіть на чужині зуміли побудувати своє життя, зуміли добитися особистої перемоги. Але та подія, яку ми зараз тут оце відбуваємо, на мій погляд, є перша велика перемога самої Дивізії, тому що не вдалося їй здобути великих перемог на полі бою і про саму доцільність цієї ідеї можна висловлювати різні думки, але те, що, зрештою, незважаючи на всі перепони, ветеранам Дивізії «Галичина» вдалося зібратися у столиці України Києві, це, повторюю, велика перемога. Однак перемога ще не остаточна, тому що, як ви репрезентували в основному маленький західноукраїнський край – Галичину, то це ще не значить, що так, як вас, скажімо, зустрічали в Галичині, так би вас зустрічали в усій Центральній та Східній Україні. Остаточну перемогу буде здобуто тоді, коли ідеї, що рухали хлопцями, які йшли добровольцями в Дивізію, стануть надбанням усього українського народу, ба навіть більше, й тих неукраїнців, які живуть в Україні, бо завдання наше в тому, щоб створити єдину Україну, котра поєднувала б людей усіх національностей, які б вільно будували Українську суверенну державу.

Тема мого виступу – подолання стереотипів московської імперської пропаганди проти українських легіонових формацій, тобто тих, що служили у чужих арміях. Це пекуче питання. І пан Іван Драч, і пан генерал Володимир Мулява говорили про ті складності, які доводиться долати нам тут. Ці складності головним чином містяться у свідомості людей. І кожен з тих, що виступатимуть на цю тему (маю на увазі таких, як я сам), пережив ці труднощі. Пан Іван Драч говорив про це, і я можу засвідчити, що ставлення до «Галичини» було майже одним з найостанніших бастионів того упередження, яке нам натоптували у свідомість протягом десятиліть. І яке я теж, як історик, колись повторював, тому що не розумів усієї складності тієї ситуації.

Тож не дивно, що оголошення про те, що в Галичині, а потім у Києві відзначатимуть 50-ліття Дивізії «Галичина», викликало справжній алярм тут, у нас. Ті, хто походить із Західної України, з Галичини, знають, що то таке є алярм, а для тих, що живуть тут, – це слово, може, й нове, воно значить – тривога. Алярм б'ють, коли треба гасити пожежу або відбивати напад ворога. От коли стало відомо про те, що буде відзначено 50-ліття дивізії, то преса, велика частина преси у всякому разі, вдарила у справжній алярм. Я вам трохи зачитую із тих виступів.

Ось одна з таких газет, «Правда України», подала редакційний коментар на самій горі, буквально під назвою газети. Там розпачливо сповіщалося: «Дожилися, громадяни! В Україні пропонується пишно відсвяткувати Дивізію СС». А далі говорилося: «У всьому світі нема вибачення для СС-ців, їхнім кривавим злочинам. Весь світ здригається лише при самій згадці про польський «Освенцім», білоруську Хатинь, українські Кортеліси». Забула тільки газета, що до всіх тих назв – до Освенціма, до Хатині, до Кортелісів – Дивізія «Галичина» не мала аніякісного відношення. Але оскільки до СС-ців узагалі ставлення було негативне, бо всю цю організацію визнано у Нюрнбергу злочинною, то у цей гамуз пхали і «Галичину». Адже вона – через те, що не могла служити у вермахті, була зарахована до СС, куди входили й іноземні частини, – значить, і вона злочинна. Промовчали ця й інші газети, що поряд з Освенцімом, Хатинню, Кортелісами, очевидно, не потрібно забувати ані комуністичного

ГУЛАГу, ані Дем'янового Лазу, ані Биківні під Києвом, ані безлічі інших місць, де комуністичними катами було знищено тисячі, десятки, сотні тисяч, мільйони українців. Саму Хатинь білоруську вигадала (не вигадала, бо там справді знищено людей, а вибрала) радянська пропаганда, щоб вона сутолосністю своєї назви заступила Катинь, де було знищено польських офіцерів.

І ця пропаганда сидить у головах, працює. Не можна забувати, що людину взагалі важко в чомусь переконати, коли вона не хоче цього. Люди люблять слухати й чути те, в чому вони самі переконані. І змінити цю свідомість дуже нелегко. Ось послухайте далі, що писалося: «На парламент, на президента Леоніда Кравчука йде відкритий тиск з вимогою реабілітації УПА, чекайте тепер, що вимагатимуть визнати героями ще й вояків Дивізії СС». У «Правде України», мабуть, забули, який рік надворі. Їм усе ще ввижається, що хтось може чекати «реабілітації УПА». Не про реабілітацію УПА вже йде мова. Героїв боротьби за визволення своєї Батьківщини не треба реабілітувати. Це вони можуть судити, кого треба реабілітувати.

Йдеться тільки про те, щоб надати права, рівні з усіма іншими ветеранами. Але з Дивізією «Галичина» все ж таки справа стоїть дещо інакше. У цьому складність для нас. Я, може, не все скажу те, що вам сподобається і за що могли б мені аплодувати. Наприклад, я скажу, що не довелося дивізії послужити Україні, як хотілося б. Склалася доля її так, що побитися за волю України по-справжньому, як билася УПА, їй не довелося. Про це не можна забувати. Вони були різними формаціями. Але ми, коли говоримо про ті події, повинні думати про всіх, хто ставав до зброї, щоб битися за волю України. Отже, долі їхні склалися по-різному. Бо різні було обрано шляхи. Ще раз повторюю: я не чекаю, що всі ви погодитесь з тим, що я скажу, я й сам шукаю ще істину і не володію нею до кінця, зовсім ні. Усі ми її шукаємо. Так от, мені здається, що люди, які йшли у ці формації, – маю на увазі і Дивізію «Галичина», і УПА, – були спонукувані одним прагненням: боротися за волю і незалежність України. Але лідери спрямовували їхні зусилля в різних напрямках. І тому результати цих зусиль були різні.

Провід УПА вів боротьбу, непримиренну боротьбу, і проти коричневих, і проти червоних окупантів України. Українські лідери, котрі допомагали німцям створити «Галичину», тільки сподівалися, що на останній стадії війни та після її закінчення наявність національної військової формації сприятиме політичним інтересам України. Але сталося інакше, сталося так, що досягти такої стадії не вдалося і те, що відбувалося далі, загалом не було дуже вдале. Тому в Україні так багато ворогів: це і Москва, це і поляки – історичні вороги, з якими тільки зараз починаємо знаходити справжню мову, це і євреї, котрі ще, якщо офіційно, ведуть дружню політику, але ще дуже багато мають зла до українців, тому що вбилося їм у свідомість, що начебто українці допомагали німцям нищити євреїв. Жодного доказу немає: були поліцаї, але це зовсім не значить, що то був оунівець, чи то був поліціант із військових. Немає таких доказів, але пляма кладеться на весь український народ. От недавно був тут з Ізраїлю високий урядовець і причислив український народ до таких, що йшли слідом за німцями-нацистами. Цього не було, це – неправда. Але таке враження у світі створилося, і наше завдання – це враження ламати.

Для сучасної України проблема оцінки минулого є надзвичайно гострою. Вона вимагає дуже виваженого підходу. Тут, на мою думку, слід керуватися такими принципами:

1) кожного політичного діяча, партію, рух, кожну установу, кожне політичне гасло, кожну шкільну програму й підручник оцінювати з погляду того, наскільки вони сприяли або перешкоджали здобуттю та зміцненню незалежності України;

2) розглядати минуле не з точки зору інтересів Російської імперії, білої чи червоної, чи 9/10 населення України, а з точки зору Києва, з позицій інтересів України. (Ще не навчилося населення з Центральної та Східної України так дивитися на життя, яке нас оточує. Це є дуже велика проблема. І Західна Україна, Галичина – вона на десять кроків попереду тут стоїть.);

3) шукати національну єдність, тобто гуртування різних верств українського суспільства у побудові Української держави не шляхом замовчування правди, а шляхом її знаходження і поширення. Адже тільки на міцному підґрунті фактів, точних,

вивірених, непорушних, можна зрештою будувати злагоду в державі, єдність її народу.

Оцінки минулого робляться на кожному кроці, свідомо чи навіть несамохіть. Ми робимо це щоразу, коли зустрічаємося з новою людиною: ми тоді прокручуємо в пам'яті, що знаємо про її минуле. Оцінюється минуле, коли ми зустрічаємося з політичним діячем чи з партіями: весь час пригадуємо, а що ж було раніше, аби зробити правильну оцінку і спрогнозувати найбільш вірогідну лінію поведінки цієї людини, чи цього діяча, чи цієї партії у майбутньому. Це – необхідно. І тут нам дуже заважають ще й зараз не викорінені у свідомості людей стереотипи московсько-імперської пропаганди. Які це стереотипи? Постараюся коротко:

1. Український націоналіст – це фашист.

Це дуже міцно сидить ще у свідомості багатьох людей, із чим доведеться ще довго воювати. Люди не можуть зрозуміти, не можуть збагнути, що фашизм, як явище, котре виникло у ХХ столітті, спершу з'явився саме в Росії. Тому що, коли взяти німецький націонал-соціалізм, італійський фашизм, іспанську фалангу, російський більшовизм, усіх їх об'єднує одна типологічна характеристика: це – тоталітарні держави, тоталітарні режими, тоталітарні рухи, тоталітарні ідеології. Так от, незабутній Ленін та його найближчий і вірний учень Сталін створили першу у світі фашистську державу – тоталітарну державу. Уже всі інші – італійська, португальська фашистські держави, німецький націонал-соціалізм – будувалися за штибом отих більшовицьких здобутків, які створили і Ленін, і Сталін.

Тим часом у свідомість людей це не вкладається, вони звикли до того, що як ворог, то кажуть: фашист, як фашист, то – ворог, а що самі ми жили у фашистській державі, це доходить дуже з великим трудом. Не приймається це свідомістю людей.

Істина пізнається у порівнянні. Так от, наприклад, я вам скажу: націонал-соціалістська Німеччина розпочала Другу світову війну, маючи у всіх своїх концтаборах 24 400 ув'язнених. І все. А в Радянському Союзі, який виступав прапороносцем світової боротьби проти фашизму, за демократію, з 35-го року до початку того, що ми називаємо Великою Вітчизняною війною, було заарештовано десь понад 20 мільйонів людей. Із них

7 мільйонів було відразу знищено, розстріляно, а решта майже повністю загинула там. Оце вам масштаби. Що було гірше – фашистська Німеччина чи більшовицький режим, хто був страшнішим зразком фашизму? А у свідомості людей сидить, що ото фашисти, оті кляті і т.ін. З цим боротися важко, але треба: поки ми не розкриємо людям очі на це питання, нам багато чого не вдасться зробити.

2. Українські націоналісти – це воєнні злочинці.

Я вже казав, що жодного доказу немає. Але склалися стереотипи, і люди йдуть за цими стереотипами, повторюючи нісенітницю, не думаючи. Ось, наприклад, 1991 року відзначалося 50-ліття трагедії у Бабиному Яру. І там виступає режисер, київський, який зробив фільм «Бабин Яр», – добрий фільм, добрий режисер, – і перше, що він заявляє, це таке: 300 років спільного життя українців і євреїв і дали Бабин Яр. Ну ви бачили таке? Не німці-окупанти загнали у ті могили євреїв, а українці. З якого діла, чого раптом? Я потім з ним говорив, і він каже: «Це в мене так, вислизнуло». Але ж десь воно було у підсвідомості. І оцей стереотип сидить. І наше завдання – його викорінювати, руйнувати. На кожному кроці. Ніхто не хоче знати, що Шептицький, великий наш митрополит, рятував євреїв. Хто ще може похвалитися таким душпастирем?

3. Українці – це зрадники батьківщини.

Чому? Тому, що воювали в УПА, служили у «Галичині», здавалися німцям у полон. Та німцям здавалися у полон всі, в першому році – 4 мільйони, і тільки, може, чверть із них становили українці, а може, й менше, тому що відпустили їх значно менше, коли німці три місяці відпускали українців восени 1941 року. Але «українці – то зрадники».

Трагедія України і українців полягала в тому, що Україну було роз'єднано між чужими державами – Росією, Польщею, Румунією, Чехословаччиною. І тому, коли українець хотів стояти і виступав за свою державу, то він для всіх оцих чужих хазяїв України виявлявся зрадником. Вони його так і судили. Ось цей стереотип ще й досі не подоланий, бо залишки імперської психології у нашій свідомості ще дуже міцні. Нам багато доведеться робити. І коли підходиш до газетного кіоска й там

бачиш оцей розмаї російських газет: і «Правда», і «Российская газета», і бозна-що ще, і жодної такої української газети, щоб була десь у Москві чи по всій Росії, то ясно, під яким страшним ідеологічним пресом ще живе українська людність, українська свідомість. Це дуже складна проблема, її дуже нелегко буде розв'язувати й вирішувати.

Я ще хотів висвітлити одне наукове питання. Це, так би мовити, фундаменти всього того, на чому у Москві будують решту – і те, що українці – зрадники, і те, що фашисти, і те, що... Чому? Тому, що Москва завжди обурюється, що українці, принаймні національно-свідомі, не хочуть жити разом із Москвою, разом із Росією. Як не хочуть, значить – зрадники! А чому вони повинні хотіти? Тому, що існує, як ви знаєте (ті, що виховувалися на Заході, може, цього не знають), уже, мабуть, півтора століття теорія походження трьох народів з однієї коліски – українського, російського і білоруського. Кажуть, що український і російський народи – це народи-брати єдинокровні. Це була залізна теза радянської пропаганди, яка й досі сидить, як стрижень, у свідомості, може, більшості українського населення. А це неправильна теза. Чому? Тому що основою української нації, українського етносу, який складався у VIII, IX, X, XI століттях, стали ті східнослов'янські племена, що жили на території сучасної України, плюс великий додаток тюркських кочовиків.

З якого етнічного матеріалу формувалася великоруська нація, ядром котрої було населення межиріччя Волги та Оки? За даними археологічних розкопок, за топонімічними назвами виявилось, що вихідцями слов'янськими у межиріччі Волги та Оки були не люди, які йшли з Київщини та Чернігівщини, з півдня, з нинішньої України, зовсім ні, а ті, що йшли з Новгородщини, із Псковщини, тобто з північного заходу. Вони йшли у межиріччя Оки і Волги і там змішувалися з місцевими угро-фінськими племенами. Це був інший за своїм етнічним характером субстрат-підоснова тієї нації, яка виросла у великоруську. Тобто глибоко неправильно казати, що український і російський народи – це єдинокровні народи-брати.

Я не хочу сіяти і межі вас, і межі тих людей, яким я це товкмачу, якусь ворожість до росіян. Зовсім ні. Це справді дуже близький до нашого народ. Ми згодні жити з ними як брати, принаймні я, але через кордон, дуже чітко обмежений, тому що саме близькість є найбільш небезпечною. Коли б ми були грузини або вірмени, нам не було б страшно. А от коли така мовна близькість, що українець без усіякої підготовки розуміє росіянина, а росіянин розуміє українця, це є найбільш небезпечним, тому що немає на світі агресивнішого фактора, ніж культура. Вона діє м'яко, ласкаво, затишно, але одна культура неминуче нищить іншу культуру, коли вони співдіють поруч. Не буває зрощення: або виживає одна, або друга. І в нас унаслідок оцього співжиття весь час торжествувала російська культура, тому що її підтримувала держава.

Що нам дала Росія, коли Богдан Хмельницький вчинив свій не дуже вдалий політичний крок і поставив Україну під високу руку московського царя? Вона по суті віддала Україну під орду. Річ у тім, що казочки про монгольську навалу, вірніше – монгольське ярмо, побудовані на нерозумінні тих фактів. Коли прийшли монголи, оце нашестя, оця навала, вони й справді багатьох убили, багато поруйнували. Та вони відкотилися собі на схід і більше не з'являлися, вони тільки брали данину і затверджували чергового князя на його ж таки місці, коли вмирав його батько. Князь мусив їхати до орди, там йому давали пайдзух, і він собі знов сідав на свій престол. Більше вони не втручалися. Тому не монголи були винні у тому, що так відстала Росія. Скажімо, тридцятилітня війна в Німеччині винищила більше люду, ніж ті монголи та всі інші напасники на Росію. Але вона не спинила Німеччину у розвитку. А Росія була спинена. Я особисто вважаю, що головним винуватцем у цьому є російська православна церква. Чому? Тому, що вона протягом багатьох століть виховувала національне самовдоволення. Ми є свята Русь. Ми є найкращі. Ми навчимо увесь світ, усе людство, як треба жити. Тобто нам не треба чогось учитися, ми ж і так кращі за всіх. Це нехай інші приходять і від нас вчаться. А ми добрі такі, як є.

Це самовдоволення, що його виховувала російська церква, і є теорія отого третього Риму. Вона завдала Росії величезної

шкоди, тому що виховала російський народ у такому усвідомленні, у ментальності, як тепер кажуть, національного самовдоволення і небажання щось запозичувати, вчитися у інших. І силою довелося ламати цей настрій за Петра, а потім уже – за Леніна–Сталіна. Заламали страшною кров'ю, жертвами мільйонів людей.

Так от, у цю країну Богдан Хмельницький нас упхав у XVII столітті, коли Україна в культурному відношенні навіть під поляками йшла врівень з усією Західною Європою. У 1654 році, як, мабуть, багато з вас знають, Павло Алопський, учений монах, був на Україні 100 днів, проїхав її з півдня на північ і з півночі на південь і казав, що в цій країні козаків майже немає безграмотних людей, навіть жінки й дівчата знають грамоту, а в кожному селі – школа. Усе це було втрачено. Коли кажуть, що через російську культуру народи Радянського Союзу залучалися до культури світової, то це нахабний обман. Тому що без цього союзу, без цього спілкування ми стояли б на значно вищому культурному рівні.

І ще. Я найліпшої думки про російську культуру, але нехай вона буде собі в Росії. Треба, щоб Україна мала змогу розвивати свою власну національну культуру, тому що інакше вона загине і не спиниться той процес, який іде вже сотні років, коли українців перетворюють на додаткову біомасу російського народу. А тих, хто з цим не погоджується, оголошують зрадниками, фашистами і злочинцями. З оцими стереотипами всі ми мусимо (це стосується, звичайно, тих, що тут живуть) вести боротьбу роз'яснювальну, бо інакше незалежну Україну не побудувати.

УКРАЇНЦІ В РОКИ ДРУТОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Як і за тоталітарного режиму жителі незалежної України відзначають черговий ювілей визволення своїх міст і сіл від німецько-фашистських загарбників, готуючись успішно відсвяткувати п'ятдесятиріччя «перемоги у Великій Вітчизняній війні». Все майже так, як і за часів Хрущова, Брежнєва, Горбачова чи інших компартійних «вождів» колишнього СРСР. Мимоволі доходимо висновку, що українці насправді не визнають загальноприйнятої тепер у цілому світі оцінки цієї штучно створеної супердержави як «імперії зла» і намагаються продемонструвати свою духовну спадковість з імперськими традиціями. По радіо і телебаченню знову широко пропагуються пісні воєнних років (звичайно, лише російською мовою), що ніяк не сприяють патріотичному вихованню молодого покоління. Телеглядачі знову отримують змогу насолоджуватись кінострічками з часів молодости. Напевно, скоро знову побачимо на голубих екранах «Молоду гвардію», «Повість про справжню людину», «Сина полку» та інші картини, окрім відомої кіноепопеї про десять «славних сталінських ударів». Не обриваються навіть «звільна всі пута, що в'язали нас з давнім життєм».

Постає принаймні три питання: чи справді найкровопролитніша за всю історію людства війна була для нашого народу «великою вітчизняною»? Чому ми намагаємось відзначати п'ятдесятиріччя визволення наших міст і сіл від німецько-фашистських загарбників, якщо ці населені пункти після того

потрапили під тоталітарний режим «імперії зла», що проводила політику етноциду, знищуючи українців? Як оцінювати участь українців у бойових діях Другої світової війни під різними прапорами?

Звичайно, можна пробувати ігнорувати ці питання, протиставивши їм емоційні аргументи: люди загинули, люди терпіли, тому вони заслужили на вдячне слово. Справді втрати нашого народу в тій війні величезні, що навіть зазначає виданий у 1985 році в Москві «Демографический энциклопедический словарь»: за роки Великої вітчизняної війни загинув кожен шостий житель України, а 2 млн людей загнано в гітлерівське рабство (с. 491). Якщо зважити, що цей же словник показує населення України в 1940 році в 413 млн людей, то виходить, що ми втратилидесь із 7 млн співвітчизників. Та треба застережити, що за повоєнний час у СРСР показувались різні дані про людські втрати у воєнні роки: спочатку називали 8 млн людей, а вже в останній час дехто подавав навіть 42 млн. Таким чином, втрати в 7 млн осіб, напевне, виведені з розрахунку 20 млн людських життів, що офіційно приймалось тоді в СРСР.

Емоційні аргументи наводяться, як правило, для того, аби схилити опонентів до святкування перемог червоної армії. Про інші частини українців, які безпосередньо воювали на фронтах війни, але під іншими прапорами «забувають». Раніше вони не називались інакше, як «люті вороги українського народу», «фашистські найманці», «коляборанти» і т.д. Чому ж ми повинні оцінювати терпіння і жертвовність у часи воєнного лихоліття лише червоноармійців, а інших — ігнорувати? Маю на увазі вояків Української Повстанської Армії та Української Національної Армії.

Треба підкреслити, що залежно від відповіді на цих трьох питань залежить наше ставлення до багатьох інших, зокрема тих, які безпосередньо пов'язані з процесами сучасного національного державотворення. Тут тупання ногами чи грубі викрики, як це дозволили собі деякі учасники з числа колишніх червоноармійців, протестуючи проти спроби Президента держави поглянути нетрадиційно для них на події п'ятдесятирічної давнини, нічого не дають і не допомагають. Такі дії

засвідчують лише одне: дехто й нині не хоче поступитись принципам навіть тоді, коли вони виходять за межі історичної правди.

Безумовно, порушені питання далеко не прості. Відомий історик Тарас Гунчак писав: «Проблеми другої світової війни з історичної точки зору із величезним розмаїттям учасників та жертв цієї війни є такими складними, що намагання звести їх до простої формули добра і зла, друзів і ворогів або правильних чи неправильних результатів було б надмірним спрощенням. Залишається багато білих плям, розуміння яких можна досягнути лише старанним та чесним дослідженням усіх наявних фактів».

В цілому історик має рацію, хоч у частковостях йому не можна не заперечити. Дослідження всієї повноти фактів доконечне тоді, коли йдеться про найповніше відтворення реальної картини. Проте ці факти можуть лише скоригувати окремі епізоди, а не саму суть згаданої війни в історії нашого народу. Аналізуючи її, мусимо насамперед відповісти на питання: коли розпочалась ця війна для нашого народу? Відомо, що жителі Волині і Галичини могли двічі вступати в боротьбу проти німецьких військ у складі інших окупаційних армій: у вересні 1939 року – на боці Польщі, а в 1941–1945 роках – на боці Росії. Однак не можна ігнорувати того, що фактично вони могли воювати в лавах німецької армії проти Росії, коли йдеться про вояків Дивізії «Галичина». Нарешті, вони мали можливість воювати на два фронти (проти Німеччини і проти Росії) у складі Української Повстанської Армії. Непросте питання й щодо українців з Наддніпрянщини: вони могли воювати і в червоних військах чи советських партизанах і в складі Української Повстанської Армії. З цього випливають також різні відповіді на питання: коли закінчилась Друга світова війна? Якщо для дивізійників Друга світова війна закінчилась у травні 1945 року, то для українських повстанців вона тривала до початку 50-х років. По-різному можуть відповісти на це питання колишні червоноармійці, адже одна частина їх пов'язує кінець війни з капітуляцією Німеччини, друга – з капітуляцією Японії, а третя – могла бути залучена до злочинних дій проти українських повстанців і мирного населення західноукраїнських областей.

Вважаю, що для українського народу початок і закінчення Другої світової війни не збігаються з тими датами, які загаль-

ноприйняті в світовій історії. Українці були втягнені у вир Другої світової війни ще в березні 1939 року, що засвідчила битва на Красному полі під Хустом. Карпатська Україна з територією в 11,1 тис. кв. км і населенням в дещо більше 552 тис. осіб сфокусувала інтереси різних держав. Більшовицька Москва не могла змиритись з тим, що на невеликому клаптику території зароджується незалежна Українська держава, яка магнетус погляди десятків мільйонів поневолених українців у СРСР, Польщі та Румунії. Без володіння Україною Росія втрачає шанси претендувати на світову імперію. Польща боялась, що волелюбний дух перенесеться на східну сторону Карпат і вона втратить окуповані західноукраїнські землі, тому воліла мати спільний кордон з «традиційним другом», цебто Угорщиною, яка після захоплення значної частини Українського Закарпаття не задоволена, а намагалась проковтнути його повністю. Не могла бути байдужою до Карпатської України й Румунія, що утримувала Буковину і частину закарпатськоукраїнських земель. Аби уникнути звинувачень у необ'єктивності чи переоцінці, вважаю за доцільне звернутись до чужих джерел. Ось що писав навесні 1939 року британець Ланселот Лавтон (Lancelot Lawton) у статті «Україна: найбільша проблема Європи»: «Якщо Україні пощастить, на сході Європи з'явиться держава, територіяльно і по населенню друга після Росії. Такого масштабу подія, найбільш правдоподібно, викликала б одночасні й важливі зміни всюди. Це вплинуло б, а то й вирішило б долю більшовизму в Советському Союзі, як і, можливо, націонал-соціалізму в Німеччині. Воно також вирішило б майбутнє Польщі, Румунії і сусідніх земель і створило б нові проблеми для Бритійської імперії». Як бачимо, слова Лавтона проливають світло й на ставлення до України після проголошення державної незалежності через 50 років.

Советська історіографія доклала чимало зусиль для того, аби доказати, що Карпатська Україна народилась з благословення Гітлера. Проте офіційні німецькі документи спростовують таку думку. За кілька днів до бою на Красному полі Гітлер сказав: «Якщо я був би пов'язаний з українцями та їх політичними плянами, то у Відні не проголошували б арбітражного рішення,

яке зробило Закарпатську Україну нежиттєздатною». За дозволом Гітлера Угорщина придушила перші парості незалежності маленької держави, існування якої при приєднанні в майбутньому навколо неї інших українських земель могло б, як вже зазначалось, змінити політичний клімат у Європі.

Так розпочалась для нашого народу Друга світова війна. Відомий історик Володимир Косик пише: «Карпатська Січ, що налічувала близько 10–12 тисяч стрільців, погано оснащених і погано озброєних, перетворилась у національну армію. Українці всюди чинили опір, відмовляючись підкоритися рішенням Гітлера. Після п'яти днів запеклих боїв Угорщина окупувала територію цієї маленької держави. Українці продовжували партизанську війну в горах ще упродовж трьох тижнів. Ця «маленька» війна коштувала їм 5 тисяч смертей». Та не будемо забувати того, що тут українці виступили як окремий суб'єкт у формі державної організації на міжнародному рівні. Надалі українці відігравали самостійну ролю у цій війні лише після організації Української Повстанської Армії, завдяки якій був створений орган державної влади – Українська Головна Визвольна Рада.

У вересні 1939 року українці воювали проти Німеччини на боці Польщі і вже не відігравали самостійної ролі. 22 червня 1941 року Україна стала ареною боротьби двох імперіялістичних держав (більшовицького СРСР і гітлерівської Німеччини) за світове панування. На жаль, ця війна дуже часто мала братовбивчий характер: українці воювали під різними прапорами проти співвітчизників.

Цілих п'ятдесят років ще із шкільної лави нав'язувалась думка жителям України, що разом з «братнім» російським народом українці вели «Велику Вітчизняну війну проти німецько-фашистських загарбників». Про звірства цих загарбників розповідали дітям ще в молодших класах. Згадаймо оповідання Юрія Яновського «Дід Данило з «Соціалізму», в якому змальовуються моторошні картини: «Я рухаюсь по коліна в людському горі, серед згарищ і розстріляних мирних людей. Часом я поночі нашттовхуюсь серед степу на шибениці – там висять теж не військові і здебільшого жінки. Під моїми ногами ворухнуться земля, – людей фашисти закопують в землю живих...» Подібні

картини бачимо і в творах Олександра Довженка, який лише фрагментом у щоденникових записах зміг показати звирячу розправу більшовиків над борцями за волю України. Школярам вдовбували в пам'ять бажанівську «Клятву», з якої виносили думку: раз Україна не буде рабою німецьких (пізніше – фашистських) катів, то більшовики не можуть вважатись катами українського народу. Трагічний співець тирана народів Павло Тичина запевняв, що поневолені Москвою народи разом з росіянами переможуть «німецьку ставку», бо в нашій землі, цебто СРСР, Правда, Сила і Сталін у Кремлі. Так формувались міфи про славних «сталінських соколів», «геніяльного полководця», дружбу народів, «справедливу боротьбу радянського народу» тощо.

Про звірства більшовиків на українських землях ніхто не згадував у Советській Україні до останнього часу. Навіть Довженків щоденник друкувався з цензурними вирізками. Позаяк більшовики подавались як добрі і справедливі вояки проти гітлерівських головорізів та їхніх спільників – «українсько-німецьких буржуазних націоналістів», то для останніх у советській літературі дьогтю не жаліли.

Спростувати тепер нав'язані стереотипи не так легко, бо вони підтримувались не лише пропагандою. Не менше значення для їхнього утвердження мало насаджування страху. Про якусь об'єктивність у таких умовах не могло бути й мови. А об'єктивність вимагає усвідомлення того, що в другій світовій війні українці опинились між молотом і ковадлом. Тут не міг діяти принцип: «Ворог мого ворога – мій друг!» Доводилось вибирати не між добром і злом, а між меншим і більшим злом, що вимагало неупередженого підходу до конкретної ситуації та гнучкості у виборі тактики. З відстані часу, коли результати війни вже відомі, ці далекі роки сприймаються інакше, а тоді люди діяли в страшному воєнному хаосі, перед ними були різні варіанти вибору.

Насамперед мусимо відповісти: чи була війна 1941–1945 років для нашого народу «великою вітчизняною»? Для цього треба чітко дати визначення поняття «вітчизни». Словник української мови трактує його як синонім до понять «батьківщина» та «рідна земля». Та в квазінауковій літературі подавалися нюанси цих понять: вітчизна трактувалась як батьківщина, але в соціальному

розумінні. При такому підході Україна як батьківщина була і для більшовика, і для націоналіста, але для першого вітчизною вважалась – советська Україна, а для другого – буржуазна Україна, в якій панують прокляті експлуататори, цебто поміщики та капіталісти. Таким чином, при трактуванні війни великою вітчизняною неодмінно доходимо висновку, що поневолені гітлерівцями українські селяни й робітники боролись за велику вітчизну – СРСР. Недаремно вони могли воювати лише під гаслом «За Радянську Україну!» як складову частину «імперії зла». Чи був СРСР, або більшовицька Росія, батьківщиною чи вітчизною для українців? По-перше, завважмо, що більше 10 млн українців жили в СРСР менше двох років. Вони народились в тих частинах України, які були окуповані іншими державами. Вважати, що СРСР за такий короткий час міг стати для них батьківщиною чи вітчизною, – це вже питання політичних спекуляцій, а не наукової об'єктивності. По-друге, українці з Наддніпрянщини за два десятиріччя переконались, що СРСР, як і царська Росія, не був для них батьківщиною чи вітчизною. При протилежному підході довелось би замовчувати організований Москвою штучний голодомор 1933 року, коли коса смерти скосила 10, а може й 12 млн українців. По-третє, як відомо, для Тараса Шевченка, в творчості якого найповніше втілювався національний дух, Росія була чужиною. Чому вона через 100 років повинна бути батьківщиною для українців? Звичайно, можна заперечувати на тій підставі, що царська Росія була «тюрмою народів», а СРСР начебто став країною дружби народів. Та такі аргументи шиті білими нитками, адже навіть у Росії називають тепер СРСР «імперією зла». В цій імперії Україна не була рівноправною з Росією, що ототожнювалась з СРСР. Якщо навіть називати російський народ «братнім», то й тоді ми не маємо права називати землю сусіднього народу своєю батьківщиною чи вітчизною. Проте тут йдеться про взаємини метрополії (Росії) з колонією (Україною).

Визначаючи Росію батьківщиною чи вітчизною для українця з України, ми повинні логічно переоцінити два важливі правові акти – IV Універсал Центральної ради 22 січня 1918 року і Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. Якщо Росія чи СРСР – батьківщина чи вітчизна для українців, тоді

вони не мали права оголошувати частини цієї батьківщини чи вітчизни незалежною державою, бо в такому разі йдеться не про реалізацію права нації на самовизначення, а про незаконний сепаратизм. Однак Верховна Рада України проголосила незалежність, керуючись цілком визначеними аргументами: 1) продовженням тисячолітньої традиції державотворення в Україні; 2) на основі права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами; 3) здійсненням Деклярації про державний суверенітет України. Як бачимо, такі аргументи не залишають сумнівів, що Україна ніколи не була частиною Росії на законних підставах, тому ні Росія, ні її спадкоємець СРСР не можуть визнаватись батьківщиною чи вітчизною для українців на рідних землях. Таким чином, трактування советсько-німецької війни 1941-1945 років як «великої вітчизняної» не що інше, як рудиментарне уявлення тоталітарного, імперського часу.

Відповідь на перше питання дозволяє перейти до питання про «визволення українських земель (міст, сіл) від німецько-фашистських загарбників». Що таке визволення? Словник української мови дає такі тлумачення дієслова «визволяти»: «1. Звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т. ін.; 2. Робити вільним, надавати свободу кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ'я, чийогось панування; 3. Відвойовувати захоплену ворогом територію; 4. Висмикувати, витягати що-небудь схоплене, затиснуте кимсь, чимсь; 5. Допомогати виходити з скрутного становища». Жоден з тих пунктів, за винятком третього, якщо його трактувати формально, не підходить до акту більшовицьких поневолювачів на українських землях у 1943-1944 років. Вони не звільнили український народ від німецьких окупантів, а тільки витіснили їх з української землі, накинувши Україні старе ярмо. Ось свідчення повоєнного року – лист колгоспників села Попелюхи Піщанського району Вінницької області до Микити Хрущова: «Микита Сергійович, батечко наш, заступник. Важко нам, обірвані ми всі, голі й босі, брудні й голодні, на людей не схожі, гірш худоби живемо. Ніколи нам не було так важко, як в цю хвилину, люди з голоду мруть, діти з недоїдання і хвороб стають каліками. Харчуємося ми лободою, корою, а в кого є гроші, їдуть у місто і купують хліб у комерційних магазинах, та за хлібом іти далеко –

140-160 км, а у нас ніхто не продає, з колгоспу ми нічого не отримали і немає надії, все згоріло, а ярина дуже слабка і, як виконаємо план, то всі подохнемо». Колгоспники скаржаться, що «простій людині не добитися правди, всі на неї кричать і не вірять», в обласному центрі ними не цікавляться, а «комсомольці і партійці мовчать», хоч «люди всі змінилися – худі, чорні, злі».

Сталінське керівництво визначило надмірні норми поставок, а в їх невиконанні звинувачували колгоспників, що в часи окупації піддалися ворожій агітації та пропаганді і почали проявляти «дрібнобуржуазні настрої». На «визволеній» території України взимку 1946-1947 років почався голод. Були випадки людоїдства. Про це писав пізніше Хрущов, а відомий компартійний діяч Кириченко розповідав жахливу картину, яку він бачив в одному з колгоспів Одеської області: «Жінка різала на частини труп своєї дитини, який лежав на столі. При цьому вона промовляла: "Меланку ми вже з'їли. Тепер ось засолимо Іванка, протримаємось ще трохи"... Ця жінка від голоду збожеволіла і зарізала своїх дітей!» Сталін називав інформацію про голод брехливою, а Косигін, як писав згодом Хрущов, нагримав на керівника республіканської компартійної організації. Вже навесні 1947 року Москва вирішила зміцнити республіканське керівництво і прислала на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У «видатного діяча більшовицької партії і Радянської держави» Л. М. Кагановича.

Чи можна після того вважати повернення московських більшовиків на українську землю 1943-1944 року її визволенням? Можна шукати якихось об'єктивних причин голоду, та цікаво, що в Західній Україні, яка ще не зазнала так, як Наддніпрянина, колгоспно-радгоспного ярма, голоду не було.

Нарешті, розглянемо третє питання, порушене на початку статті. Участь українців у бойових діях Другої світової війни визначається тим, що вони мусіли вибирати один з трьох варіантів (боротьба в лавах Української Повстанської Армії на два фронти, боротьба проти московсько-більшовицьких поневолювачів у спілці з німцями, боротьба проти німців на боці московсько-більшовицьких військ).

За часів тоталітарного режиму про Українську Повстанську Армію написано чимало фальші і неправди. Повстанці трактува-

лись не інакше, як «українсько-німецькі буржуазні націоналісти» і т.д. Насправді УПА виникла насамперед для того, аби боротись проти німецьких окупантів. У виданій після капітуляції гітлерівської Німеччини відозві Головного Командира УПА Тараса Чупринки до бійців і командирів цієї армії зазначалось, що українські повстанці «не допускали, щоб німець свobodно господарив на українській землі й вповні її використовував для своїх загарбницьких цілей. Ви не дозволяли грабити українські села, не допускали до вивозу в Німеччину. Ваша караюча рука гідно відплачувала за розстріли й палення сіл. У боротьбі з Німеччиною наша Українська Повстанська Армія зорганізувалася і пройшла першу бойову школу».

Вже ця відозва спростовує більшовицьку брехню про українських повстанців. Звертаючись до своїх бійців та командирів, Тарас Чупринка не міг йти на якусь дезінформацію, адже правда про боротьбу УПА проти німців не була для повстанців «за сімома замками».

Безумовно, ще під час німецької окупації українські повстанці не могли зустрічатись з советськими партизанами, але сутічки з ними не були основними.

Становище змінилось після «визволення українських земель від німецько-фашистських загарбників», цебто повернення більшовиків, або московсько-більшовицької реокупації. Тоді основний удар був спрямований проти єдиного окупанта, бо українські повстанці присягались «боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу».

Завдяки безстрашній боротьбі повстанців на українських землях була створена Українська Головна Визвольна Рада, посилилась антибільшовицька боротьба інших народів. Вже восени 1943 року в складі УПА було 15 національних куренів. Для координації боротьби проти московських більшовиків 21-22 листопада 1943 року відбулась Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії, на якій були представники від 13 народів (азербайджанців, башкирів, білорусів, вірменів, грузинів, кабардинців, казахів, осетинців, татар, узбеків, українців, черкесів і чувашів). У відозві конференції зазначалось: «Сучасну війну

розпочали й ведуть правлячі імперіялістичні верхівки Берліна й Москви – німецькі націонал-соціалісти й російські більшовики. Війна ведеться за те, котра з імперіялістичних клік має надалі поневолювати й експлуатувати народи Європи й Азії».

Українська Повстанська Армія користувалась всенародною підтримкою. Тепер відомо, що діяльність українських повстанців не обмежувалась західноукраїнськими землями, а велась далеко від Збруча, в східних і південних областях України.

Твердити про те, що українські повстанці виконували завдання німецьких окупантів, можуть лише фальсифікатори, які намагаються гвалтувати історію, натягаючи її на свій копил. Факти говорять інше: УПА боролась проти німецьких і проти більшовицьких окупантів за національну незалежність.

Лише в 90-х роках молоде покоління української нації починає дізнаватись правду про дивізію «Галичина», 1-шу дивізію Української Національної Армії. Не дивно! Для звинувачення дивізійників у коляборантстві більшовики начебто мали «залізні аргументи». Продажний пашквілянт Ярослав Галан у коментарі для радіостанції «Радянська Україна» 24 травня 1943 року заявив, що організатори дивізії «хочуть зтягти в свою дивізію українську молодь Галичини, а вірніше ту частину молоді, яка ще уціліла після німецьких розстрілів, ту, якій пощастило досі уникнути вивезення на німецьку каторгу. Ця молодь, за їх розрахунками, повинна рятувати Гітлера саме в цей час, як уся величезна німецька воєнна машина валиться з гуркотом на його голову...»

За п'ятдесят років ставлення московсько-більшовицьких істориків до наших дивізійників не змінилось. Та істина завжди конкретна. Ось що писав Володимир Кубійович: «За активну участь українців в організації дивізії та за співвідповідальність українських сил промовляли такі моменти: ми хотіли творити українську збройну силу, і треба було використати вигідний час, ураховуючи весь ризик... Тільки в складі німецьких збройних сил могло постати регулярне, добре вишколене і озброєне українське з'єднання, яке при сприятливій для нас ситуації могло стати зародком української національної армії, без якої не могла б існувати українська держава; можна було

мати деяку надію, що цією сприятливою ситуацією буде хаос, що постане на українських землях після програної німцями війни. Завдяки дивізії українська справа виходила деякою мірою на міжнародну арену». Ці слова дозволяють зробити принаймні три висновки. Перший: спільні воєнні дії з німецькими військами проти більшовиків командування дивізії розглядало не як стратегічне, а лише як тактичне завдання. Другий: воєнна ситуація диктувала вибір, тому, опинившись між молотом і ковадлом, організатори дивізії «Галичина» знали, що ударів не уникнути, але їх можна пом'якшити. Так було вирішено, щоби вибрати менше в тих умовах зло. Більшовики після «визволення» українських сіл і міст мстилися українцям, що вони вижили під німецькою окупацією і посилали їх беззбройних на передову лінію бою, на явну смерть. Третій: вибір диктувався стратегічною метою. Доктор Мирослав Малецький підкреслює, що для оцінки дивізії «Галичина» треба зважити уроки Першої світової війни, коли «існували військові формування Українських січових стрільців, так званих усусусів, які виникли 1914 року. Невдовзі саме вони склали основу майбутньої Української Галицької Армії, захищали українські землі від різних окупантів».

Щоправда, більшовики ще й тепер спекулюють на тому, що найбільшим ворогом людства тоді вважався німецький націонал-соціалізм. Звідси – начебто впливає висновок, що боротьба українських дивізіоників не може вважатись моральною. Та згадаймо, що народи азіатських країн, до речі, навіть тих, які вважались Москвою пізніше «прогресивними», воювали проти своїх метрополій, опираючись на союзницю Німеччини – Японію.

Звичайно, доля наших дивізіоників не була легкою, їхні надії на те, що західні альянти повернуть свою зброю проти СРСР як найбільшого ворога людства після капітуляції Німеччини, не справдилися. Проте, на щастя вояків, західні альянти визнали, що вони боролися за волю українського народу. Президент Айзенгавер після свого обрання Президентом США заявив колишнім воякам 1-ї Української дивізії Української Національної Армії: «Я вповні розумію духове ставлення Вашого Братства, що завзято воювало за високі ідеали свободи і незалежності з ворогом, який загрожувало сьогодні цілому світові». Здається, що слова

американського президента не вимагають жодних коментарів.

Найбільше наших земляків воювало проти німецьких окупантів на боці більшовицької Москви: одні – в советських військах, другі – в червоних партизанах, яких, незважаючи на постійну допомогу з Москви, на українських землях було дуже мало. Нині не просто відтворити картини воєнних літ, адже більшовицька офіційна пропаганда вдавалась до найбезсоромніших фальсифікацій. 9 серпня 1943 року ЦК КП(б)У, Президія Верховної Ради і Рада Народних Комісарів республіки звернулись до українського народу з закликом: «Настав час рішучих збройних дій! Настав час визволення України. Ми закликаємо до боротьби всіх, кому дорога воля і державна незалежність рідної України, хто любить рідну землю, хто хоче щастя і вільного життя для себе і своїх дітей. Виходь на вирішальний бій, народе України!.. В боротьбі ми не самі. Пліч-о-пліч з нами йдуть росіяни, білоруси, грузини, вірмени – сини усіх народів Радянського Союзу». Зрозуміло, що ні про яку державну незалежність України не могло бути жодної мови, а про «вільне» повоєнне життя українського народу вже йшлося.

Нерідко з ідеологічних міркувань «літописці» війни створювали різні підпільні організації. Зараз вже чимало подібних фальсифікацій винесено на осуд громадськості. Стали відомі факти про діяльність «Молодої гвардії». Та є ще не одна подібна «організація». Яскравий приклад цього «Народна гвардія імені Івана Франка», яка нібито діяла на терені західноукраїнських областей. У II томі «Українського радянського енциклопедичного словника» (Київ, 1987) на с. 480 зазначається, що вона створена у вересні 1942 року, але назви не подається: «Змінювала назву (з літа 1943 – «Народна гвардія західних областей України», з грудня 1943 – «Партизанський рух західних областей України»). Виникає питання: коли ж ця «підпільна партизанська антифашистська організація» називалась «Народна гвардія імені Івана Франка»? Відповіді, мабуть, не знайти. Як хвалився авторові цих рядків ще двадцять років тому «історик» цієї «гвардії» Гаврило Вакуленко, «Народна гвардія імені Івана Франка» була вигадана за вказівкою керівництва компартії України лише з однією метою, аби показати, що західноукраїнське населення прагнуло

повернення советської влади і навіть боролосся за неї. Звичайно, кількість «народогвардійців», як і тих, хто разом з Леніним ніс колоду на комуністичному суботнику, збільшувалось щороку, бо «відкривались» нові імена «гвардійців». Для цього були вагомі підстави: адже на таких підпільників поширювались пільги, які були надані учасникам війни. Цікаво, що в хронології, в 7-му томі «Історії Української РСР» (Київ, 1977) про названі організації не згадується. Невже ж в такому солідному виданні забули про «визначну сторінку» в історії «великої вітчизняної війни»? До речі, на с. 319 цього тому читаємо: «Мільйони радянських людей, опинившись на тимчасово окупованій території, не маючи змоги негайно вступити в збройну боротьбу в умовах небаченого кривавого терору, не очікували пасивно результатів титанічної битви на фронтах, а саботували воєнні, політичні й економічні заходи окупантів, всіляко допомагали підпільникам і партизанам, усвідомлюючи той факт, що будь-який опір фашистам допомагає Червоній Армії в її героїчній боротьбі з ворогом, наближає час визволення». Знову виникає питання: чому ж тоді кілька повоєнних десятиріч брались на облік ті, хто перебував на території, яка була «тимчасово окупована німецько-фашистськими загарбниками»? Безумовно, для підтвердження свого такого «теоретичного висновку» офіційні історики не мали жодних підстав.

Однак факт залишається фактом, що мільйони українців були мобілізовані до червоної армії і воювали проти німецьких військ. Частина цих наших земляків могла бути переконана, що вона воює за інтереси рідного українського народу. У воєнний час розповсюджувались різні чутки про ту волю, яку дасть «великий» Сталін після війни. А чого добились українці? Лише місця в ООН і приєднання Закарпатської України. Україна втратила, як тепер знаємо, за роки війни 2,5 млн військових і 5,5 млн цивільних осіб. Таких втрат не зазнав жоден народ, якого охопила війна. Наші втрати в людях на 1,5 млн осіб більші, ніж втрати Німеччини, і десь на 2-3 млн людей перевищують втрати Росії.

Як не було би тяжко нашим землякам-червоноармійцям, вони мусять зрозуміти, що аж ніяк не боролись за інтереси українського народу, а тільки за інтереси «імперії зла», в якій панівне становище завжди займав російський народ. Отже, такі ветерани

в часи війни були жертвами тоталітарного режиму. Вони не визволяли рідної землі, а тільки допомагали одному окупантові (московським більшовикам) вигнати іншого окупанта (гітлерівців). Після цього «визволення», як вже згадувалось, в Україні знову був штучно організований голод, а в західноукраїнських землях ще 7-8 років тривала національно-визвольна боротьба. Наприкінці 50-х років розпочалась жорстока русифікація України, цебто більшовицька яничаризація українців, яким Москва видавала смертний вирок. Найродючіші чорноземи були знищені, затоплені штучними морями, що з часом перетворились у болото. Злочинна діяльність Москви та її київських сатрапів призвела до найтяжчого злочину в мирний час – аварії на Чорнобильській АЕС. Таким було «визволення», за яке воювали українці в лавах червоних військ. Ми не маємо права зневажати їх, та не маємо підстав вважати їх національними героями. Вони – жертви найбільшого ворога України.

Незважаючи на чималі втрати в роки війни, український народ вистояв. Його не зламали повоєнні тортури московсько-більшовицьких окупантів. Україна проголошена незалежною державою.

Задивлюючись у далеке майбутнє, ми змушені зважити на терезах справедливості минуле, переглянути нав'язані нам оцінки різних історичних подій. Цього теж вимагає майбутнє.

ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» Й УКРАЇНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ

На запрошення Управи Братства колишніх вояків Першої Української Дивізії автор цих рядків погодився подати нарис взаємовідносин між дивізією «Галичина» й українським національно-визвольним підпіллям від початку творення Дивізії аж до її інтернування в таборі полонених після закінчення воєнних дій з початком травня 1945 р. Взявши на себе обов'язок бодай в короткому нарисі зілюструвати ці взаємовідносини, автор свідомий усіх труднощів тематики та всіх недочетів в самому нарисі. На це складається ряд причин, передусім неможливість диспонувати архівним матеріалом, який в більшості зараз недоступний, далі нестача тих документарних даних, які сьогодні могли б подати тільки керівні чинники українського національно-визвольного підпілля на батьківщині, а врешті, і це найбільша трудність, політичний бік справи, який від початку виникнення думки творити українську військову частину при німецьких збройних силах створював для керівництва підпільного руху в Україні незвичайну складну ситуацію. Та незважаючи на це, автор бажав би в цих рядках потрактувати без упереджень цілу проблему, застерігаючись, наскільки це можливо, однобічного насвітлення, маючи на увазі загальноукраїнський аспект цілого питання. Коли в цьому чи в другому випадку звертатиметься увагу на пороблені помилки та ряд непорозумінь, які з них виникали, то робиться це тільки в ім'я того, щоб у майбутньому на помилках і досвіді минулого вчитись і їх не допускати в українських політичних і військових концепціях. Саме тут і актуальність цього нариса, бо й у сучасній

міжнародній ситуації можна почути вже голоси, які вказують на те, що забувається недавнє минуле і плянується іти втертими, для української справи дуже небезпечними, шляхами. Тому пригадка минулого може зберегти українську еміграцію перед непродуманими як слід кроками.

Від початку творення Дивізії до половини 1944 р. автор цих рядків тільки посередньо зустрічався з проблемою Дивізії, тому й насвітлення цього періоду спираються на становищах тодішнього керівництва українським національно-визвольним підпіллям. Від половини 1944 р. довелось авторові у своїй практичній роботі безпосередньо зацікавитися цією проблемою до такої міри, що він міг мати вплив у кінцевій фазі на вирішення долі самої Дивізії. За неточні дані автор заздалегідь просить вибачення у всіх читачів та просить усіх тих, що могли б дати спростування чи доповнення, зробити це в майбутньому для повного насвітлення важливої проблеми в цілому комплексі українських визвольних змагань недавнього минулого.

I

Щоб зрозуміти перший період взаємовідносин між дивізією «Галичина» й українським національно-визвольним підпіллям, щоб мати ясний погляд на ту «метушню», яка витворилася довкруги творення Дивізії, щоб могли розібратись в усіх «за» і «проти» в питанні творення українських збройних частин при німецькій армії, не слід відвертати очей від того тла, на якому ці взаємовідносини формувалися. В загальному треба сказати, що в цьому періоді існували наскрізь розбіжні концепції в керівництві українським національно-визвольним підпіллям, з одного боку, і в приклонників дивізійної, якщо так можна назвати, концепції й організаторів Дивізії, з другого боку.

Попри основні розходження політичної натури, інші дрібніші аксесуари тактичного характеру утруднювали сяке-таке налагодження взаємовідносин, загострювали їх і доводили до відвертої (правда, на добро української справи) не фізичної, а політично-пропагандивної боротьби.

Український підпільний революційний рух, конкретно ОУН, стояв уже від осені 1941 р. в одвертій боротьбі з німецько-

гітлерівським окупантом. Від цього часу проваджено вже мобілізацію українських широких мас на всіх землях України проти нового окупанта. Зокрема на східноукраїнських землях не можна було рахувати на будь-які успіхи, коли б перед населенням не було поставлено виразно вимоги спротиву й боротьби проти німців. З огляду на загальноукраїнський аспект визвольної боротьби годі було підпільному рухові порушувати свої основні принципи боротьби на одному терені, конкретно в Галичині, де без сумніву німецький режим був легкий і з початку не застосував тих варварських метод, які мали місце на східноукраїнських і північно-західних землях, у т.зв. райхскомісаріяті «Україна». Основні ідейні напрямні мусили бути зобов'язуючими для визвольного руху на всіх територіях України. А ці напрямні й основні принципи не дозволяли на будь-яке пактування з окупантом чи допущення якихось частинних розв'язок в українській справі. 1942 р., у жовтні, українське підпілля перейшло до творення збройних загальнонаціональних відділів на Волині й Поліссі, і там розгорілась відразу, зокрема весною і літом, широка збройна боротьба проти німецьких окупантів. В Галичині, в цей саме час, панував відносний спокій, окремих збройних відділів ще не було, незважаючи на те, що керівники українського підпілля на ПЗУЗ весь час домагалися, щоб і Галичина чим скоріше вступила на шлях відкритої збройної боротьби. Довгий час Галичина служила запіллям для теренів збройних дій та звідсіль висилано лише людей для військових вишколів чи перевишколів устаршинських, підстаршинських і стрілецьких школах УПА. Зате в лютневій конференції ОУН (1943) виразно намічено шлях дальшої збройної боротьби. На цій конференції вирішено «творити нові окремі осередки організованої сили народу», причому під новими осередками розумілось творення збройної підпільної сили народу.

На цій конференції прийнято ряд постанов політичного характеру, які мали безсумнівний вплив на ставлення українського підпілля до концепції творення українських збройних відділів при німецьких збройних силах. У відповідних постановах читаємо: «1. Сучасна війна на Сході, що її розпущано в ім'я імперіялістичних інтересів німецького націонал-соціалізму і московського большевизму, ведеться за протинародні, реакційні цілі... Це першою чергою війна з приводу України, яку обидва імперіялізми трактують у своїх загарбницьких плянах як центральну проблему їх імперіялістичної політики на Сході Європи... 15. Стоїмо на становищі, що передумовою організації всіх політичних і національних сил України до боротьби проти московсько-большевицького імперіялізму та приєднання до неї всіх зовнішньополітичних сил, зокрема поневоленних народів, є боротьба українського народу проти німецького імперіялізму». «Тільки шляхом боротьби проти німецького імперіялізму можна: а) відірвати від впливів Москви ті елементи українського народу, які під загрозою з боку німецького імперіялізму шукають охорони в Москві, демаскувати московський большевизм, що свої імперіялістичні заміри й далі поневолювати Україну прикриває гаслами боротьби для оборони українського народу й інших поневоленних народів перед німецьким окупантом, б) здобути для українського народу і для його національно-визвольної боротьби належну позицію на зовнішньому міжнародньому відтинку».

З цитованих вище постанов конференції з лютого 1943 р. наглядно бачимо, що український національно-визвольний рух не міг так з внутрішньополітичних рацій, як і з зовнішньополітичних моментів іти на будь-яке договорювання з німцями в питаннях політичного і військового характеру. Тому й ставлення керівництва руху до концепції творення частини при німецьких збройних силах мусило бути а ліміне негативне. Для українського підпілля з початку 1943 р. було ясно, що Німеччина війну програє і жодні експерименти направити дотеперішнє зло чи спроби скріпити свої ряди чужим вояком не врятують її від катастрофи.

Для українського підпілля німецький окупант був тимчасовим окупантом, який відійде, а на його місце прийде відвічний ворог України — Москва. Йдучи на договорення з німцями, український визвольний рух тратив би ґрунт в народі і в справі дальшого продовження боротьби проти большевицького окупанта. Ідучи на договорення, хоч би тільки на одному терені і в одній справі військового союзу, український визвольний рух втратив би моральний капітал, здобутий боротьбою проти німців, перед зовнішнім світом.

На жаль, прибічники дивізійної концепції й організатори самої Дивізії не брали, а може, недооцінювали цих моментів політичного, у внутрішньому і зовнішньому аспектах, характеру. Їм присвчували передусім рації практичної натури, як напр., можливість регулярного вишколу військових кадрів, створення регулярної української військової одиниці, отримання зброї до оборони перед московсько-більшевицьким наїзником, охорона української молоді перед насильними вивозами на роботи в Німеччину і т.д. В ім'я історичної правди треба визнати, що це не могли бути маловажні рації, і їх дискутовано в колах українського підпілля надзвичайно завзято. Фактом було, що українське підпілля не могло і не бажало всіх молодих воєнно здібних людей перебрати у підпільні військові формації, фактом було, що підпілля не могло дати ні належного озброєння, ні вишколу в своїх військових школах, фактом було також, що в умовах німецького підпілля не було легко розв'язувати постачання для вже існуючих відділів і старшинських та підстаршинських шкіл і, врешті, фактом було також, що в організації українських підпільних повстанських формацій вичувався дошкульно брак фахово вишколених старшинських і підстаршинських військових кадрів. Можливості розв'язати бодай частинно ці питання за допомогою тактичного маневру, пішовши на творення в Галичині збройних відділів в регулярних формах, були аж надто привабливі, і тому дискутовано гаряче цю проблему не тільки в лавах підпілля, але й у широких народних масах. Однак ці рації практичного характеру не могли зрівноважити політичних рацій, які промовляли проти будь-якої поступки. Поступка означала дискримінацію українського визвольного руху. Тому політичні рації переважали. До цього долучувалося ще й те, що з німецького боку не було жодних гарантій політичного характеру в українській справі і потрактовано питання творення Дивізії як наскрізь провінційну проблему одної німецької провінції з українським населенням, а не як проблему загальноукраїнського, отже, всіх земель України, вкладу у боротьбу проти большевицької Москви.

Треба визнати, що між творцями й організаторами Дивізії було багато ідеалістів, які свято вірили в правильність своєї

постанови. Передусім багатьом з них присвчували світлі сторінки минулого, 1914-1918 рр., творення Легіону УСС в рядах австрійської армії, роля УСС в пізнішому державному будівництві й українських визвольних змаганнях в цілому. Цього образу минулого не могли у декого притемнити страхіття, які діялись в цей же час на більших просторах українських земель, бо про політику німців на сході України знали вони у більшості випадків тільки посередньо, і то неповно. Коли ж і знали, то сподівались, що Німеччина буде примушена змінити своє політичне ставлення до українців після невдач і гіркого досвіду на сході. Натомість українське підпілля, яке на кожному кроці і на всіх землях України безпосередньо зустрічалося з нищівною політикою німців, мало можливість позбутись всяких ілюзій в цьому напрямі, тому могло більш тверезо оцінювати цьогочасну ситуацію. Надій на зміну політичного курсу німців у відношенні до України українське підпілля не мало, врешті навіть, як і враховувано часом таку можливість, то в переконанні керівників українського визвольного руху зміна ця прийшла б уже запізно, бо Німеччина неминуче котилася до катастрофи політичної і мілітарної.

Коли з перспективи недовгих ще років доводиться дати оцінку усій акції в напрямі створення української Дивізії при німецьких збройних силах, то в усіх українців повинно перемоти, маю на увазі також середовище українського підпілля, переконання, що так ініціатори самої ідеї творення української частини, як і особливо учасники цієї збройної формації мали-таки перед очима українську рацію і бажали скріплення українського мілітарного, а в перспективі майбутнього розвитку й політичного потенціалу, незважаючи на те, що в оцінці *політичної* ситуації і самого політичного фону, на якому події розгорталися, та в деяких тактичних прийомах, про які нижче буде говорено, могли помилятися. І саме це мусімо винести, як лекцію для майбутнього, щоб не жертвувати там, де це безнадійно і недоцільно, політичними засадничими моментами в ім'я, може, хвилевих практичних досягнень. Бувають такі моменти в житті націй, де ці помилки важко зрівноважити і де ціла нація мусить дорого за них платити. Правда, в даному випадку всі недотягнення і деяка

непродуманість чи навіть великий ідеалізм та нереальна віра зрівноважились скоро боротьбою УПА і незламною поставою українських революційних сил, а також і поставою самої Дивізії у відношенні до німецького окупанта.

Увесь цей перший період творення й існування Дивізії аж до трагічної битви під Бродами, коли можемо сьогодні спокійніше глядіти вже на пройдений шлях, коштував усьому українству багато зайвого труду, зайвих полемік, багато в ньому назбиралося конфліктового матеріялу і всього такого, що поза наведеними політичними й практичними раціями, за які ведено спір, можна було при іншій політичній поставі цілого українського громадянства оминати та заощадити непотрібне розпалювання пристрастей. Можна було це все оминати, а бодай зменшити тертя і політичні розходження при умові тіснішої співпраці і постійного без взаємних упереджень обміну думок між українським підпіллям і т.зв. легальним сектором українського життя, особливо на західноукраїнських землях, де легальний сектор був таки міцний і міг мати вплив на хід подій на українських землях. На жаль, між підпіллям і легальним сектором залягла незвичайно глибока прірва. Спричинились до цього в великій мірі політичні антагонізми, які існували між двома націоналістичними організаціями, з яких одна діяла в підпіллі, друга старалася закріплювати свої позиції на легальному відтинку. Ці групові пристрасті переносились на ціле громадянство і доводили до погіршення взаємовідносин та накладали свою печать на тодішнє українське життя. Недостача координації між цими секторами українського життя доводила до постійних конфліктів, і це послаблювало весь український потенціал та не дозволяло у важливих питаннях приймати певних узгіднених рішень. Все життя плило двома різними шляхами. Тонкі нитки, які вдержувано з підпіллям до громадського сектора, були надто слабкими, і завжди грозила небезпека, що й вони порвуться. Саме така ситуація створила цілий ряд непорозумінь, які тільки з трудом вдавалось обом сторонам через оці незамітні слабкі контакти налагоджувати. Передусім ціла кампанія докруги творення Дивізії прибрала небажаних і для української справи рішуче шкідливих форм, з кампанією за Дивізію злучено кампанію проти українського

підпілля. Зручно аранжована німцями акція була деякими українськими чинниками підхоплена. Організуючи Дивізію, німці бажали завдати удару існуючому українському підпіллю та не допустити до творення збройних повстанських частин. Посипались обвинувачення, лайки і неперебірлива в засобах пропаганда. Українське підпілля не мовчало й почало відповідати. Для підпілля було багато важче мобілізувати українську молодь, бо і тверде життя вояка-повстанця, і всі з цим зв'язані невігоди вимагали багато ідейного запалу, самовідречення й гарту, більше у всякому разі, ніж готовість йти в регулярну армію. Українське підпілля мусіло вжити всіх засобів аргументації на те, щоб творення збройного рамени українського народу, як це заплановано в постановах конференції, можна було реалізувати. Тому не дивно, що в цей час посипались обосторонні обвинувачення. На різні заклики до «лісових банд» приходила відповідь про «державних зрадників». Над цією прикрою і зайвою кампанією не будемо зупинятися, вона надто болюча в історії останніх років українських визвольних змагань, щоб рану відновлювати. Хочемо тільки ствердити, що завдяки пізнішому тактові обох сторін німецький маневр зробити Дивізію каменем «преткно-венія» в українському організмі не вдався, і вже за короткий час боротьба була припинена.

Передусім українське підпілля зрозуміло істину, що не вдасться перешкодити в організації Дивізії, незважаючи на принципове заперечення самої концепції участі українців в німецьких частинах. В Галичині було багато молодого боєздатного елемента, який до підпільних формацій або не надавався, або не хотів іти, або не було для нього місця. Далі був також елемент, який ішов до Дивізії, рятуючись перед примусовим вивозом на фабричну працю в Німеччині. Був також ідейний елемент, який принципово був готовий включитися в боротьбу, але тільки в регулярних формаціях.

Щоб перешкодити мобілізації Дивізії, треба було марно витратити енергію на відтинку, який рішуче в обличчі наступних подій і загрози нової окупації більшовіками не мав великого значення. І тому керівництво національно-визвольного руху на Україні, з'ясувавши своє негативне ставлення до концепції

творення української частини в рядах німецьких збройних сил, присвятило свою увагу творенню повстанських частин, тим більше, що рейд червоних партизанів під керівництвом Ковпака літом 1943 р. наказував негайно діяти і виступати збройно. Набір до Дивізії пішов своїм нормальним порядком, хоч доводиться ствердити, що завдяки акції підпілля в самих початках набір відбувався вже з не таким ентузіазмом і не мав тих успіхів, на які спочатку розраховували особливо німецькі чинники. З другого боку, також і в колах прихильників дивізійної концепції дійшло до залишення пропаганди проти підпілля; навпаки, в цей час між військовиками, які працювали, напр., у Військовій Управі, та військовими колами Головного Штабу УПА дійшло до затіснювання контактів, практичних і теоретичних порад, опрацювання військових плянів, вишкільних матеріалів для старшинських і підстаршинських шкіл УПА і т.д. Живі ще учасники цих подій і співпрацівники з Гол. Штабом УПА могли б тут доповнити ці загальнікові дані. Хочеться тільки з радістю ствердити, що військовики знайшли спільну мову між собою у цей політично складний час.

Початкове різке ставлення пізніше змінилося, і, рахуючись з реальними можливостями та фактичним станом, послано навіть певну кількість людей, що організаційно чи симпатіями стояли по боці українського національно-визвольного підпілля, до Дивізії, беручи до уваги моменти практичного характеру вишколення, набуття зброї та знаряддя, щоб не допустити до розгорнення ворожнечі між Дивізією й українським підпіллям. Наслідком цього цілий ряд старшин, підстаршин і стрільців вернулися пізніше, після завершеного вишколу, в ряди УПА. На підставі офіційних стверджень німецького командування вже за перші місяці вибуло з Дивізії і перейшло на бік УПА біля 600 осіб.

З початком 1944 р., весною, почали говорити про те, що Дивізія має бути перекинена на східній фронт, який все більше зближався до західноукраїнських земель. На підставі вісток, які дійшли до керівництва українським національно-визвольним рухом, Дивізія мала опинитися на відтинку фронту в Станіславській області. В цей час в області оперували більші з'єднання УПА, причому головною базою був тоді Чорний ліс. Там оперували більші відділи знаних командирів УПА, які

пізніше впали в боях з большевиками, між іншими сл. п. к-р Різун, сл. п. к-р Черник, сл. п. к-р Гамалія та інші. В Чорному лісі велись також бої з червоними партизанами та скиненими парашутистами, водночас ведено оборонні бої проти німецьких акцій, завданням яких було очищення терену від партизанських, як офіційно говорено, «банд». Одначе УПА вийшла переможно з цих боїв, і врешті Чорний ліс та сусідні з ним терени були звільнені від окупантських військ. Ввесь терен творив одну т.зв. республіку УПА. Бойовими діями відділів УПА керував в цьому часі тодішній командир IV Воєнної Округи к-р Гуцул. Згадуємо ці події тому, що саме вістку про можливе перекинення Дивізії в терен Станіславщини сприйнято в колах українського підпілля із вдовolenням. Відкинено тоді думку, щоб німці могли вжити Дивізію до поборювання відділів УПА, натомість всі раділи тим, що з Дивізією вдасться нав'язати тісний контакт, що за її допомогою вдасться отримати більше зброї та воєнного знаряддя, що можна буде врешті вояками й старшинами Дивізії поповнити кадри УПА. Терен Станіславщини відповідав усім вимогам, щоб такі зв'язки налагодити. Тому прикрою несподіванкою для керівництва визвольним рухом була вістка, що Дивізію перекидають безпосередньо на фронт біля Бродів. Безпосередність фронту, невідготованість цих теренів до проведення великих акцій спільно з Дивізією, евакуація населення з прифронтової смуги, розгубленість, яка витворилася в цілому терені з приводу ненадійного наближення фронту, потреба приготувань організаційних кадрів до нової большевицької дійсності, оце все не дозволило пляново провести всі задуми, які лежали по лінії українських інтересів, а також по лінії інтересів українського підпілля і вояцтва Дивізії.

В умовах безпосередніх фронтових дій важко було реалізувати намічені пляни. Та незважаючи на це, старшини і стрільці Дивізії, що перебували кільканадцять днів у фронтовій смузі і в безупинних боях з переважаючим ворогом, нав'язали контакти так з оперуючими там невеликими відділами УПА, які перерганізовувались, щоб у малих групах перетривати перехід фронту, як і з українським підпіллям. Впродовж цих днів на фронті не доходило ніде до будь-яких сутичок між відділами Дивізії і відділами чи групами УПА. Створилися найбільш

дружні відносини, які закріплювались одним спільним болючим переживанням: загрозою найбільшого ворога України — большевицької Москви. Правда, не було ні можливостей, ні доцільности, щоб УПА перебирала окремі відділи Дивізії в свої лави, натомість виявом дружності і готовости допомгти відділам УПА й українському революційному підпіллю треба вважати факт поважної матеріальної допомоги з боку Дивізії для відділів УПА. Старшини і вояки Дивізії потайки від німців передавали для відділів УПА масово зброю та всяке воєнно-технічне приладдя. В якій кількості передано, про це могли б сказати ті старшини й вояки Дивізії, які вели цю акцію передачі зброї й технічного приладдя¹.

За неповними даними, які опинилися тоді в руках командування УПА, цією зброєю й амуніцією забезпечено й виряджено два сильних курені УПА. Большевицький наступ і невідготованість терену Дивізії в цілому на бік УПА не дозволяли реалізувати цього пляну. Щойно після катастрофи на фронті ті, що врятувались, перейшли до відділів УПА. В якій кількості, про це, на підставі існуючих за кордоном матеріалів, не можна нічого певного сказати. В краєвих звітах при персональних даних, зокрема при персональних даних про загиблих, дуже часто зустрічаються автобіографічні нотатки про те, що якийсь вояк, старшина чи підстаршина УПА був свого часу вояком Дивізії. Щоб навести бодай один приклад, подаємо тут, що старшина Дивізії Б.Г.воздецький (псевдо Емір-Кора) після розбиття Дивізії опинився в одному з відділів УПА і цілком випадково зустрів його в час своєї подорожі Гол. Командир УПА, Ген. Т.Чупринка. Г.воздецький був особистим знайомим і приятелем Ген. Т.Чупринки. Після цієї зустрічі Емір-Кора був відкомандирований до відділу зв'язку при Гол. Військовому Штабі УПА, з доручення якого провадив весною і літом 1945 р. розмови з польським національним підпіллям, конкретно з військовою організацією ВІН (Вольносьць і Неподлеглосьць). Він загинув восени 1945 р., виконуючи своє завдання. Наслідком підготовчих розмов, які він вів з ВІН-ом, дійшло до нав'язань добрих взаємин з польським підпіллям на українських

землях, що ввійшли в склад т.зв. «демократичної Польщі», та доведено до спільних воєнних дій УПА і ВІН на цих теренах.

Хоч не диспонуємо зараз багатими даними про б. вояків Дивізії в рядах УПА, однак мусимо прийняти, що роля, яку вони після катастрофи біля Бродів відіграли в організуванні, у вишколі і в боєвих акціях УПА в наступних роках, поважна. Насвітлення цього питання мусимо залишити поки що майбутньому. Одне треба ствердити, що всі вояки УПА, незважаючи на те, звідки вони походили — чи то з червоної армії, чи з німецьких формацій, мужньо боролись, а багато з них впало на полі слави як воїни Української Повстанської Армії, маючи на увазі єдино український національний ідеал, українську незалежну державу. Уніформ, який вони в складних умовах мусили перед цим на себе вдягнути, щоб здобути військово знання і жертвувати ним для української справи, ніколи не зумів змінити душі українського вояка. Він завжди залишився воїном України.

II

Після катастрофи на фронті біля Бродів відділи Дивізії почали збиратись в Ст. Самбірському районі. На підставі даних, які тоді доходили до підпілля, в другій половині липня зібралось там біля двох тисяч вояків Дивізії. В кінці липня терен Ст. Самбірщини був наповнений також різними відділами УПА, що в той час приготувлялись до переходу фронту. Зрештою, концентрація більших відділів УПА в тому часі в тих теренах була зумовлена також тим, що для охорони І Великого Збору УГВР, що відбувався там в половині липня 1944 р., стягнуто сильніші групи УПА. Короткий побут частин Дивізії на цьому терені, які приготувлялись до переходу на мадярську тоді територію, на південь від Карпат, використано для зав'язання дружніх взаємин.

З боку деяких старшин Дивізії подано вістку, щоб зустрінутись для обговорення деяких важливих питань. Розмова відбулася в одному з кінцевих днів липня, увечері недалеко с. Спас. Участь у зустрічі брали: від Дивізії майор (в Дивізії, мабуть, сотник) Н., колишній старшина Армії УНР, з доручення УПА автор цих рядків. Автор мав доручення повести розмови

¹ Див. Спомини підполк. Долинського «Ми і УПА під Бродами».

по лінії переходу боєздатних відділів Дивізії в околишні ліси та включення їх в ряди УПА і можливість передачі більшої кількості зброї та військово-технічного приладдя для УПА. Було пророблено всі заходи для проведення цих плянів, включно з підготуванням підвод, які з головного шляху мали перевезти переданий матеріал в сусідні ліси. На жаль, розмова прийняла інший зворот, ніж автор сподівався. З огляду на те, що ініціатива офіційних розмов вийшла від Дивізії, автор чекав на відповідні важливі, як було подано авторові у відповідному звіті відділу УПА, пропозиції. Співрозговець, оповівши наперед про себе й свою участь в Армії УНР та про мотиви, які його склонили, щоб після довгих років емігрантського життя «взяти наново шаблю до рук і боротись за український синьо-жовтий прапор», висунув одну пропозицію-просьбу до відділів УПА, що оперували в цьому терені: «Забезпечити перемарш останніх частин Дивізії через терен Турчанщини, де в цей час оперували також червоні партизани». Автор зорієнтувався, що розмова не була підготована старшинами Дивізії, а була радше виявом індивідуальної ініціативи, і порушив тільки питання можливості постачання для УПА деякої частини зброї. Співрозговець не міг дати на це згоди, вказуючи на труднощі з огляду на контролю німців, можливість виявлення та подаючи також, може й річеве, обґрунтування, мовляв, ці частини Дивізії, в більшості запасні, в деякій мірі рештки недобитків, не диспонуєть відповідною кількістю воєнного приладдя. Якщо йшлося про забезпечення терену та перемаршу, то автор вказав на те, що небезпека нападу червоних большевицьких партизан мінімальна і для охорони перемаршу цілком вистачить самих частин Дивізії та великих німецьких з'єднань, що весь час відступали головним шляхом на Турку. Зрештою відділи УПА, які то тут, то там вступали в бої з червоними партизанами, не могли бути вжитими до таких операцій. Вони мусили виконувати свої завдання згідно з наказами, поданими їм Гол. Командуванням на час пересування фронту.

Та хоч не можна було у верхах погодитися на певні спільні акції, вечорами перевозжено возами зброю, амуніцію і воєнне приладдя до відділів УПА. Тоді ж таки певна кількість вояків Дивізії залишилась у відділах УПА. Цю акцію ведено з низів

по обох боках. На квартири вояків і старшин Дивізії заходили українські підпільники і домовлялися про передачу зброї. Старшини Дивізії, яким було відомо про те, що навкруги робиться, приплющували мовчазно очі, щоб, мовляв, не знати про все. Автор сам був свідком однієї з таких акцій, яку вояки УПА вели спільно з вояками Дивізії на квартирі сотн. Бригідера, особистого знайомого автора. Сотн. Бригідер, ранений, вирвався з оточення біля Бродів. При кінці липня або з початком серпня 1944 р. Дивізія відійшла в напрямі Турки. Провалили її в дальшу путь погляди багатьох друзів. Між проїжджаючими по шляху бачив автор багатьох своїх знайомих, між ними капеляна о. Левенця, сотн. Бригідера, сотн. Чучкевича та інших. Чи доведеться нам усім зустрінутись колись в одних лавах на українській землі — приходило настирливе питання. Небавом й авторові довелось від'їхати цим шляхом.

Багато місяців панувала тиша на відтинку зв'язків між українським підпіллям та Дивізією. Дивізія переорганізувалася, безпосередні зв'язки з підпіллям на українських землях годі було втримати, залишились тільки контакти між окремими старшинами Дивізії й уповноваженими від українського визвольного руху, які також опинилися поза українськими землями. Такі контакти втримано в різних країнах, один із зв'язкових пунктів був Краків, де ще приміщувалась бодай частинно Військова Управа. В багатьох випадках старшини Дивізії в переїзді помагали людям, що були зв'язані більш чи менш тісно з уповноваженими українського визвольного руху, зокрема в роздобутті потрібних документів подорожі, що в великій мірі спричинилися до нормального функціонування зв'язків між окремими людьми, розкиненими тоді по різних краях, які перебували під німецькою контролею (Польща, Словаччина, т.зв. Протекторат, Мадярщина та терени тодішнього Райху). На зв'язковому пункті в Кракові декілька разів переїздом з'являвся до Дивізії сотн. Підгайний, що переїздив від вишкільної старшинської школи, яка тоді містилася на Познанщині. В розмовах з ним часто порушувалося питання дальшої долі Дивізії та можливості її використання виключно по лінії вимог української національної справи.

В останні місяці 1944 р. дійшло також до створення

Українського Національного Комітету в Берліні та до проекту, що на нього з різними труднощами, головню з боку прихильників т. зв. власівської концепції, врешті погодилися німці, вилучення всіх українських військових частин та створення в рядах німецьких збройних сил Української Національної Армії. Основну одиницю мала творити в цій концепції дивізія «Галичина», приймаючи після реорганізації й доповнення, назву «Перша Українська Дивізія УПА». Хоч в самих переговорах, як і в акції реорганізації військових українських частин, представники українського підпілля з політичних моментів участі не брали, хоч офіційно в своєму зверненні ЗП поставилось негативно до т. зв. власівської концепції, як і до будь-яких спроб мобілізувати українців у ряди німецької армії, навіть під українською назвою та під українським командуванням. У колах уповноважених з батьківщини розцінювано саму можливість вилучення всіх українців і всіх українських військових частин з власівських дивізій та з німецьких частин і підпорядкування їх українському командуванню наскрізь позитивно. Маючи всі частини під українським командуванням, до речі, поважні озброєні частини, можна було ними диспонувати завжди відповідно до вимог і політичної доцільності з становища вже української рації, а не чужого наказодавця. Другий момент, чому розцінювано це явище позитивно, було й те, що цим перекреслювалися затії Власова вмістити концепційно ціле українське питання в рящі великоросійського комплексу. Правда, ніхто не жив вже надіями, що зможе змінити неминучий біг подій в напрямі до німецької катастрофи, та треба було в цей останній момент рятувати українську окремішність від рос. «котьолка», а далі рятувати людей, що по волі чи неволі були розкидані по різних німецьких частинах. Коли б всі українські частини опинилися під одним українським командуванням, тоді також було б можливе здійснення певних плянів, конечно в обличчі неминучої німецької поразки. Речникам українського підпілля за кордоном було б легше знайти спільну мову та дійти до узгодження планування, ніж у випадку, коли українські частини були б під безпосереднім німецьким наказодавством. Тому з боку цих речників пильно стежено за розвитком подій і разом з тим опрацьовано пляни

для можливого безпосереднього діяння, спираючись на тих вояків і старшин, які користувались повним довір'ям підпільного руху і на яких можна було розраховувати у випадку неминучого конфлікту з німцями.

У листопаді 1944 р. наслідком контактів зі старшинами Дивізії і представниками українського визвольного руху дійшло до відкомандування одного старшини Дивізії, сотн. Бригідера, до новозорганізованої сотні УПА на західній Лемківщині. В цей час українські землі, включно зі східною Лемківщиною, були відділені фронтом від західного клаптика Лемківщини. Зв'язки між існуючим підпіллям на заході й сходом були перервані. Цей момент використали німці й підсуваючи українця, що працював у німецькій розвідці (К.Ш.) і подавав себе за полковника УПА, вкрались до ідейного українського елемента на зах. Лемківщині, що самочинно взявся за організацію сотні. Незабаром ця сотня за директивами німців почала непотрібні акції на відтинку протипольському. Щоб цьому запобігти, відкомандировано сотн. Бригідера разом з поручником УПА (С.) для рятування ідейного і несвідомого німецької провокації елемента. Сотн. Б., як командир сотні, мав завдання перевишколити весь відділ, перекидаючись на терен, недоступний для німців, а опісля малими групами перетривати перехід фронту. На жаль, січневий наступ большевиків перешкодив в цілому виконати завдання. Сотн. Бригідер з слабо вишколеними стрільцями (вишколені залишилися) згідно з наказом перейшов маршами в моравські Карпати, де рештки сотні здемобілізовано.

З початком 1945 р. справа німецького Райху зближалась до свого неминучого трагічного кінця. А заразом над українськими частинами і, зокрема, Українською Дивізією нависло марево повного розбиття і велетенських жертв на фронті, марево неволі чи в іншому випадку небезпека видачі з боку алянтського командування большевикам.

В цей час, надзвичайно складний з політичного і мілітарного боку, очолити УНА погодився ген. хорунжий П.Шандрук. Ситуація була наскрізь безвиглядна, тільки журба за українського вояка подиктувала ген. Шандрукові взяти на себе цей важкий обов'язок. Він був ще важкий тому, що формальна

згода німців на творення УНАрмії була тільки обіцянкою, але, мабуть, ніхто тоді серйозно не думав про проведення в життя проекту з кінця 1944 р. Шандрук взявся тоді з властивою для нього молодечою енергією до реорганізації всіх військових українських частин, що були розкидані по різних німецьких частинах. Свою першу подорож відбув ген. Шандрук на терен тодішнього Протекторату, де в цю пору знаходилась одна українська бригада. Яке важке було його завдання, видно з того, що генерал, вибираючись у дорогу, не мав навіть власного ад'ютанта чи хоч би малого старшинського почту. В його товаристві було кілька німецьких старшин, правда, наскрізь позитивно наставлених до українських вимог, та, на жаль, і вони не могли багато допомогти в тодішній ситуації. В цей час, мабуть, березень 1945 р., авторові цих рядків довелося особисто познайомитись з ген. Шандруком. Доводиться ствердити, що в цілому ряді розмов, проведених тоді на терені Чехословаччини, відчувалось у генерала єдине бажання зробити все, щоб рятувати перед неминучою загибеллю українського вояка. Не можна було тоді навіть мати точних вісток, що діється з Дивізією. Плянувати що-небудь, приймати якісь рішення бодай на недалеке майбутнє було майже неможливо. Ситуація так нагально мінялась, що все, що одного дня заплановано, доводилося другого дня залишити. Усе плянування могло бути врешті тільки імпровізацією. Основне питання, на яке доводилося ген. Шандрукові дати відповідь, було таке: як зберегти українські військові з'єднання при німецьких збройних силах та як вжити їх вже для виключно української справи до дальшої боротьби з ворогом. Щодо бригади, яка перебувала на терені Чехословаччини, то після обговорення всіх питань та інспекції, що її відбув ген. Шандрук, враховано дві можливості: перша — бригада перебивається рейдами на українські землі і долучається до УПА, друга — в разі неможливості пробитись крізь фронт, робити всі заходи, щоб бригада долучилася до ядра УНАрмії, тобто до Першої Української Дивізії. Щоб бригаді допомогти виконати її перше завдання, відкомандировано туди групу старшин і підстаршин УПА із згаданої вище здемобілізованої сотні. Однак події розвинулись пізніше в такому темпі, що бригада була змушена відступити на західнонімецькі

терени, де й розбрелась частинно по таборах, частинно попала в полон західних альянтів разом з німецькими частинами.

У кінці березня 1945 р. надійшли непідтверджені вістки, що німці роззброїли в Каринтії Першу Українську Дивізію, мовляв, потребували зброї для своїх частин. Ця вістка незвичайно затривожила ген. Шандрука. В пляні було ніяк не дати себе роззброїти і безборонним чекати на ласку ворога.

Вістка, хоч не підтверджена, про розброєння Дивізії перекреслювала наново дотеперішнє плянування, в якому бралось до уваги перекинення Дивізії з югославського терену чи з Каринтії на східній фронт до Моравії, звідкіля Дивізія, реорганізувавшись в малі бригади, могла б пробиватися на тили ворога і добитись українських земель. Наскільки реальний був такий плян, годі сказати, все ж взято при цьому до уваги і політичний бік справи, і бажання скріпити ряди УПА, і досвід українських повстанських рейдів часів визвольних змагань 1918 р., і останній досвід УПА. При цьому ця операція спиралася також на міркуваннях, які тоді підтримували деякі німецькі старшини з оточення генерала, що треба буде рахуватися з можливістю договорення західних альянтів з німецькою армією та спільним фронтом стати проти большевиків. Спроби перекинення Дивізії на бажане місце розбилися об брак транспортних засобів та взагалі можливостей перетранспортувати таку велику частину на інший відтинок. Як другу можливість взято до уваги організований перехід цілої Першої Української Дивізії на альянтську сторону. З огляду на неясність ситуації та різні суперечні вістки, які доходили, із огляду також на те, що для проведення відповідних дій конечно була присутність генерала серед найбільшої військової одиниці, ген. Шандрук вирішив негайно їхати до Дивізії. Авторові цих рядків запропонував генерал товаришити йому в подорожі, обґрунтовуючи цю пропозицію двома раціями: перша — генерал хотів мати бодай одного українця, з яким міг би порадитись в ряді питань, що могли виринути. Генерал бажав координувати свої дії на відтинку Дивізії з кимсь із представників українського підпілля. Друга причина була та, що ген. Шандрук бажав також, щоб я його ближче познайомив з тими старшинами, яким можна було доручити найбільш складні завдання, коли б довелось проводити

певні акції проти волі німецького командування. Враховувано можливість, що німецьке командування не згодиться перейти під накази українського головнокомандуючого, що треба буде роззброювати німців, які чинитимуть опір у проведенні відповідних, з погляду української рації, доцільних акцій і т. п. Ця пропозиція була на часі, бо автор уже давно був відірваний від своїх контактів з Дивізією та від груп своїх людей, які перебували в Загребі в Хорватії, і тому треба було налагодити ці справи. Не відомо було також нічого про те, що в напрямі Дивізії зроблено від представників в Загребі, бо й вони мали доручення зі свого боку старатись розв'язати цю справу.

8-го або 10 квітня 1944 р. почалася кількаденна подорож до Дивізії. Щойно в Вільях отримано вістки, що Дивізію кинено на фронт біля Фельдбаху, щоб латати діри, які постали у фронті через ненадійну втечу малярських частин. В Клягенфурті з запасного полку Дивізії долучився до генерала молодий хорунжий в ролі особистого ад'ютанта, якого імени зараз не пригадую².

Після короткої затримки в Клягенфурті і після даремних розшуків за сотн. Малецьким, що, як стверджено, перебував як реконвалесцент в запасному полку (його автор бажав рекомендувати генералові), ген. Шандрук удався безпосередньо на фронт. В дорозі приходили все нові болючі вістки. Дивізія стояла в запеклих боях з ворогом, мабуть, 30-й полк був повністю розбитий. Зустрічалися і ранені й недобитки, що шукали своїх частин. Прикро було слухати нарікання фронткових українських вояків, які, розбиті, перегруповувались за лінією фронту. Нарікали на всіх, а думаючи, що автор — член якогось комітету чи Військової Управи, не щадили своїх нарікань і для цих установ. Та все це треба було сприймати як вияв психічного стану вояка, що знайшовся в обличчі ворожої переваги і його безпосередньої та немилосердної загрози. Для українського вояка ситуація була безнадійна, він знав, що в ворога немає пощади. Коли німецький вояк міг ще вибирати між смертю або полонем, хоч як він був важким, то для вояка-українця полон був рівнозначний жорстокій смерті.

Авторові не довелось зустрінутись з усіма знайомими старшинами. Передусім багато з них командувало своїми

з'єднаннями безпосередньо у фронтівій лінії. Відвідати їх там означало стягнути на них підозріння німецької жандармерії, яка, як це можна було завважити, пильно слідкувала за поведінкою цілого ряду старшин та вояцтва Дивізії, побоюючись відрухів вояцтва проти німецького командування та німецьких вояків Дивізії, які в великій мірі сповняли в Дивізії ролю політичних комісарів і проти яких в першу чергу міг бути звернений гнів українського вояцтва. Тому автор обмежився тільки до подання відповідних вказівок і своєї оцінки ситуації дивізійному капелянові, о. Левенцеві, та двом воєнним кореспондентам, О. Лисякові і О. Л-у, яких особисто знав і до яких мав повне довір'я, з проською, щоб передати це далі старшинам, та з загальною вказівкою в усьому здатись на дальші рішення ген. Шандрука. Хоч в даній ситуації не могло бути мови про негайне стягнення Дивізії з фронткових позицій, хоч годі було говорити про перебрання Дивізії під українське командування (до цього потрібно було часу та можливостей реорганізуватися в запіллі), — поява головнокомандуючого УНА безпосередньо серед вояцтва на фронті, інспекція частин на фронті на кілька сот метрів у віддалі від ворога, проведення серед вояцтва присяги на вірність Україні попри неохоту й настороженість німецького командування — усі ці моменти, без сумніву, вплинули на піднесення морального стану вояцтва та скріпили віру й переконання, що доля вояків опинилася в певних руках і що можна довіряти цьому новому керівництву, яке, хоч і не маючи технічних спроможностей, рішилося перебрати відповідальність за дальшу долю вояцтва, щоб рятувати від знищення ворогом.

Подібну ініціативу в напрямі рятування вояцтва УНА виявила також група тих представників, що перебували тоді в Загребі. 29 березня вирішено там, щоб поробити всі заходи для того, щоб Дивізію, яка на підставі отриманих інформацій перебувала між Люблянню і Марбургом, перетягнути в Італію і сполучитись там з національними італійськими партизанами, з якими українське підпілля встановило контакти. Спільно з італійськими партизанами мала б у цьому пляні Дивізія звернути свою зброю проти німців. У Загребі не було довго контактів з Дивізією, не було також вісток, що Дивізію кинено

² Хор. Роман Цюлко. — Ред.

у безпосередні фронтові дії. Труднощі контакту були в тому, що бракувало потрібних документів для переїзду, а, крім того, терени були опановані тітовською партизанщиною. Щойно з кінцем квітня 1945 р. вибирається з Загреба колишній командир УПА, майор Г. В Пресовій Квартирі в Марбургу він довідується, що Дивізія на фронті у Фельдбаху. К-р віз з собою наказ для вояків Дивізії, підписаний знаним багатьом воякам іменем — М. Рубан. Ситуація серед вояцтва Дивізії була сприятлива для відмови послуху німцям. Загострення відносин між німцями й українцями було наглядне, німці не вагались застосовувати репресії, і серед вояцтва були виразно протинімецькі настрої. Наказ цей доручено сотн. Підгайному, та його реалізація, тобто перехід зі зброєю до італійських партизанів, стала неактуальною. В цей час Німеччина знаходилася безпосередньо перед капітуляцією, а українські чинники в Дивізії з ген. Шандруком на чолі поробили вже всі заходи в англійського командування для переходу й інтернування. Про всі ці заходи звітуватимуть з певністю очевидці. Успішному завершенню цієї акції треба завдячувати тим, що доля Дивізії не закінчилася новими Бродами, а ще на чужій, неукраїнській землі.

Ціллю цих скромних спогадів та змальованих безпосередньо пережитих картин є вказати українському громадянству та й зафіксувати для майбутньої історії українського війська один із періодів українських визвольних змагань. Передусім хотілося б, щоб українське громадянство було переконане, що між вояками українцями, незважаючи на трудні моменти політичного характеру, завжди була спільна, дружня вояцька мова.

Вояк воякові старався завжди в найбільш складних ситуаціях допомогти, чи порадою, чи зброєю, чи навіть своїм життям. Різниці мали завжди більш зовнішній характер. Усі вояки залишилися по суті, по своїй природі, істоті й душі воїнами одної великої української армії, і ця армія відомих і невідомих здвигне-таки Храм Української Волі, Українську Соборну Самостійну Державу. Нехай ці скромні рядки автора, що стояв не в рядах Дивізії, а заступав погляди українського підпілля, буде згадкою і присвятою для тих вояків Дивізії, що впали на полі слави!

Богдан ПІДГАЙНИЙ,
сотник 1-ї Української дивізії

ДВА ШЛЯХИ — ОДНА МЕТА

У той час, коли на сході почав тріщати німецький фронт, почали німці організувати в Західній Україні українську Дивізію. Як і чому до цього дійшло, які пляни мали німці, а які організатори з українських кіл, які були передумови договорування та надії з обох боків — думаю, що в майбутньому висвітлять це компетентні люди, які брали в цьому безпосередню участь. Я хочу кинути лише жмут світла на події в самій Дивізії від початків її організації, а також на відносини і пляни ОУН та УПА до цієї частини.

Провід ОУН та УПА були проти всякої легіонової політики з українського боку із засадничих причин, а тим самим чинили опір і творенню української Дивізії. Однак після проголошення німцями організації української Дивізії витворилося таке становище, що ОУН не могла цілковито паралізувати акцію набору до Дивізії. Німці при допомозі українських кіл, прихильних творенню Дивізії, зручно використали традиційний лицарсько-вояцький дух українського народу і перспективу безпосередньої збройної боротьби з московським більшовизмом. До того ж німці обмежилися територіяльно лише Галичиною, де в той час в порівнянні з північними та східними українськими землями вони вели дещо лагіднішу політику супроти українців і де з тактичних причин УПА ще не оперувала. Десятки тисяч найбільш ідейної української молоді почали записуватися, одні — щоб дістати зброю, інші навчитися воєнного ремесла; а

всі як один — щоб із зброєю в руках боротися проти московсько-більшевицького імперіялізму. Перемогло гасло: зброю треба брати, хто б її не давав.

З тим фактом мусів рахуватися також провід ОУН і командування УПА. Не зважаючи на те, що більшість проводу ОУН була категорично проти Дивізії, ген. Роман Шухевич, тодішній член проводу ОУН і керівник військових справ, вирішив використати Дивізію для визвольної боротьби українського народу, використати її як засіб вишколу старшин, підстаршин та вояцтва і як зв'язок для розбудови регулярної української збройної сили.

Весною 1943 він викликав мене до своєї головної квартири і, з'ясувавши свої пляни відносно Дивізії, наказав мені записатися до неї. В його пляні був намір, щоб на кожних 7 вояків Дивізії був принаймні один член ОУН, щоб була певність, що німці не використають Дивізії для цілей своєї загарбницької політики. Лишалось обговорити точно цілість справи, передбачити усі можливості, налагодити безперебійні зв'язки та, не творячи окремої сітки ОУН в Дивізії, мати в ній одначе зв'язок і вплив. Була одна трудність, що майже всі старшини, чи кандидати на старшин, відкомандировані організацією до Дивізії, були відразу розконспіровані в українських колах, у тих, які були тоді проти визвольного-революційних концепцій ОУН — УПА і які мали тоді впливи на обсаду командних місць в Дивізії. Сотник Паліїв, сотник Макарушка й інші були в той час абсолютно проти «лісу» і змінили своє ставлення, особливо сотник Паліїв, аж перед самим боєм під Бродами. Незважаючи, однак, на своє вороже ставлення до УПА і ОУН в той час, сотн. Паліїв дав доказ лицарськості, ставши в ультимативній формі перед найвищими німецькими командними органами в обороні пор. Качмара, члена ОУН, коли по нього приїхало гестапо, щоб його арештувати.

Зв'язок з ген. Шухевичем, крім мене, мали ще сотн. Малецький, сотн. Левицький та пор. Качмар. Весною 1944 р. добігав вишкіл Дивізії до кінця і наближався вимарш на фронт. Довго розважали німці, де і як вжити Дивізію, і члени ОУН в Дивізії почували на собі важкий обов'язок і відповідальність за долю

Дивізії. Вони передбачили різні можливості і втримували постійний зв'язок з ген. Шухевичем. Врешті німці вирішили кинути Дивізію на відтинок фронту коло Коломиї. Приїхали старшини «Вермахту» з того відтинку, щоб ознайомити старшинський корпус Дивізії з становищем на цьому відтинку, шеф штабу Дивізії полетів туди літаком, а наші штафети пішли до головного командування УПА. Нас повідомлено, що командування УПА висилає в ті околиці два курені, щоб в потребі допомогти Дивізії перейти повним складом до УПА.

З кінцем червня почали котитися транспорти Дивізії на схід, і в час їзди, вже аж у Львові, прийшов наказ про зміну напрямку. Дивізія вивантажується в Ожидові і займає спершу другу оборонну лінію на відтинку Бродів та стає резервою корпусу. Чому прийшла така несподівана зміна: чи викрито було наші пляни, чи це була конечність з огляду на стратегічне становище — мені невідомо. Одначе ця подія мала вирішальне значення і для самої Дивізії і для УПА. Коли Дивізія попала б туди, куди було пляновано, вона мала б час загартуватися в боях і, як показали пізніші події на цьому відтинку, напевно, повним складом перейшла б до УПА. Тим часом Дивізія потрапила в околиці, де не було великих скупчень УПА, і, заки вдалося нав'язати тривкіші зв'язки з головним командуванням, вже за не повних два тижні вона була оточена, розбита і знищена так само, як і німецькі дивізії на цьому відтинку фронту.

Я не маю на меті описувати зв'язки поодиноких частин Дивізії з поодинокими меншими чи більшими частинами ОУН чи УПА. Це братання дивізійників з упістами було чимсь природнім, одначе воно виходило самочинно і самозрозуміло з низів. Багато зброї й амуніції помандрувало тоді з німецьких магазинів до магазинів УПА. Однак я хотів би підкреслити один момент, який вказує на надзвичайно добре поставлену розвідку УПА.

Моя застава привела мене двох молодих людей інтелігентного вигляду, які, мовляв, хочуть говорити з командиром відтинку (я займав тоді посиленою сотнею відтинок довжиною понад 1000 м ліворуч від Дуб'я). Вони представилися мені як старшини УПА і після короткої загальної розмови та після обміну пода-

рунками (вони принесли мені кошечок з варениками та сметаною, а від мене дістали цигарок, вина та коньяку) висунули своє прохання: в околиці стаціонує карна сотня УПА, яка має пробитися через фронт і піти на Полісся, яке тоді було вже окуповане большевиками. Просили мене, щоб я сам або з іншими частинами зробив уночі випад на ворога, а вони, скориставшись з бою і метушні, могли б продертися на той бік фронту. На жаль, це було неможливо, бо ми лежали тоді в другій лінії, яких 10—15 км від першої лінії. Коли я їм пояснював становище, лінію фронту і наші пляни оборони, вони дуже дивувалися. Вони запевняли, що большевики почнуть наступ коло 15 липня і вдарять двома клинами: з півночі на Бузьк і зі сходу на Золочів. В тих пунктах концентрують большевики свої сили, які мають приблизно 1000 танків і стільки ж літаків, а на самі Броди, які німці дуже сильно укріпили, а ми боронимо як друга лінія, наступати не будуть, а можуть оточити нас без пострілу. За який тиждень їх передбачення повнотою здійснилися...

13 липня 1944 о 23.30 год на відправі старшин нашого куреня я довідався, що очікуваний великий наступ ворога почнеться майже напевно за декілька годин, що большевики будуть виминати Броди і оточувати їх і що наш полк (тоді 30-й), який лежав посередині оборонної лінії нашої Дивізії між 29-м і 31-м полками, має негайно, прискішеним маршем, зайняти нові оборонні становища на лінії сіл Лукавець—Колтів. Полк має бути готовий відбити кожний ворожий наступ на тій лінії від 4-ї год ранку 15 липня...

За декілька годин полк маршував назустріч переважаючій силі ворога, який на світанку почав наступати на цілому фронті і вже в перших годинах прорвав німецькі лінії якраз у тих пунктах, що їх передбачували старшини УПА.

У страшну спеку, під градом бомб і бортової зброї ворога полк посувався вперед цілий день і ніч. Вороже летунство опанувало цілковито повітря. Не було видно ні одного власного літака. За одну добу, 15 липня, полк зайняв нові оборонні становища між 5-ю й 7-ю год ранку. Вже коло 9-ї год вдалося ворогові прорвати праве крило оборони нашого полку, лінію другого куреня, причому згинули всі старшини куреня, за

винятком важко раненого сотн. М. Малецького і пор. Сумарокова, яких стрільці винесли з поля бою. Командир 8-ї сотні Макаревич загинув при важкому кулеметі, стріляючи сам до кінця.

За декілька годин ворог почав наступати силою одного піхотного полку, підкріпленого кільканадцятьма танками, на відтинок нашого першого куреня. Після тяжких кількогодинних, часто рукопашних, боїв вдалося нам протинаступом відбити ворога. Під вечір, тяжко ранений у ліве коліно, я передав командування сотнею дес. Дразньовському, чотовому третьої чоти, бо всі інші чотові, між ними й мій заступник, чотовий першої чоти, дес. Богдан Тарнавський, були тяжко ранені. Тоді або декілька днів пізніше згинули всі (крім мене) старшини нашого куреня: командир першої сотні сот. Романець, к-р другої сотні пор. Березовський і к-р четвертої тяжкої сотні пор. Поспіловський та старшина для доручень при штабі першого куреня хор. Боринець.

Це був перший позиційний бій нашої Дивізії, а разом і вогневе хрещення для нашого вояцтва, яке не заломилося від вражіння утікаючого старого випробуваного німецького вояка, але наставило груди із самопожертвою в обороні своєї батьківщини.

* * *

Новосформована друга Дивізія опинилася восени 1944 р. на Словаччині, і знов почалися з нашого боку намагання встановити контакт з командуванням УПА, намагання дістати інструкції та накази. Ходили різні чутки про представників УПА в Братиславі, про накази переходити до УПА, але конкретно ніяких наказів не було. Зрештою Дивізія була розкинена на дуже великому просторі, і увесь зв'язок був у німецьких руках. Рівно ж всі штаби, починаючи з куреня, були обсажені виключно німцями. І тому, коли перед вимаршем із Словаччини до Югославії в січні 1945 р. хор. Трач і хор. Барабаш повідомили мене, що їх сотня готова до маршу в Україну, і жадали відповідного наказу, я їм такого наказу не дав, бо, не маючи ніяких інструкцій і наказів ні від ОУН, ні від УПА, не вважав

відповідним за дії однієї сотні наражати на небезпеку цілу Дивізію, бо підняти цілу Дивізію не було змоги.

* * *

Після короткого перебування в Югославії, якраз на латинський Великдень, з початком квітня 1945 р. Дивізію перекинено на фронт, на захід від Грацу в околиці Гляйхенберг, Фельдбах, Гнас. В той час нам також не вдалося встановити контактів з командуванням УПА.

Щоправда, був тоді в Дивізії в товаристві ген. Шандрука, командира української армії, о. Д-р Гриньох, з яким я стрічався 1944 р. в Кракові, як з представником УПА, однак я не мав змоги їх бачити. Може, й умисне не хотіло німецьке командування змінити моєї сотні з окопів, в яких довелося мені закінчити війну 8 травня 1945 р. Про перебування о. Гриньоха в Дивізії повідомив мене при зустрічі в замку Гляйхенберг, праворуч від якого лежала тоді моя сотня, військовий звітодавець О. Лисяк, який, маючи тоді змогу перебувати у всіх фронтових частинах і у штабі Дивізії, передавав мені і деяким іншим старшинам всі «неофіційні» інформації.

Щойно при кінці квітня прибув до мене цей самий воєнний звітодавець в товаристві свого другого товариша О.Г., і цей останній доручив мені письмові інструкції чи навіть письмовий наказ, підписаний Рубаном (М. Лебідь), який передав йому для мене майор УПА Гуцул. На жаль, наказ був уже неактуальний. Він був датований початком березня 1945 р. і стосувався становища, яке було в Югославії. Майор Гуцул, незважаючи на всі його намагання, не зміг добитися до нас під час нашого перебування в Югославії.

Інструкції від Рубана дуже влучно оцінювали тодішнє політичне становище і вказували на те, що як ОУН, так і УПА весь час слідкували за долею нашої Дивізії і навіть у найбільш критичні для нас хвилини про неї не забули.

Наказ звучав так: силою захопити командування над цілою Дивізією, обеззброїти німецький старшинський і підстаршинський склад, пробитися на південь і здобути та опанувати

портове місто на Адріатичному морі та тримати його до приходу англійців і лише перед ними в повному складі зложити зброю.

* * *

На різних теренах воєнних дій, в уніформах різних армій, в лісі і підпіллі, в регулярних і повстанських та підпільно-революційних відділах — в усіх українських вояків билося однаково вояцьке серце і однаково всякала гаряча юнацька кров в сиру, жадібну землю. І не було в Дивізії ні одного вояка фронтовика, як не було ні одного вояка УПА, ні члена збройного підпілля, які вважали б себе взаємно за щось інше, ніж за тих, що пішли і вибрали тяжкий кривавий шлях вояка, щоб вибороти краще завтра для свого народу. І, мабуть, недалекий вже час, коли одні і другі, на цей раз вже пліч-о-пліч, ще раз зі зброєю в руках закінчать будову великого храму Самостійної Соборної Української Держави і вже у вільній Батьківщині згадуватимуть таким самим теплим словом героїв з-під Базару і Крутів, Чорного лісу і Бродів.

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ ТА УПА ПІД БРОДАМИ

*Гей, рідний брате Заходу і Сходу,
Єднайсь в один ударний моноліт...*

Я не маю на меті подавати військово-публіцистичний огляд чи розвідку про бій під Бродами. Маю на меті висвітлити іншу сторону Дивізії, а саме: ідейно-психологічний стан, який завжди був, є і буде одним з вирішальних чинників кожного військового з'єднання чи армії під оглядом їх ідейних прагнень, а звідси й наслідків їх дій. Т. зв. психологія вояка є основним складовим чинником кожної стратегії й тактики та основним предметом навчання у всіх військових академіях і школах. З великим сумом треба ствердити, що ця ділянка має в історії української зброї дуже велику прогалину і чекає на свого українського Вергілія. Ледве чи є другий народ нашої епохи, котрий мав би такий багатющий матеріал саме в цій ділянці. Самих дій УПА вистачить історикам та військовим публіцистам на ціле життя їхнє. Основною причиною цього недоліку є незаперечно вікова бездержавність нашої нації.

Під оглядом інтелектуальним та ідейним Перша Українська Дивізія стояла, без сумніву, дуже високо. Це, власне, визначало ідейно-політичну роллю Дивізії як перший етап у визвольних змаганнях українського народу в період Другої світової війни. Такий стан Дивізії, її організаційний зв'язок зі своїм народом та його змаганнями у широко політичному масштабі вирішували важку і гостру проблему: чи стане Дивізія

звичайним з'єднанням «ляндскнехтів», чи збереже в цих невимовно тяжких обставинах для українського народу своє ідейно-політичне обличчя в користь загальноукраїнських визвольних змагань.

У підпіллі формувалась і гартувалась в боях на два фронти молода Українська Повстанська Армія, і симпатії всієї маси членів Дивізії були, річ зрозуміла, по її боці. Німецьке командування Дивізії було про це дуже добре поінформоване, тому останні місяці перед виходом на фронт повело посилену пропаганду проти УПА.

Плян штабу Дивізії в царині політичного виховання був заповнений темами проти УПА як небезпечного, недоцільного і шкідливого руху. Дивізія насторожилась, причаїлась і мовчки слухала. Не обійшлося без арештів одвертих прихильників УПА. Ці арешти, на щастя, завдяки критичній для німців кон'юктурі, закінчились лише звільненням кількох старшин і підстаршин з Дивізії. Ця, незрозуміла спочатку для нас, протиупівська пропаганда дала цілком протилежні наслідки. Дивізія знала правду про УПА. Чимало вояків мали своїх братів і рідних в рядах УПА; певна кількість вояків була сама в рядах УПА і силою обставин опинилася в Дивізії, головно з теренів, зайнятих вже або загрожених більшовиками. До мене приходили українські старшини за порадою, що робити з плянами навчання, одержаними із штабу Дивізії. Я порадив їм робити так, як я. Якщо вони певні своїх вояків, говорити з ними одверто про стан речей. Це було ризиковно, але іншого виходу з цих скрутних обставин не було, якщо ми хотіли зберегти національно-ідейне обличчя Дивізії всупереч прагненням німців та наших «квіслінгів». Треба взяти під увагу, що перед відходом на фронт у Дивізію була втілена певна кількість фахових технічних німецьких досвідчених старшин і підстаршин, між якими було чимало фольксдойчів зі Шлезька, Буковини, Румунії та багато з яких розуміли польську, ба навіть українську мову. В таких випадках я радив вести бесіди з вояками групово у вільний, позашкільний, час. Сьогодні можна сміло ствердити, що своєю протиупівською пропагандою

в Дивізії німці не лише нічого не зробили, а, навпаки, як потім показало саме життя, лише пошкодили собі. Ця пропаганда не виявила рішуче жодного впливу на Дивізію. Може, й добре сталося, що німецьке командування зразу відкрило свої карти і тим насторожило нас. Коли в критичний момент під Бродами воно шукало зв'язків з розташованими в тому районі з'єднаннями УПА, ми свідомо спаралізували ці спроби, знаючи затаєні пляни командування. Головно вся українська маса Дивізії була цілковито свідомою, що вже тоді молода УПА, хоч ще слаба у військовому відношенні, була єдиною надією і політичною підпорою в національно-ідейному розумінні. Інших перспектив опертя визвольного змагання тоді не було, і, як це показав хід подій, нема його й зараз. З певністю можна сьогодні, з перспективи часу, сказати, що іншого опертя у майбутньому, крім на власні революційно-національні сили, визвольне змагання нашого народу мати не буде.

* * *

Дивізія прибула на фронт і тимчасово зайняла місце резерви XIII корпусу вермахту на відтинку Броди—Золочів. Умовини війни вимагали пильного маскування, тому частини Дивізії були розташовані в багатючих лісах цієї мочаристої околиці. Зв'язок вояків з населенням наших сіл був встановлений з першого дня. Нічого говорити про ентузіастичну зустріч вояків з населенням. В перших днях ми довідались про наявність в нашому районі частин УПА, які розташувалися в глибинах багатих лісів і трималися здалека від німців та в постійній готовості на всякий випадок. Ці відділи патрулювали ліси за лінією фронту, а то й в безпосередній стичності з ним та успішно ліквідували большевицьких парашутистів або окремі відділи, що проривались через лінію фронту в запілля. Зрештою, хто мав обсерваційний хист, міг зауважити в селах ідеально організований рух на ті часи, що забезпечував безперебійне постачання харчів відділам УПА та взаємний зв'язок.

З'єднання, яким я командував, мало за обов'язок постачати

амуніцію та зброю до лінії фронту, поповняти та охороняти всі амуніційні фронтові склади. Структура таких з'єднань була настільки змодернізована, що вони були в стані не лише оборонятися, але й переходити в протинаступ. В чисельному відношенні це була досить велика частина, яка, крім відділів прямого, наведеного вище, призначення, мала ще «алярмовий» відділ силою до 200 вояків, споряджених наймодернішою легкою і частинно тяжкою зброєю, та чоти кіннотників. Завданням цього відділу було подавати «першу допомогу» на тих відтинках бойової лінії, де міг бути прорив ворога. В таких випадках цей відділ міг діяти і діяв як окрема практична одиниця. З тих мотивів моє з'єднання розташовувалось завжди в серединному пункті лінії фронту, в найбільш лісистій частині, з огляду на маскування амуніційних складів. Так було й на цей раз. Проте умови війни на східних теренах зобов'язували кожний найменший відділ при розташуванні забезпечуватися польовими охоронами з усіх боків. В умовинах східного фронту не існувало позафронтового запілля в дослівному розумінні цього слова. Проте кіннотники пускали своїх коней поза лінію свого забезпечення, і тому при пошуках коня не раз треба було запускатися вглиб лісу. Жоден німець на це не зважився б, але наші вояки були у себе дома. Через декілька днів після нашого прибуття мої вояки донесли мені, що в лісі, в якому ми розташовані, є якісь напівумундировані озброєні люди. Ще перед виїздом на фронт я був поінформований про наявність у фронтовій смузі відділів УПА, які діють незалежно, часто проти німців. В дорозі і на місці я одержав підтвердження цих відомостей. Однак я не знав локації цих відділів, а в даному конкретному випадку могли бути також большевицькі партизани. Я вислав у розвідку свого помічника, одного з найбільш досвідчених, і бойових старшин з групою добре озброєних підстаршин та стрільців. Через півдня «чесання лісу» розвідка наткнулася на передову сторожу, озброєну легкою автоматичною, переважно большевицького типу, зброєю, і її оточила. Проте хоч особовий склад тодішніх відділів УПА був дуже молодий, а з військового погляду мало досвідчений та майже невишколений, провід відділу був у руках

досвідчених військовиків. Просунутись далі без тяжких боїв було б неможливо, бо на віддалі півкілометра була друга лінія, укріплена важкими кулеметами, мінометами та іншою зброєю. Скоро було усталено, що це курінь УПА (золочівський підрозділ), який був добре поінформований не лише про наявність Дивізії в цьому районі, але й про льокацію її окремих частин. Командир куреня УПА просив побачення зі мною. На другий день, вибравши догідний час та зберігаючи всі міри обережності, я разом зі своїм помічником, двома підстаршинами та кількома стрільцями пішов до місця розташування куреня УПА. Його командир виявив досить добру поінформованість про мене, я ж своєю чергою засвідчився знайомством де з ким з головного командування УПА. Терен для нас був безпечний як з огляду на ворога, так і з огляду на наших «союзників». Німці з частин вермахту оминали цей район, бо вже мали деяку науку від УПА за безконечні, часто свавільні, ревізії і грабунки населення. Штаб Дивізії знав також про наявність відділів УПА, проте не рішався на будь-які акції, бо знав добре про прихильне наставлення дивізійників до УПА. Зрештою, здоровий глузд підказував, що краще мати в запіллі меншого противника, в той же час накинутаго ходом подій союзника проти спільного ворога, чим большевицьких партизан. В додаток я не мав в своєму з'єднанні ані одного німця і міг спокійно провести майже півдня в гостях в упівців. Ми устійнили цілу низку технічних справ оборони, взаємного зв'язку та безпеки. Курінь відчував недостачу амуніції до рушниць та кулеметів советського типу і не мав жодного запасу конденсованих і консервованих харчів. Протягом кількох днів мої вояки доставили їм кілька возів одного і другого. Ціла акція була так тихо і зручно проведена, що про це знали лише ті особи, які безпосередньо доставили їм потрібні матеріали.

Через тиждень чи більше до мене з'явився командир польової дивізійної жандармерії пор. Феркуняк (вже покійний) з приватним дорученням від командира Дивізії Фрайтага, щоб я налагодив зв'язки з УПА. Я насторожився, бо був певний, що дивізійна контррозвідка мусить вже мати відомості про

наявність УПА в нашому терені, тим більше, що на чолі її стояв балтійський німець, який поправно говорив московською мовою і добре розумів українську. Я вдав здивованого тим дорученням, виговорився відсутністю у мене потрібних дипломатичних здібностей і, поскільки доручення носило приватний характер, відмовився від нього. Українські старшини Дивізії мали тоді певні застереження до особи пор. Феркуняка, викликані скоріше характером його функцій, ніж діловими мотивами. Я ж особисто відчував до нього певні симпатії і довір'я. Мені подобався цей відкритий гуцул з Жаб'єго, який ніколи не прощав німцям їх вибриків. Керований інстинктом, я відкрив йому карти і розказав, як стоять справи. Врешті я заявив йому, що як Фрайтагові потрібні зв'язки з УПА, нехай шукає їх сам, а моє діло виконувати военний обов'язок. Феркуняк підтримав цілком мій погляд і обіцяв дотримати сказане в таємниці. Через декілька днів у мене знову з'явився зв'язковий старшина зі штабу дивізії з такою самою пропозицією. Я різко відмовився. Розвиток подій пішов скорим темпом. Корпус, що займав відтинок Броди—Золочів, в тому числі наша Дивізія, опинився в подвійному оточенні вдесятеро переважаючими силами ворога. Перші відомості про оточення ми отримали від УПА. Командування Дивізії з певних причин приховувало перед нами цей факт. Почались сильні, майже безперервні бої і розгром, який урвав наші зв'язки з УПА. Однак, в час прориву і відступу до Карпат, ще не раз схрестилися наші шляхи. В останнє побачення перед пробоем з оточення, в якому разом з нами опинився також курінь УПА, командир його повідомив мене, що вони залишають частину людей в запіллі, а з частиною, здібною до пробоем та тяжких маршів, пробиваються в Карпати. У другу зустріч з ним, десь над Дністром, він оповідав, як після одного пробоем коло Гологір попав він у розташування одної компанії вермахту, що приготувалася до переходу в полон і роззброїла його відділ, щоб захопити большевикам ласий дарунок. На щастя, большевики чомусь припізналися з форсуванням вперед, а вночі упісти ліквідували польову сторожу і, захопивши зброю, майнули у дальший похід-пробій в напрямі Карпат. Останній

раз наші шляхи схрестилися в районі Турки, коли відділ УПА досяг вже свого збірного пункту, а недобитки Дивізії стяглися на Закарпаття, район Ужгород-Середне.

* * *

Так двома шляхами йшли озброєні сили українського народу в останній війні до одної і тієї самої мети. Шляхи ці не раз ішли поряд і схрещувались, аж поки не злилися в один могутній струмінь, ім'я якому Українська Повстанська Армія. Високий національно-ідейний рівень особового складу Дивізії забезпечив ту позитивну ролю, яку вона відіграла в цілості визвольних змагань. Значна більшість тих, що залишилися живими після пробою, поповнили ряди УПА і вкрили вічною славою національних героїв себе і пам'ять загиблих під Бродами братів.

Розділ 3

ІСТОРІЯ В ОКРЕМІЙ БІОГРАФІЇ

(Інтерв'ю записав
Михайло Слабошпицький)

«НАШИМ ВІДЗНАЧЕННЯМ БУВ ГАЛИЦЬКИЙ ЛЕВ»

(Роман ДАНИЛЮК)

Під час роботи Всесвітнього форуму українців у Києві побувало чимало цікавих людей. Мені, зокрема, випало зустрітися з відомим діячем української громади у Сполучених Штатах Америки паном Романом Данилюком. Він обіймав чимало поважних посад у різних організаціях — скарбник Українсько-американської координаційної ради, член екікутиви Українського братського союзу, голова Українського народного дому, заступник голови Головної управи колишніх вояків Першої Української дивізії Української Національної Армії, заступник голови Братства опіки воєнних могил «Броди-Лев». Як видно з цього списку, тем для нашої розмови було більш ніж досить, але ми сконцентрували увагу лише на одному питанні. Отже, диктофон увімкнено.

— Зараз, коли ми починаємо опановувати власну історію без будь-яких ідеологічних нашарувань, тенденційних оцінок і упереджених думок, читачам нашої газети цікаво зустрічатися з людьми, які були свідками й учасниками подій воєнного лихоліття. Ви, пане Данилюк, якраз саме така людина: багато бачили, багато пережили і передумали. Тож почнемо нашу розмову з вашого життя. Де народилися, виховувалися?..

— Народився в містечку Угнів, недалеко Берестечка на Волині, 1925 року. Батько мій був священиком Української греко-католицької церкви. Коли мені виповнилося сім років, сім'я переїхала до села Миколаїв, і там ми жили аж до самої війни.

До батька завжди ставився з великою повагою. Він був надзвичайно працьовитою людиною. Досить сказати, що за час свого священицтва побудував три церкви в Галичині. У кожному селі, де працював, обов'язково закладав просвітнянські основи — хотів, щоб люди вчилися, підтримував українські кооперативи.

Батько ніколи не хотів залишати України — вважав, що завжди повинен бути зі своєю паствою.

Мені було десь чотирнадцять років, коли нас «визволили», «освободили» чисто від усього. Правду сказати, за Польщі нам, українцям, було тяжко. Уряд не дуже прихильно ставився до нас. Але все ж таки в країні існувала демократія, було цивілізоване суспільство. Хоча доводилося і розплачуватися за політичні переконання. Сестру мою, наприклад, було засуджено на два роки за приналежність до ОУН. Вона сиділа у Золочівському криміналі разом з іншими націоналістами, які виступали тоді проти колонізації шкіл. Узагалі Польща прагнула колонізувати всю Галичину, але їй це не вдалося. Пізніше я теж став членом молодіжної секції ОУН.

Страшні звірства і репресії, що чинили енкаведисти в Галичині з 1939 по 1941 рік, настроїли все населення проти них і взагалі проти совєтської влади. Ми знали про політику більшовиків на Східній Україні, про страшний, штучно зроблений голод у 1932—1933 роках, коли загинули понад сім мільйонів людей. Бандитська спілка Сталіна — Кагановича робила все, щоб знищити, «розкуркулити» український працьовитий народ.

До речі, мені докладно про все це розповідав генерал Петро Григоренко. Коли він приїхав до Америки, ми з ним дуже подружилися. Він, власне, оповідав мені тоді про своє перетворення з комуніста на дисидента. Згадував, як приїхав у село, щоб з колгоспу забрати свого вже опухлого, вмираючого батька, побачив, як гинули його односельці. Саме з того часу й почалося його прозріння стосовно совєтського «раю».

Люди в Галичині ненавиділи совєтську владу. Українців і поляків вивозили до Сибіру, заганяючи у товарні вагони, поводитися з ними, як із худобою. Ріжим хотів стерти наше

буття, зганьбити нашу культуру, взагалі знищити український народ як такий.

Першими жертвами сталінських поплічників, звісно, стали українські націоналісти, а слідом за ними, хто б міг подумати, члени КПЗУ — Комуністичної партії Західної України. Вони заплатили надто високу ціну за своє довір'я Сталінові і комуністичній ідеї.

— Але ж кінохроніка тих часів показує хвилюючі зустрічі... Люди з квітами і прапорами вітали червоноармійців як визволителів...

— Траплялося й таке, але все це значно перебільшено советською пропагандою, вартість якої всім добре відома. Ми — маю на увазі молодь, а особливо інтелігенція, селяни і частина робітництва, досить насторожено зустріли прихід советських військ. Ми не вірили в комуністичний рай, бо знали, що робилося у Східній Україні.

У перші хвилини, коли солдати прийшли, на них не можна було дивитися без жалю. Ми бачили в їхніх очах страшний сум, бо вони дивилися на наш досить високий життєвий рівень, якого вони не знали в Советському Союзі, їм говорили: Польща — капіталістична країна, експлуатує робітників і так далі і тому подібне. А я можу сказати: у мого батька наймитам краще жилося, ніж советському «вільному» робітникові чи інтелігенту, бо вони мали що з'їсти, у що вбратися і за свою працю діставали гроші, які не були советськими безвартісними рублями.

Скажу більше, батько опікувався, щоб робітники, які у нас працювали, обов'язково дістали освіту. Нас було четверо дітей в сім'ї — Люба, Слава, Євген і я, наймолодший. Батько не міг дозволити собі такої розкоші — нас усіх чотирьох віддати до гімназії. Значно дешевше було найняти викладача додому. Так от наймити (це були молоді хлопці) вчилися разом з нами. Потім один з них став власником крамниці, а другий навіть головою сільради.

— Збереглися й інші кадри кінохроніки: галичани вітають квітами німецьких окупантів...

— Коли прийшли німці, західні землі України загально вітали їх квітами. Чому вони це робили? Бо вважали: більших бандитів, як большевики, не може бути в світі. Ми помилилися в цьому. Німці поставилися до нас негативно. Гітлер планував розгромити СРСР протягом кількох місяців, без жодної допомоги. Наше ставлення до німців змінилося: спочатку був пасивний резистанс. Пізніше, десь у 1942 році, було створено Українську повстанську армію (УПА), яка намагалася боронити нас не тільки від німців, а й від большевицьких загонів Ковпака та інших.

Наша молодь мала вибір: або йти в УПА, або їхати до Німеччини на працю (декому пощастило добре влаштуватися. Всюди є різні люди — і добрі, і злі. У всякому разі, їм було краще, ніж в советській деспотії. Єдине, що мучило, — туга за рідною землею).

— Чому і як виникла необхідність в Дивізії «Галичина»? Хто був ініціатором її створення — німці чи українці?

— УПА мала обмежене число вояків, бо в лісі всі не могли розміститися. У молодих людей лишалося два варіанти — або їхати до Німеччини на роботу, як я вже говорив, або чекати на прихід «освободительной» армії і стати «гноєм гарматним». Цим людям з Галичини казали: «Ви, сучі діти, бандерівці, йдіть і здобуйте зброю». І вони тисячами гинули на німецьких мінах і від кулеметів. Ось тоді і виникла ідея у нас, українців, створити Дивізію «Галичина», та без німців це було неможливо. Закон не дозволяв. А закони у них тверді.

— У цю дивізію молодь йшла служити добровільно чи її заганяли силою?

— То було добровільне військо. Близько 80 тисяч молодих українців зголосилися служити в Дивізії «Галичина». Переважно то була студентська молодь і учні старших класів гімназій. Я якраз ходив тоді до гімназії в Сокалі. Усі учні нашого восьмого класу як один пішли в дивізію. Брали не всіх. Тих, у кого зріст був менше 172 сантиметрів, не приймали.

— Яким чином Дивізія «Галичина» стала дивізією СС?

— Уся справа у вишкілі. Вермахт не приймав чужинецьку молодь, а брали її тільки «Ваффен СС» — збройні частини СС. 1943 року ми вже знали — німецька імперія йде до свого краху, і хотіли взяти зброю у свої руки, здобути якомога вищий професійний вишкіл.

Треба також розрізняти — партія СС і збройні частини СС. «Ваффен СС» — це щось на зразок іноземного легіону французької армії, або U.S. Marine Corps (корпус морської піхоти) в американській.

— Тобто, на вашу думку, дивізійники не належали СС?

— Ми були звичайними вояками стрілецької дивізії. Ніхто з нас не носив на петличках есесівської емблеми. Нашим відзначенням був галицький лев. Ми старалися, щоб цю дивізію було перейменовано в українську, щоб усі українці мали право до неї вступати. Однак німці цього не дозволяли, бо вони боялися, не хотіли мати таку дивізію. Вищий командний склад був німецький, а нижчі й середньої ланки командири — українські офіцери і підофіцери. Відрізнялися ми й тим, що мали у своєму складі священиків. У німецьких військових формуваннях «Ваффен СС» цього не дозволялось.

Узагалі у «Ваффен СС» служили валлони, естонці, литовці, латиші, хорвати, люди інших національностей. Ситуація багато в чому змінилася наприкінці 1944 — початку 1945 років.

— У чому полягали ці зміни?

— Усім уже було ясно, що Німеччина війну програвала. Назва нашої дивізії змінювалася майже кожні півроку, все більше додавалось у ній чогось українського. Ми значно більше вже мали українських офіцерів, навіть вищих, які мали звання майора. Полковники були німці. Деякі з них розуміли українську мову, що не було добре для нас, бо ми їх кляли, правда пошепки, по-українському.

1945 року, зі створенням Українського національного комітету і Української національної армії під командуванням генерала Павла Шандрука, дивізія стає її 1-ю дивізією: складає присягу на вірність українському народові.

— Повернімося трохи назад. Розкажіть, що сталося під Бродами?

— Нас вишколювали по різних військових частинах. Я належав, наприклад, до підрозділу протиповітряної оборони. Спочатку — звичайний рекрутський вишкіл три місяці, потім — спеціалізація. По закінченні навчання нас відправили на фронт.

Під Бродами нашу дивізію розбили. Там багато вояків загинуло. Нас було десь 11 тисяч, я докладно не знаю, але щось біля цього. А вийшли з бою якихось три тисячі. З моєї батареї, яка налічувала понад двісті чоловік, живими повернулося до частини всього одинадцять.

— Яка подальша доля тих, хто вийшов з-під Бродів?

— Дехто пішов до УПА, інші заховалися, ще інші потрапили до полону, більшість із них порозстрілювали.

До тих, хто повернувся, німці поставилися спочатку трохи негативно, однак вони побачили, що ми не мали жодного виходу зі скрутного становища і боролися до останнього. Дивізію було відновлено. Нас послали до Словаччини для боротьби з партизанами, пізніше відіслали до Югославії.

Боротьба у Словаччині була зовсім іншого характеру. Словаки прийняли нас як своїх рідних братів. Запитували: чому ми боролися з комуністами? Ми відповідали: до вас комуністи прийдуть, і ви переконаєтеся, хто вони є. Пізніше вони переконалися...

— У літературі, що видавалась у Радянському Союзі і, зокрема, в Україні, відзначалося: після Бродів німці використовували підрозділи Дивізії «Галичина» як каральні загони проти партизанів і мирного населення. Що ви можете сказати з цього приводу?

— Якщо б ми скоїли хоча б найменший військовий злочин, то були б притягнуті до Нюрнберзького процесу, який засудив фашистську партію СС як злочинну організацію. Жоден дивізійник не був заарештований за дії проти людства і людяності. Ми не воювали проти США, Великобританії, Франції. Ми боролися з більшевизмом. Дуже прискіпливо імміграційні чиновники перевіряли кожного з нас, коли ми в'їжджали до Америки, Канади, Англії, Австралії, інших країн. А ми не приховували, хто ми є.

Наші дивізійники дуже добре себе показали на прибраній батьківщині. Вони активно співпрацюють майже в усіх українських громадських установах. Я вже не кажу про себе. У мене громадських обов'язків вистачило б на десяток людей.

Дивізійники продовжують стояти в авангарді української громади майже по цілому світі. Тепер вони прагнуть допомагати у розбудові Української держави, за яку проливали свою кров.

Пан Роман Данилюк показав безліч фотознімків — як сердечно і щиро приймали в Українському народному домі в Нью-Йорку шанованих і відомих в Україні письменників, акторів, народних депутатів, державних і громадських діячів, навіть майбутнє нашого флоту — курсантів морських училищ, які проходили практику на вітрильнику «Товариш» і приплили з Херсона до берегів Америки.

Трохи замислившись, Роман Данилюк додав:

— У нашій історії було дуже багато трагічних сторінок. У часі останньої війни брат ішов на брата. Дай Боже, щоб це ніколи не повторилося. Тепер ми маємо свою державу і мусимо піклуватися про її розвиток і зміцнення. Ми повинні жити в дружбі і злагоді з усіма народами, які тут мешкають, — росіянами, євреями, поляками, греками та іншими. Хай розквітає щасливе життя під прапором Української незалежної, суверенної, соборної держави.

«Вісті з України» №37, 1992 р.

«МИ ПРИСЯГАЛИ БОРОТИСЯ З БОЛЬШЕВИЗМОМ!»

(Василь ВЕРИГА)

Василь Верига — відомий у колах української діаспори і як учений-історик, і як громадський діяч. Його перу належать праці: «Дорогами Другої світової війни», «Під сонцем Італії», «Втрати ОУН в часі Другої світової війни», «Конфіскація церковних цінностей в Україні 1922 р.» та інші. 1993 року у львівському видавництві «Каменярь» видано дослідження пана Василя «Там, де Дністер круто в'ється (історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках 1899—1939)». До речі, сам автор свого часу навчався в цій гімназії. У книзі яскраво виявився його талант мемуариста і дослідника. Тут багато цікавих і маловідомих історичних фактів, а також чудова серія портретів людей, чия доля якимось чином була пов'язана і з гімназією, і з Заліщиками. З цього й почалася наша розмова з Василем Веригою.

— Народився я на Поділлі у 1922 році в селі Колодрібка Заліщицького повіту. Село наше знамените і дуже мальовниче. Розташоване воно на самому березі Дністра. На другому боці вже Буковина. Після так званого визволення у 1939 році всіх людей евакуювали (адже кордон близько) і почали руйнувати хати. Я недавно відвідав село. Тепер воно відбудувалося. Між іншим, в «Історії міст і сіл Української РСР» зазначено, що село знищили фашисти. А я добре пам'ятаю, що за німців там жодна бомба не впала. До школи я ходив у Заліщиках і в Коломиї. Закінчивши навчання у 1942 році, трохи вчителював.

— Як склалося ваше подальше життя?

— Мене завжди вабила історія, надто історія України, зокрема визвольні змагання. Я не міг збагнути, чому більшовики захопили владу, не маючи в Україні сильної партії. Читаючи всі матеріали, які були видані на той час, зрештою зрозумів — причиною того була відсутність міцної, добре організованої української армії. Її розбазарили наші провідники революції, сподіваючись на якийсь всесвітній мир під гаслами й прапорами соціалізму. Я зрозумів одне: Україна може бути створена тільки за допомогою регулярної армії.

Але ж де ми могли її набути? В советській армії годі навіть було думати про вільну незалежну Україну, не те щоб говорити. Самостійники — одразу вороги народу. А я був один із тих. Ми, молоді, повірили, що Дивізія «Галичина» допоможе нам дістати військовий вишкіл, а окрім того, німці давали зброю. Ми вірили, що війна скінчиться, зрештою, перемогою альянтів. Навіть і на думці не мали, що західні демократії, зокрема Черчіль, який завжди виступав проти більшовизму, залишать під чоботом Сталіна Східну Європу й Україну. Ми сподівалися, що війна закінчиться, напевне, як і перша світова, — хаосом з обох боків. У такому випадку треба було мати якусь військову одиницю, на базі котрої формувалася б Українська армія. Такими були наші сподівання.

— Відомо, що під час організації дивізії німці були проти того, щоб у назві значилося «Українська»: мовляв, їхні військові частини мають назви місцевостей, регіонів, а не національної приналежності...

— Німці були і проти тризуба на відзнаках. Дозволили нам національний прапор і галицького лева. На петличках, там, де німці носили блискавки, ми мали срібного лева, а на рукаві — синій щиток із золотим левом. На всіх машинах, тяжкій зброї, іншій техніці був наш дивізійний знак — синьо-жовті кольори і золотий лев на синьому тлі. Нам було наказано носити знаки СС. Ніхто з нас, ясна річ, не був членом нацистської партії.

Узагалі в німецькій армії було багато різних чужинецьких дивізій, батальйонів, інших підрозділів. Усі вони підпорядковувались командуванню «Зброї СС». Вермахт складався тільки з громадян Німеччини.

Наприкінці війни вона стала 1-ю Дивізією Української Національної Армії під командуванням генерала Павла Шандрука.

— Як склалися ваші стосунки з німцями?

— Узагалі напружено. Після Бродів у всіх штабах були самі німці, а раніше там працювали і українці. Якщо говорити про вищих офіцерів, командира дивізії генерала Фрайтага, полковників, то відносини були погані. Вони дивилися на нас, як на щось...

— Ви воювали тільки на Східному фронті?

— Так. Було обумовлено, що нас не могли кинути на Західний фронт ні проти американців, французів чи англійців. Німці того додержували. Правда, був випадок, коли вони послали один український батальйон до Франції. При першій нагоді цей батальйон у повному складі перейшов на бік французів. З нами теж було б так. Тому нас тримали на Східному фронті.

То було великою нашою трагедією. Тут — українці і з другого боку теж українці... Один добродій оповідав мені: після боїв за Банську Бистрицю, яку українська військова частина визволила від советських партизанів, він спостерігав таку картину — з одного боку в місто входили українці у німецькій уніформі, а з другого виходили українці в уніформі советській. То є трагедія поневоленого народу. Хочеться вірити, що то минулося і ніколи той жах не повториться.

Яких тільки нісенітниць не вигадували про «Галичину» по війні. Багато зусиль до цього доклала советська пропаганда і горезвісне КДБ. Нас усіх іменували запроданцями, інкримінували різні злочини, але то не відповідає правді.

Наведу тільки один приклад, який досить красномовно свідчить про ставлення вояків дивізії до мирного населення і навпаки.

Наприкінці війни стояли ми у Словаччині. Зустріли нас дуже добре. 1973 року, коли я повертався з Міжнародного конгресу славистів у Варшаві, вирішив побувати у тих місцях Словаччини, де стояли табором. Приїхав до тієї місцевості, знайшов знайомих. Вони прийняли мене, як рідного. Я хотів відвідати могили наших двох хлопців, що загинули. Те, що я побачив, здивувало мене. 28 років минуло від того часу, як ми тут були. Могила була дбайливо доглянута (вони взагалі добре стежать за своїми цвинтарями — не те що у нас, в Україні), вінчав її великий хрест і прикрашали гарні квіти. Якщо б ми брутально або нахабно поводити себе з тим народом, то вони б ніколи так не доглядали могилу «завойовників».

— Але комуністична пропаганда довго не могла вгамуватись. Усе шукала воєнних злочинців там, де їх не було.

— Добре це знаю. Після того, як 1983 року Західна українська діаспора дуже широко, великими маніфестаціями відзначила 50-річчя голоду в Україні, західний світ звернув увагу на ту сумну подію. Комусь дуже хотілося нас очорнити, і з Москви знов почало лунати: між дивізійниками багато воєнних злочинців. Почався тиск на канадський уряд: мовляв, треба розібратися. Було створено спеціальну комісію, яку очолив суддя Дешен із провінції Квебек. Вона розглянула всі скарги, переглянула багато справ колишніх дивізійників. 1987 року ця комісія видала свій вердикт: Дивізія «Галичина» не була причетна ні до яких мордів, не служила у концтаборах і не брала участі у каральних операціях. Це була звичайна військова фронтова частина.

— Чи мала Дивізія «Галичина» якісь зв'язки з УПА?

— Зв'язки були, звичайно, неофіційні. Провід УПА, починаючи від генерала Тараса Чупринки-Шухевича, мав у дивізії своїх людей і безпосередньо був з ними в контакт. Після Бродів багато хто з дивізійників опинився в лавах УПА.

— Ви були в Дивізії від першого до останнього дня?

— Так. А після цього чотири роки в англійському полоні, тобто за кожен день у дивізії — два дні в полоні. Спершу були в Італії, потім у Великобританії. А взагалі з України виїхав 1944 року. Нас дуже запрошували повернутися в Україну, відбудувувати батьківщину. Регулярно, день у день, зпродовж місяця, приходили до нас члени репатріаційної комісії. З одного боку, вони перевіряли, чи немає часом серед нас воєнних злочинців, а з другого — умовляли повернутися в Україну.

Після звільнення трохи працював, а потім подався до Канади, де здобув освіту. Закінчив факультет історії Торонтського університету. Тут отримав три академічних звання — бакалавра, кандидата і доктора наук. Весь час викладав у цьому університеті. Вийшовши на пенсію, гадав: відпочину, напишу ще одну книжку. Не дали спокійно жити — обрали генеральним секретарем СКВУ. З нетерпінням чекаю листопада і VI з'їзду. Сподіваюся, що переоберуть.

Моя доля, я б сказав, є типовою долею дивізійника. По війні ми всі опинилися в різних країнах західного світу. Ми всі поповнили різні українські організації і дуже швидко опинилися в їхніх проводах. Серед дивізійників є священики, лікарі, адвокати, вчені, історики, літератори, письменники, поети, люди будь-яких професій.

— Цього року виповнюється 50 років Дивізії «Галичина». Як збирається відзначити цю дату Братство колишніх вояків?

— Хочу нагадати: в Торонто знаходиться Головна управа Братства колишніх вояків Першої Української дивізії УНА, яке очолює доктор Мирослав Малецький. Крім того, тут же міститься і крайова управа. Крайові організації нашого Братства є в Америці, Австралії, Аргентині, в Європі, одне слово, там, де живуть наші дивізійники.

В Америці, скажімо, урочистості пройшли ще в квітні. Тут кожна крайова управа сама визначає час і програму свята. Основне відзначення відбудеться в серпні у Львові і Києві. Ми не плянуємо якихось маніфестацій, парадів і мітингів. Ми свідомі того, що в Україні ще не до кінця знають правду про Дивізію

«Галичина», існує певне упередження, і нам треба докласти всіх зусиль, щоб правда восторжествувала. Тому у Львові і Києві пройдуть наукові конференції, на яких із серйозними дослідженнями виступлять українські і західні вчені, а також зі спогадами — дивізійники.

Узагалі про дивізію є досить літератури. Але річ у тім, що, головним чином, ми її створювали для чужинецьких читачів, хотіли розказати, хто ми є такі. Зрозуміло, багато книжок видано англійською, німецькою, іспанською та іншими мовами. На жаль, час був такий, що наші книжки не могли потрапити до рук українського читача. Нині часи змінилися, і правді історії відкрито дорогу.

— А як склалося ваше особисте життя?

— Дуже добре. Маю прекрасну дружину. Це я на пенсії, а вона ще працює в універмагу. У Канаді жінки, як і чоловіки, у віці 65 років виходять на пенсію. У нас четверо дітей. Дві доньки і двоє синів. Усі мають вищу освіту, працюють. Дочекалися ми й онука. Зараз йому 18 місяців. Сподіваємося мати ще.

— Дякую за інтерв'ю. І бажаю, щоб справдилися ваші сподівання.

«Вісті з України» № 2, 1993 р.

«У МОЇЙ ДОЛІ ВИРІШАЛЬНУ РОЛЬ ВІДІГРАВ МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ»

(Мирослав МАЛЕЦЬКИЙ)

Комуністичні лідери особливо нетерпимо ставилися до українського національно-визвольного руху, боротьби українського народу за самостійність, до тих синів і дочок України, які зі зброєю в руках боролися з гітлерівськими окупантами і сатрапами кривавого сталінського режиму. Ця боротьба велася у різних формах, змушуючи іноді одягати чужий, часто ненависний, мундир.

Про події 50-річної давнини, коли молоді люди, які пізнали всю нищівну силу комуністичної влади, змушені були взяти зброю з німецьких рук, ми розмовляємо з колишнім сотником української Дивізії «Галичина», учасником боїв під Бродами, головою Головної управи Братства колишніх вояків Першої Української дивізії Української Національної Армії, редактором журналу «Вісті комбатанта», автором книги «Без ілюзій» МИРОСЛАВОМ МАЛЕЦЬКИМ.

— Їх називають «дивізійниками», а були вони вояками Дивізії у системі німецької «Зброї СС», яка мала назву «Галичина», а згодом — Перша Українська дивізія Української Національної Армії. Свідомі народи аналізують своє минуле, насамперед з огляду на свої національні інтереси. Чому у нас має бути інакше?

— Як ви з позицій сьогодення оцінюєте події нашої не такої вже далекої історії?

— Я прихильник того, щоб кожний історичний факт чи подію розглядати обов'язково з урахуванням тогочасної політичної ситуації.

Після большевицького перевороту 1917 року і закінчення Першої світової війни спроби відновити українську державність не вдалися. Наш народ був ще не зовсім готовий до того, хоча вже твердо ступив на дорогу до самостійного життя. Дослідники вважають: ще недосить високою була національна свідомість, не було вироблено чіткої політичної спрямованості у керівництва, до цього додавалися агресивність найближчих сусідів і насамперед Росії, брак добрих стосунків і порозуміння з країнами-переможницями. Усе це завело боротьбу за незалежність у безвихідь. Однак досвід тих воєнних років сформував нові лави свідомих борців за самостійність серед широких верств нашого народу і переконливо довів необхідність власних збройних сил, які єдині можуть принести успіх у визвольній боротьбі.

Тому самозрозумілими виглядають спроби вже від самого початку Другої світової війни використати існуючі можливості для того, щоб молоді люди навчалися військової справи. При цьому ініціатором цих спроб довелось шукати підтримки у тих, хто вже був або з часом став ворогом української державності, вважаючи українські землі тереном своєї експансії.

Союз гітлерівської Німеччини з СРСР не спинив вибуху війни і як змова спільників у злочині не втримався довго. «Союзники» не довіряли один одному і кожен крадькома планував у відповідний час напасти на іншого. Скоріше це вирішив Гітлер і всією своєю мілітарною потужністю вдарив на Советський Союз.

Україна опинилася в лещатах двох жорстоких тоталітарних гігантів — Німеччини і Советського Союзу. На дорозі до самостійності деякі українці в той час змушені були вибирати менше із двох зол — комунізму і нацизму. Про окремі українські з'єднання в советській армії не могло бути й мови. Політика Сталіна щодо України і українського народу була висловлена ним самим — він би знищив і переселив усіх українців, якби їх не було так багато. Свідомі, що Україна зазнала великої шкоди під час німецької окупації, вважали, що слід використати нагоду для створення сильного, модерно вишколеного українського військового з'єднання в німецьких збройних силах, яке за відповідних обставин могло стати ядром української армії, бо Німеччина скінчить війну поразкою. Дивізія стала продуктом часів Другої світової війни, вона «мусила бути», так само, як і війна стала суворим і кривавим уроком на майбутнє.

— Коли ви вступили на шлях боротьби за українську незалежність?

— Уже цілком свідомою людиною. Народився я в червні 1918 року у Борятині на Львівщині. Гімназію закінчив у Перемишлі. У роки навчання пройнявся ідеями Організації Українських Націоналістів, тим більше, що моє українське підґрунтя було закладене ще в сім'ї. Студював у Варшаві. Взагалі навчався — правда, це вже потім — в університетах Відня, Мюнхена і Торонто. Маю ступені магістра економічних і доктора політичних наук. Але повернімося в ті далекі часи. За політичну діяльність і причетність до ОУН був ув'язнений польськими властями.

Готуючись до походу на Схід, німці серйозно розглядали можливість співпраці, принаймні часткової, з народами, що їх поневолили большевики. Вони дозволили сформувати з людей перевірених і відданих ОУН під проводом С.Бандери два українських курені. Для німців формування цих двох Дружин Українських Націоналістів (ДУН) — «Нахтігаль» і «Роланд» — мало більше пропагандистське, ніж воєнне значення. Натомість організація мала на меті військовий вишкіл української молоді, знаючи, що вишколений вояк потрібний у боротьбі за українську державу.

«Нахтігаль» був організований у сілезькому місті Нойгаммері і 29 червня 1941 року увійшов до визволеного від большевиків Львова.

Мене, як учасника похідних груп ОУН, було зараховано до легіону ДУН «Роланд», сформованого в Австрії, в околицях Відня. У перші дні війни ми були направлені до Румунії із завданням — у лавах 6-ї німецької армії пробитися з півдня в Україну.

Однак з початком війни стало ясно, що Німеччина і не збирається сприяти відновленню української державності. Досить згадати, чим закінчилося проголошення 30 червня 1941 року Акта про самостійність України. Сп'янілі від мілітарних успіхів перших двох місяців війни, німці не допустили подальшої участі в ній обох куренів ДУН, твердих речників незалежності України.

Обидва військові підрозділи були перевезені до Нойгаммера, де частину з них переформували в поліцейський батальйон. У грудні 1942 року весь батальйон відмовився підписати новий контракт, і його взагалі розпустили, вояків і підстаршин звільнили і відіслали до Галичини, а декількох, найактивніших у пропагу-

ванні своїх поглядів, заарештували. Більшість вояків і старшин пішли до УПА, а Роман Шухевич, відомий як генерал Тарас Чупринка, став її головнокомандуючим.

— Як формувалася Дивізія «Галичина»?

— 1943 рік приніс німецькій армії катастрофу під Сталінградом. У Північній Африці висадилися союзні війська. Величезних втрат у техніці і людських резервах зазнала німецька армія. У цій ситуації можна було сподіватися, що гітлерівська адміністрація дещо змінить самовбивчу політику стосовно східноєвропейських народів. Для німецьких тверезо мислячих політиків і військових, які бажали тісної німецько-української співпраці, склалися більш сприятливі умови.

Так, дозріла і набула конкретних форм думка губернатора Галичини доктора Отто Вехтера створити при німецькій армії українські військові частини. Вехтер — австрієць за походженням, син генерала, розумів, що на сході Європи повинна мати місце співпраця німецьких властей з українцями. Він дотримувався думки: слід відновити австрійський вплив, що походить ще з другої половини XVIII століття, і нині в Галичині активніше залучати українців до роботи адміністративних органів.

Вехтер вважав, що створення української військової формації у складі німецької армії припинить або принаймні зменшить протинімецькі акції українського збройного підпілля. А це був час, коли українська молодь масово вступала до лав УПА, яка вже успішно боролася проти гітлерівського окупаційного режиму.

28 квітня 1943 року було оголошено про створення Дивізії «Галичина». Сформовану Військову Управу (ВУ) очолив галицький німець полковник А. Бізанц, людина відома в Західній Україні, колишній підполковник Української Галицької Армії. Було також призначено уповноважених по окружних і повітових містах Галичини і розпочато набір добровольців.

— А коли ви безпосередньо вступили в дивізію?

— Під час організації дивізії усім, а не тільки військовим спеціалістам, було ясно — Німеччина війну програла. Її війська невпинно котилися на Захід. У більшості людей на пам'яті були результати першої світової війни. Молодь прекрасно розуміла,

що обидва кровожерливі гіганти так виснажать один одного, що по війні не зможуть міцно стояти на власних ногах, тим більше когось іще поневолювати. У такому разі Україні могли знадобитися власні збройні сили.

Не наша вина, що все вийшло не так, як гадалося. А тоді, навесні 43-го, молодь була сповнена ентузіазму. Досить сказати, що лише за два місяці, травень і червень, вступити до дивізії зголосилося понад 80 тисяч юнаків, і це при тому, що потребувалося тільки 13 тисяч. Про насильницьке «вербування найманців», як твердила советська пропаганда, не могло бути й мови.

Мою долю вирішив митрополит Андрей Шептицький, хоч як зухвало і дивно з мого боку це звучить. Річ у тім, що підпілля ОУН неоднозначно ставилося до формування дивізії. Одні вважали, що молодь мусить іти в УПА, інші, навпаки, що необстріляні і невишколені вояки повинні з УПА піти по науку до дивізії. Були й інші думки.

Митрополит Андрей Шептицький — людина колосальної популярності і величезного авторитету — підтримав ідею створення української дивізії і сказав віщі слова: «Майже немає ціни, яку не треба б дати за створення української армії». Це остаточно вирішило мою долю, і я пішов до дивізії.

— Український Центральний Комітет і Військова Управа при формуванні дивізії ставили певні вимоги перед німецьким командуванням. Що з них було виконано?

— Начальник штабу Дивізії «Галичина» майор Вольф-Дітріх Гайке писав: сподівалися, що дивізія буде українською частиною у складі німецької армії; фактично вона стала німецькою частиною, складеною з українців.

Від самого початку німці, крім словесної обіцянки використувати її тільки на Східному фронті проти большевиків, жодного іншого зобов'язання на себе не взяли. Вони не хотіли, щоб вона мала український характер. Навіть назва містила регіональний відтінок «галицька».

І все-таки УЦК і ВУ, деяким впливовим українцям і поміркованим людям з німецького командування вдалося дечого досягти. Так, дивізія мала греко-католицьких, а згодом і православних священиків, хоча священнослужителі, як відомо, в німецькій

«Зброї СС» заборонялися. У дивізії був представник Військової Управи в особі сотника Дмитра Паліва, а по його смерті — сотника доктора Любомира Макарушки. Дивізійникам-українцям заборонялося носити на ковнірі відзнаки «СС». На петличках вони мали срібного галицького лева, а на лівому рукаві відзнаку — золотий галицький лев на синьому тлі. У жовто-блакитних кольорах було виконано емблему на військовій техніці й механізованій зброї. На вагонах потягів, якими транспортувалася дивізія до місця концентрації для вишколення й пізніше до місця боїв під Бродами, були гасла українською мовою «Слава Україні!» і «За Україну!».

— *Де дивізійники проходили військовий вишкіл?*

— Перші транспорти добровольців відійшли зі Львова в липні 1943 року. Із збірних пунктів більшість було направлено до вишкільних місць, розкиданих по цілій Німеччині та територіях окупованих країн. Старшини і підстаршини (офіцери й підофіцери) — добровольці, які брали участь у визвольних змаганнях, та ті, що служили в інших арміях, пройшли перевишкіл у старшинських школах і по закінченні їх одержали рекомендований школою військовий ступінь. Формування Дивізії почалося восени 1943 року, а закінчилося весною 1944-го у сілезькому Нойгаммері.

— *А потім були Броди?*

— Спочатку німецьке командування планувало використати дивізію на південно-східній ділянці фронту, в районі Станіслава-Коломиї. Сталося інакше. Наступ советської армії у напрямі Львова змусив командування кинути дивізію в район Бродів, де вона укріпилася в другій оборонній лінії. Разом з 13-м німецьким корпусом дивізія опинилася в оточенні. З 11 тисяч її офіцерів і вояків приблизно тільки три тисячі вирвалися з того вогненного кільця. Рентга потрапила в полон, загинула або перейшла до лав УПА.

— *Якою була подальша доля Дивізії?*

— Із тих, хто повернувся з-під Бродів, та нових добровольців у тому ж таки Нойгаммері порівняно швидко, протягом вересня-

жовтня, було створено нову дивізію. Направили її у Словаччину. З початком 1945 року дивізія через Східну Австрію перейшла до Північної Югославії.

Ситуація в основному змінилася, коли вже було дещо запізно: німці опинилися поза межами наших земель. Український Національний Комітет на чолі з генералом Павлом Шандруком проголосив створення Української Національної Армії з Дивізією «Галичина» як її першою одиницею.

Поява генерала Шандрука в дивізії наприкінці війни все-таки мала своє значення. Його незаперечна заслуга полягає в тому, що він зумів за таких несприятливих умов ясно і недвозначно виявити те, чого бажав український народ. Генерал прийняв від вояків дивізії присягу на вірність Україні і наказав носити на уніформі український тризуб, заборонений німцями.

— *Ваші побратими по боротьбі розказували, що ви були ад'ютантом Павла Шандрука. Якою він був людиною?*

— Я був членом штабу командувача Української Національної Армії. Генерал Шандрук походив з Волині. Народився у лютому 1889 року. У 1911-му закінчив історико-філософський інститут у Ніжині, а в 1913-му — Алексєєвську військову школу в Москві. Від 1911-го служив у російській армії. Брав участь у першій світовій війні в чині штабс-капітана. Від 1917 року займав командні пости в армії Української Народної Республіки — Запорізькому корпусі й Третій залізній дивізії. З квітня 1920-го — генерал-хорунжий. По війні перебував у польських таборах для військовополонених. Незадовго до початку Другої світової війни закінчив польську школу генерального штабу. Відзначився в боях з німцями під час оборони Варшави. Був нагороджений орденом «Віртуті мілітарі».

Після особистої розмови з президентом УНР Андрієм Ливицьким генерал погодився очолити Український Національний Комітет. На той час ілюзій щодо вартості «визнання України» німецьким урядом не було, але йшлося про врятування українських людей та українських військових частин, які входили до складу німецької армії.

У березні 1945 року генерал Шандрук отримав повідомлення від рейхсміністра А. Розенберга — німецький уряд визнає

Український Національний Комітет як єдиного представника українського народу.

По війні генерал жив у США, де брав активну участь у комбатантських і громадських організаціях. Написав книгу спогадів про пережите. Помер у Трентоні в лютому 1975 року. Це була високоосвічена, мудра і чуйна людина.

— *Де ви закінчили війну? Що було з вами далі?*

— Війна для мене закінчилася 9 травня 1945 року в Австрії, на марші до Юденбурга. Советська військова частина легких танків роз'єднала дивізію на дві частини. Одна, більша, пішла на Філлах і там була інтернована англійцями, а друга, в якій був і я, попрямувала до Тамсвега, де її інтернували американці.

Після полону в Австрії одружився з чарівною українською дівчиною. Потім виїхав до Аргентини, став співзасновником Українсько-аргентинського інституту й редактором його кварталника «Вільна Україна», що виходив іспанською мовою. Від 1957 року живу в Канаді, у славному місті Торонто. Виростили з дружиною трьох дочок, сина, який став добрим спеціалістом у галузі економіки.

Щасливий, що справа, за яку віддали життя багато моїх побратимів, перемогла, що дожив до тих днів, коли Україна стала вільною, незалежною державою. Дай, Боже, їй щастя і процвітання. Від 1992 року я вже втретє відвідую Україну і мрію приїхати ще раз, а поки що через вашу газету хочу побажати всім людям в Україні злагоди, успіхів і добра!

«Вісті з України» № 44, 1993 р.

ЗМІСТ

<i>Михайло Слабошницький. Українська дивізія і ми</i>	3
Історична довідка	7

Розділ 1

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»

(Матеріали до історії)

<i>Мирослав Малецький. Вступ</i>	10
<i>Володимир Кубійович. Початки Української дивізії «Галичина»</i>	15
<i>Кость Паньківський. Військові справи Дивізії «Галичина»</i>	25
<i>Лев Шанковський. УПА й Дивізія</i>	68
<i>Павло Шандрук. Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію</i>	77
<i>Роман Колісник. Військова Управа «Галичина»</i>	96
<i>Вольф-Дітріх Гайке. Бій під Бродами</i>	110
Кінцеві завваги до споминів «Українська дивізія “Галичина”»	130
<i>Джон Армстронг. Чи «легіонна політика» така безнадійна?</i>	133

Розділ 2

МОВОЮФАКТІВ

(Матеріали з наукових конференцій у Києві та Львові)

<i>Віктор Коваль. Стереотипи московської пропаганди</i>	148
<i>Олег Гринів. Українці в роки другої світової війни</i>	157

<i>Іван Гриньох. Дивізія «Галичина» й українське підпілля .....</i>	172
<i>Богдан Підгайний. Два шляхи — одна мета .....</i>	193
<i>Роман Долинський. Українська дивізія та УПА під Бродами .....</i>	200

Розділ 3

ІСТОРІЯ В ОКРЕМІЙ БІОГРАФІЇ

(Інтерв'ю записав Михайло Слабошпицький)

«Нашим відзначенням був галицький лев» <i>(Роман Данилюк) .....</i>	208
«Ми присягали боротися з большевизмом!» <i>(Василь Верига) .....</i>	215
«У моїй долі вирішальну роль відіграв митрополит Андрей Шептицький» <i>(Мирослав Малецький) .....</i>	221

Історико-документальне видання

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»

Історико-публіцистичний збірник

Упорядник

Михайло Слабошпицький

Обкладинка

Ніни Танченко

Оригінал-макет

Павла Щегельського

Свідоцтво про висення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
№ 2971 серія ДК №2979 від 12.09.2007 р.
ТОВ «Видавниче підприємство «Ярославів Вал»
01034, м. Київ, 34, а/с 222,
тел./факс: +380 44 486 53 78
e-mail: lum2003@ukr.net

Здано на виробництво 18.09.2008.

Підписано до друку 22.12.2008.

Формат 60x84¹/₁₆.

Обсяг 10,9 обл.-видарк.

Папір офсетний. Гарнітура «Журнальна».

Тираж 2000   Зам 8-323

ТОВ Друкарня "Бізнесполіграф",
вул. Віскозна, 8 тел. 503-00-45

У 45

Українська дивізія «Галичина»: Іст.-публ. зб. Упорд. М. Слабошпицький. – 3-е вид. – К.: Ярославів Вал, 2008. – 232 с.
ISBN 978-966-2151-11-4

Матеріали пропонованого збірника розкривають цікаві подробиці з історії Української дивізії «Галичина». Для широкого кола читачів.

ББК 63.3. (4УКР) 622